

časopisni oddelek

94(497.4)

ZGODOVINSKI LISTI

2010

949.712

19014659

COBISS ☉

2010

ZGODOVINSKI LISTI

Zbornik Splošne knjižnice Ljutomer

Izdala in založila: Splošna knjižnica Ljutomer, december 2010

Za izdajatelja in založnika: Silva Kosi

Letnik: 18, številka: 1, prva izdaja

Leto: 2010

Naklada: 300 izvodov

ISSN: 1318-6795

Lektoriranje: Splošna knjižnica Ljutomer

Na naslovnici:

grafika: Vladimir Potočnik, ak. slikar spec.:

Trg Ljutomer 1681, G. M. Vischer, Topographia Ducatus Stiriae

Oblikovanje in prelom strani: CM Grafično oblikovanje

Tisk: Tiskarna S-tisk, Beltinci, www.s-tisk.com

Za vsebino objavljenih prispevkov so odgovorni avtorji.

Kazalo

(Srečko Pavličič)

Veržej 1744: Zadnji čarovniški proces na Štajerskem 7

(Peter Luknjar)

»Perkhrechts Einlaag« -

Gorski register za gosposčino Branek in Ljutomer 17

(Franc Krnjak)

Murska straža – branik severne meje 33

(Anton Ratiznojnik)

Strankarska politična, stanovska in društvena dejavnost in

volitve med letoma 1923–1925 v ljutomerskem okraju 39

(Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju)

Vladimir Vauhnik, polkovnik VKJ, brigadni general JVvD (četniške) –

vojaški ataše VKJ in tajni sodelavec britanskega IS 61

(Dr. Miran Puconja)

Nekaj drohcev iz časa 2. svetovne

vojne na ljutomerskem območju 81

(Anton Ratiznojnik)

PGD Ljutomer na pragu jubileja 1871–2011 94

(Jelka Pšajd)

Človek kraja – Ludvik Rudolf od Male Nedelje 102

Veržej 1744

Zadnji čarovniški proces na Štajerskem

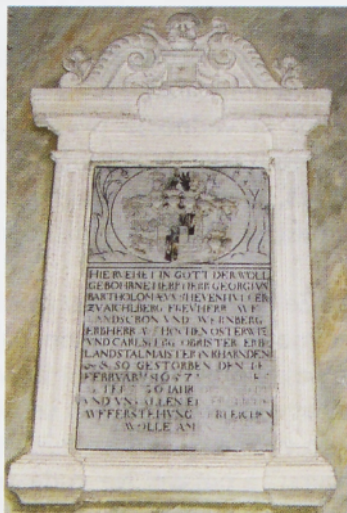
Človeka od nekdaj spremlja strah. Strah pred neznanim, pred močnejšim, pred nerazložljivim, pred naravnimi silami, pred boleznijo, predvsem pa pred smrtjo. Premagovanje strahu ni vedno le premišljen pristop in strokovna obrazložitev. Velikokrat je to tudi iskanje pomoči pri temnih silah, izmišljenih močeh in skrivnostnih načinih. Vrata v svet magije so tako odprta, potrjeno je verovanje v čarovništvo, v ljudi, ki imajo čarovniške moči, v dogodke ...

Kakor nekoč tako še danes. Že babilonski zapisi so polni magije in večina starih civilizacij je izvajala dnevne čarovniške rituale. Tudi krščanska Evropa tega ni uspela preprečiti, naj je pojav preganjala kot herezijo ali ga obsodila tako, da je povzročitelje in sodelavce usmrtila. Včasih se raziskovalcu ob prebiranju starega arhivskega gradiva o verovanju v čarovništvo zazdi, da je celo pregon povzročal nove in nove tovrstne pojave. Ne voda ne ogenj nista bila dovolj strašni kazni za neko neopisljivo privlačnost magije. Obtožbe, mučenja, sodbe, ječe, zaplembe premoženja, pregoni, zloglasna inkvizicija, izobčenje in strah vsake vrste pojava niso zatrli, ljudi ne osvestili. Človek je kar naprej iz različnih vzrokov silil po poti nevednosti tako v svojo kot v tujo nesrečo in bolečino. Na žalost tudi na Štajerskem ni bilo bolje, še manj v Prelekiji.

Čarovnica pri svojem skrivnem početju.

Po nekaterih pisnih virih velja za prvi čarovniški proces v naši bližnji okolici obtožba radgonske plemkinje Benigne pl. Khevenhüller, roj. pl. Herbersdorf, leta 1631. Obtožena je bila, da je žrla otroke in pripravljala razne ljubezenske čarovniške napoje.

Nagrobnik Jurija Jerneja Khevenhüllerja (+1657) v radgonski cerkvi.¹

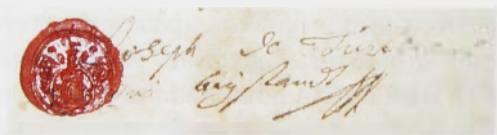
Tako ni čudno, da so se z visokih družbenih slojev verovanje in tovrstne obtožbe kmalu preselile med meščanski in kmečki sloj prebivalstva. Dežela Štajerska je bila mogoče tudi zaradi nepredvidenih vremenskih pojavov (poletne vročinske nevihte s točo, izrazita lokalna neurja, poplave ...) pravo mesto za množični pojav verovanja v čarovništvo. Seveda so k temu dodali svoje še človeška zloba in zavist, sovraštvo, maščevalnost in podobne lastnosti, vsekakor pa ljudje, ki so imeli moč in pooblastila, da so procese razvili, vodili in zaključili »po zakonu«. Johann Wendtseisen², radgonski mestni sodnik, Jurij Agricola, župnik, in nenazadnje stremuški baron Mauerburg³ z Braneka pri Ljutomeru sodijo med tiste, ki so dali v čarovniških procesih pomoriti na desetine obtoženih. Med to družčino gre prišteti tudi veržejskega trškega pisarja Jožefa Türtltauba⁴, ki je imel dobre zveze in službe vse do Radgone in Ptuja.

¹ Fotografije: avtor zapisa, 2008 in 2009.

² Predstavitev Wendtseisna temelji na podatkih iz muzeja čarovništva na Riegersburgu.

³ S. Pavličič, Zgodovinski listi 2009, članek o Mauerburgu.

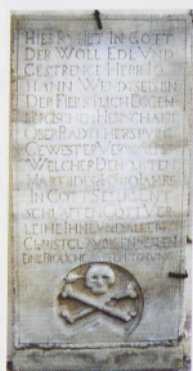
⁴ Türtltaub pomeni slov. grlica, kar je tudi priimek v teh krajih. Jožef se je podpisoval s predikatom »de« in je imel v osebnem pečatu heraldični grb s ptičem (grlico) na šlemu, čeprav ni znano, da bi bil nobilitiran.

Türteltaubov podpis in pečat iz leta 1645 na neki trški listini.

Wendtseisen velja za enega najhujših preganjalcev čarovništva pri nas. Domnevno je bil rojen v Radgoni, kjer je bil leta 1673 mestni sodnik, leta 1679 pa mestni pisar. Zaradi izkoriščanja službenega položaja za lasten dobiček je bil odpuščen, a kmalu je prevzel vodenje deželnega sodišča v Gornji Radgoni, kjer je imel še večjo moč in pooblastila. Že leta 1672 je 40 obtoženih in zaprtih po njegovih ukazih čakalo svojo usodo. V Ljutomeru je dal sežgati 6 žensk, 38 jih je bilo še zaprtih. Veliki proces se je razširil vse do Ormoža, Ptuja, Hrastovca in naprej na Hrvaško. Leta 1673 je dal zapreti še 6 žensk. Od množice obtoženih se je nekaterim uspelo rešiti z visoko odkupnino. Do leta 1675 pa je bilo v Ljutomeru in okolici že 36 žrtev tega žalostnega procesa.⁵

Wendtseisnov pregon čarovništva je podpirala sama cesarska oblast na Dunaju in do svoje smrti 1689 je dal pomoriti več kot 50 oseb. Tudi njegovo delo »Tractatus iudicarius« je teorija in razmišljanje o čarovništvu, predvsem pa odraz njegovega silnega sovraštva do žensk. Njegov nagrobnik, vzidan v severno steno cerkve v avstrijski Radgoni, še danes nemo spominja nanj in na takratne brutalne čase.

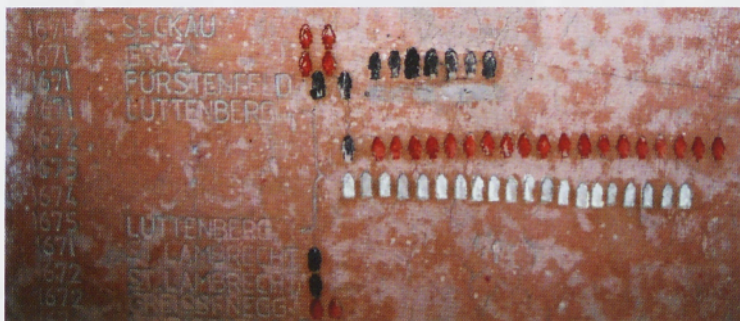

Wendtseisnov nagrobnik v Radgoni.

⁵ Na tem mestu velja dodati, da je bil v času Wendtseisnovega službovanja v Radgoni pri njem tudi bivši ljutomerski župnik Gregor Grahovac, ki je imel z Ljutomerčani številne spore in je bil nazadnje suspendiran. Mogoče je tudi njegova zamera do ljutomerskih tržanov eden od vzrokov množičnih čarovniških pregonov.

O čarovništvu in procesih je bilo veliko zapisanega. Številne spletne strani prinašajo nove in nove zapise ter poglede na čas in dogodke, marsikaj prej neznanega je v zadnjih letih dobilo novo podobo. Tudi procesi v Prlekiji niso v vsakdanjih razmišljanjih le vsebina neke sive preteklosti, ampak jih večina pravilno uvrsti med tragične dogodke lokalne zgodovine.

Številne žrtve v Ljutomeru⁶ in okolici so vidno označene tudi v osrednjem muzeju čarovništva v Riegersburgu na avstrijskem Štajerskem, kjer lahko spoznamo tudi mnoge druge plati tega pojava.

Pregledna tabla z žrtvami v času čarovniških procesov v muzeju na Riegersburgu, omemba Ljutomera.

Prav pri nas pa se je odvijal tudi zadnji čarovniški proces na Štajerskem, kar je dobra pripoved o ljudeh in krajih, saj se je to zgodilo med letoma 1744 in 1746. Kraj dogajanja je bil Veržej, kjer je prvi proces zabeležen že leta 1635.

6 O čarovniški procesih v Ljutomeru in okolici so pisali mnogi avtorji. Nekateri med njimi so procese raziskovali skozi pisne vire, drugi so jih le omenjali ali jih celo prikazali kot poljudne zgodbe nekega časa. Tudi zgodovinar Fran Kovačič ni dosleden pri navajanju vseh in, udeleženi in drugih podatkov omenjenih procesov. Predvsem pa se je z različnimi novejšimi publikacijami pojavilo veliko napak: ponavljajo se napačna števila obtoženih in obsojenih, avtorji so napačno prevedli poimenovanje krajev (pr.: Schlüsseldorf – Klučarovi in Schützendorf – Stroča vas) in tudi pri zapisih priimkov prihaja do netočnosti in nerazpoznavnosti. Predvsem pa je moteče to, da sodobne publikacije prikazujejo čarovniške procese skoraj kot hizarno pravljичne dogodke, pri tam pa pozabljajo na trpljenje udeleženi in njihovih družin (mučenja, izobčenja, pregoni, zaplomba imetja, umori ...), ko je vendar povečini šlo za krivična dejanja s silno tragičnimi posledicami. Kot avtor tega zapisa se naslanjam tudi na raziskovalno delo in zapise avstrijskega zgodovinarja Alfreda Seebacherja – Mesaritscha, na arhivsko gradivo v Deželnem arhivu v Gradcu, na muzejsko gradivo v Riegersburgu, predvsem pa na tovrstno osebno arhivsko gradivo.

Tudi v velikem ljutomerskem procesu 1690 je bilo obtoženih 7 Veržejk, zato ni čudno, da je celo zadnji proces vzel človeško življenje.

Resda lahko trdimo, da je kmečko okolje in naša oddaljenost od takrat že zdavnaj razsvetljenih središč Evrope lahko vplivala na zaostalost in preprosto verovanje v čarovništvo, a iz opisa takratnih dogodkov bomo spoznali tudi vsakdanjo človeško hudobijo.

Sredi 18. stoletja je bil Veržej majhen podeželski trg, kjer je živelo le malo večje število prebivalcev kot v bližnjih okoliških vaseh. Tudi župnija je bila še v Križevcih. Prebivalci, tržani, so imeli sicer določene trške pravice, izvoljeno trško oblast s sodnikom ali županom in trškim svetom ali magistratom, predvsem pa ponos in trško zavest, a kljub temu so bili odvisni od kmečkega okolja, na tak način so se preživljali ali bili kvečjemu mali obrtniki. Na reki Muri je bilo kar nekaj mlinarjev, med pravo trško gospodo pa bi mogoče lahko prišteli tri ali štiri družine. Kraj je bil ogrožen zaradi pogostih poplav.

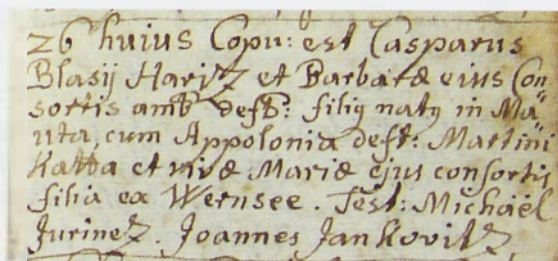

Veržej⁷ je imel še na začetku 20. stoletja netlakovano središče, v nekaj ulicah so se vrstila skromna trška bivališča.

O tržanih se je že od nekdaj govorilo, da so prepirljivi, veliko zgodb in šal na njihov račun pa je znanih še danes. V tem okolju se je v zakonu Matije in Marija Katana⁸ rodila Polona.

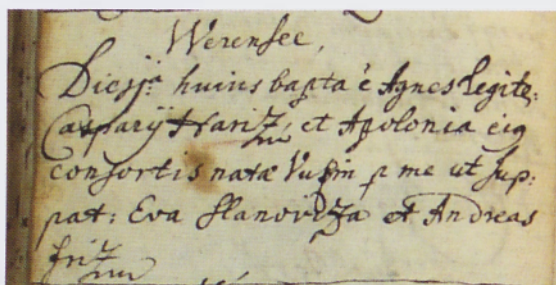
⁷ Razglednica iz leta 1910, izsek.

⁸ Ob krstu hčere Neže je zapisan Polonin rojstni priimek Vuk. Dejstvo je, da je bil tačas priimek Vuk živ v več krajih Murskega polja, znano pa je tudi ljudsko poimenovanje drugih priimkov z Vukovimi (pr.: priimek Elija na Krapju – vulgo Vuk).

Poroka Polone Katana in Gašperja Herica 1721⁹.

Matične knjige jo včasih poimenujejo za Vukovo, kar je bil verjetno le vzdevek. Zelo mlada se je 26. januarja 1721 poročila z Gašperjem Hericem z Mote. Živelata v trgu in kmalu so se jima rodili otroci: hči Helena aprila 1722, hči Neža januarja 1724 in sin Lovrenc avgusta 1726.

Krst Neže Heric, Polonine hčere, 1724.

Herici so živeli dokaj umirjeno življenje. Gašper je bil mlinar, Polona pa je pekla kruh, ki ga je priložnostno prodajala v različnih krajih vse do Polenšaka. S sosedi sta se dobro razumela, občasno sta komu tudi pomagala in posodila denar, sicer pa sta posedovala tudi nekaj zemlje in živine. Hči Neža se je poročila v trgu, in sicer s Tomažem Slano, tržanom in trškim četrtnikom. Tudi sin Lovrenc je bil poročen v trgu.

Leta 1744 je bil veržejski župan in trški sodnik Mihael Koroš. Prav njemu je bila podana pritožba proti Heričevi, češ da je čarovnica. Ob pomoči svojih mož je Koroš zvečer 25. septembra potrkal na vrata pri Hericih. Polono, ki je bila sama doma, je nagovoril, da je prišel vrniti neko posojilo, in nič hudega sluteča mu je odprla. Takrat pa so jo možje zgrabili in odvedli v trški zapor.

⁹ Matične knjige župnije Sv. Križ, Križevci pri Ljutomeru; Nadškofijski arhiv Maribor (velja tudi za ostale matrične zapise).

Tako se je z zvijačo, lažjo in pretvezo začel zadnji čarovniški proces na Štajerskem.

Obtoženka pred sodnikom, priče prisegajo.

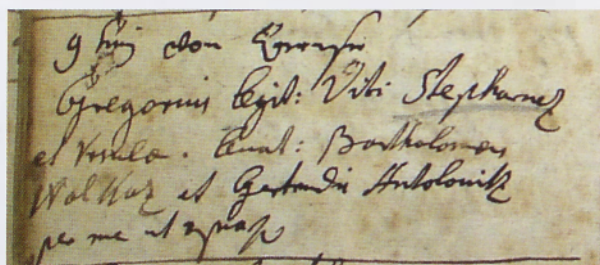
Po treh dneh pripora je bil sestavljen tudi obsežen zapisnik s strani tržanov in trških svetnikov Simona Štefaneca, Janeza Slane, Jožefa Milpaherja, Franca Rubiniča, Jerneja Gaberca in župana Koroše,¹⁰ kjer so bile navedene izjave prič in vsebine Poloninega čarovniškega delovanja, njo pa so odpeljali v zapor deželnega sodišča v Gornjo Radgono.

Pisar Milpaher je listine skrbno pečatiral in podpisal.

¹⁰ Omenjene bi smeli imenovati tudi veržejska trška smetana, saj so navedeni v številnih trških listinah v različnih funkcijah. Trška župana sta bila tudi Štefanec in Gaberc, Milpaher je bil trški pisar, vsi pa so si bili tudi v sorodstvu.

33-letni mlinarjev sin Gregor Štefanec je bil med najbolj obremenilnimi pričami.

Krst Gregorja Štefaneca, oče Vid in mati Urša, Veržej 1711.

Povedal je, da se je na gregorjevo zvečer z nekaj drugimi možmi vračal v Veržej. Dvakrat je slišal glas Polone Heric, čeprav tega drugi niso slišali. Na neki brvi pa je imel občutek, da ga hoče nekdo potisniti v potok. Ves prestrašen je tekel domov in tam nemočen ležal še tri dni. Vse to je bila po njegovem čarovnija Heričeve.

Naslednja priča, mlinar Jožef Kelemina, je povedal, kaj se je pripetilo njemu. Na jakobovo je po proščenju v Križevcih s še štirimi možmi malo popival. Več kot štiri bokale vina niso popili, poleg tega pa le polovico bokala medice, tako da se jih pijača še ni prišla. Na poti domov so na brvi čez potok videli ljudi brez glav, zaradi česar se je on silno prestrašil in šele na domu Janeza Slane se je malo pomiril.

Tretja priča, hlapec Nikolaj Kranjc, je navedel še hujšo zgodbo. Neke noči je namreč prišla Polona Heric z več kot 30 možmi v zaklenjeni hlev Janeza Slane, kjer je on spal. Začeli so ga tlačiti in dušiti in le hlapcu Štefanu, ki je prav tako spal v tistem hlevu, se lahko zahvali, da se je rešil. Šele po zaužitju žegnane vode je vse skupaj minilo ...

Oskrbnik deželnega sodišča v Gornji Radgoni je obtožbe proti Poloni Heric zavrgel kot blodnje in neumnosti zmedenih oseb ter obtoženo oprostil.

Toda Veržejci se niso dali. Kmalu so našli tri nove priče z novimi lažnivimi obtožbami. Zadeva se je hudo zapletla, saj so poleg matere Polone obtožili še hčer Nežo. Obsežni in sovražni zapisniki navajajo vsemogoče trditve številnih tržanov in tržank. Da je obtožena Polona imela vedno denar, mnogi drugi pa dolgove; da je obtožena imela vedno dovolj masla in mleka, pa samo dve suhi kravi; da je znala zdraviti živino in delati točo; da ... skratka - nazadnje so

obtožili še Simona Kugla, pri katerem so bile menda najdene kosti odsekane človeške dlani, torej »pravega« predmeta za čaranje.

Veržejski trški pečat z grbom, s katerim je župan pečatiral listine.

Na osnovi tega obširnega pisanja in pritožbe veržejskega trškega magistrata je oskrbnik Kukec popustil in dal obtožene zapreti, čeprav se je iz zapisanega razbralo tudi osebno maščevanje. Pred časom je bila namreč v nekem pretepu udarjena tudi slučajno prisotna Polona Heric, zaradi česar se je pritožila in trška oblast je pretepačem izrekla globo. Med njimi je bil tudi Gregor Štefanec ...

V splošni evforiji in neumnosti pa se je vendar našlo nekaj ljudi, ki so mislili pametno in pošteno. Tako je svojo mater zagovarjala hči, ki je med drugim omenila veliko skrb in žalost očeta ter Poloninega moža zaradi nastale situacije. Dobre besede o Poloni in drugih sta povedala tudi tržan in dolgoletni trški sodnik Maks Auer (po domače Ovar) ter Heričev sosed, neki Kolar.

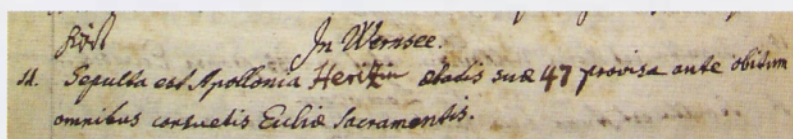
Žal je bilo to premalo. Veržejska trška oblast se je pritožila na višje sodišče in po sklepu notranjeavstrijske oblasti v Gradcu se je postopek nadaljeval. Ugotovljeno je bilo, da je za ta primer obtožbe pristojno sodišče v Celju in je radgonski oskrbnik s svojo odločitvijo prekoračil pooblastila. Obtoženi so bili zaprti, primer pa je prevzel sodnik dr. Janez Adam Menhard. Ta je postopek pokrenil šele po več kot dveh mesecih, ki so jih obtoženi preždeli v radgonskih ječah. A končne rešitve ni bilo videti, saj je sodnik najprej zahteval denar za svoje delo, šele potem bi naj proces zaključil. Skupna vsota nastalih stroškov in sodnikovega »zaslužka« je znesla 400 goldinarjev¹¹, za kar je celo oskrbnik radgonskega sodišča moral vzeti posojilo. Nazadnje se je sodišče bolj ukvarjalo z denarjem in lastnimi interesi kot z obtoženimi in s samim procesom.

Po 108 dneh ječe je obtoženi Simon Kugl umrl. Mogoče je bila šele ta smrt povod, da se je sodni postopek premaknil z mrtve točke. Splošne družbene razmere,

¹¹ Za ta znesek bi lahko tisti čas kupili manjšo trško hišo z vrtom, opremo, hlevi in nekaj živine. Vsota bi tudi zadostovala za nakup do 3 hektarjev njiv ali kakih 10 delovnih konj ...

čas razsvetljenstva in spremenjena zakonodaja vladarice Marije Terezije so posredno zaključili zadnji čarovniški proces pri nas. Po odločitvi notranjeavstrijske oblasti v Gradcu je bila Polona Heric kot obtožena čarovnica nazadnje oproščena in izpuščena iz zapora, v katerem je preždeala 452 dni. Proces, ki se je začel 25. septembra 1744, je bil zaključen 8. julija 1746, torej skoraj po dveh letih.

Polona Heric se je vrnila v Veržej. Kako je živela naprej, ni znano, čeprav sodni zapisniki omenjajo tudi delno zaplembo njenega in moževega imetja. Umrla je leta 1749 in pokopali so jo 11. januarja s cerkvenim obredom, torej je bila zadnja veržejska čarovnica res oproščena vseh obtožb.

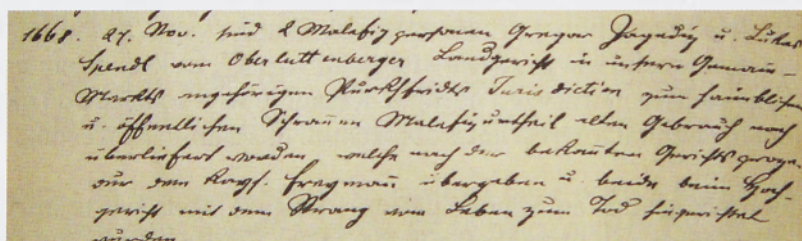

Pokop Polone Heric, 1749.

Trg Veržej se je v stoletjih, ki so sledila, spremenil v marsikaterem pogledu. Tudi nekdanji dogodki so se pozabili. A iz pripovedi svojih prednikov se tudi danes nekateri spominjajo, da so v Veržeju nekoč bile čaravnice ...

Za konec pa mogoče še drobna informacija.

Poleg številnih avstrijskih zgodovinarjev 19. stoletja je pojav in preganjanje čarovništva na Štajerskem (s poudarkom na Ljutomeru in okolici) pregledno in celovito povzel zgodovinar Matej Slekovec po njemu znanih arhivskih virih. Izjemen zapis lahko tudi danes več kot dobro služi raziskovalcem. Je razumljiv in zlahka berljiv, avtor sam pa velja za natančnega in doslednega.

Delček Slekovčevega gradiva o čarovništvu.

»Perkhrechts Einlaag« - Gorski register za gospoščino Branek in Ljutomer

O gornikih je bilo v Zgodovinskih listih že nekaj zapisano.¹ Med slabo obdelanimi arhivskimi viri so registri gornikov. Za našo okolico je bil obdelan samo gorski register za gospodstvo Lukavci.²

V gorskih registrih so bile vodene dajatve v vedrih (Emer) za posameznega gornika. Za gospodstva, ki so imela vinograde v naši okolici so gorski registri večinoma izgubljeni v različnih arhivih. Izjema med njimi je »Bergrechtregister« za gospoščino Kalsdorf pri Ilzu, ki se je ohranil v arhivskem fondu te gospoščine.³ V omenjenem registru je gospodstvo vodilo, dajatve gornikov za leta 1638 do 1642. Tako so gorski registri v marsičem podobni urbarjem.

Dober vpogled v gorske registre nam ponujajo gorski vložki »Bergrechts Einlage« – to so davčne napovedi, ki so nastale na podlagi deželnega patenta z dne 20. 01. 1721. Gorski gospodje so na podlagi tega zakona naredili izvlečke »Außzug – Extract« iz svojih gorskih registrov in te izvlečke poslali na deželno vlado, zato so se v celoti ohranili in so v graškem deželnem arhivu vodeni v fondu Laabergrechtseinlage.

Med ohranjenimi vložki je tudi izvleček iz gorskega registra za gospoščino Branek in Ljutomer.⁴

1 Pavličič S., Zg.listi, 2008

2 Dreven A., Imenje Lukavci v obdobju od leta 1600 do 1750, Maribor, 2005

3 Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Fond Herrschaft Kalsdorf bei Ilz,

4 Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Laabergrechtseinlage, Nr. 178

Sledi prepis in delni prevod tega gorskega vložka.

Perkhrechts Einlaag

Von der Herrschaft Mallegs und Oberluettenberg

(Gorski vložek gospostva Branek in Ljutomer)

1720, 172
Perkhrechts Einlaag
Von der Herrschaft Mallegs und
Oberluettenberg

Fotografija 1: Gorski vložek gospostva
Branek in Ljutomer, uvodni del.

Hueberberg (Hujbar)

	Emer
Gregor Scheidt	8

Summarumberg (?)

	Emer
Hans Göete sein Erben zu Radkherspurg	5
Andrasch Salamon	2
Juriy und Colmon Misla	3
Stephan Stihez	9
Catharina Radtkhaya	1

Gross Dessnegsberg (Veliki Desnjak)

	Emer
Margaretha Ossterzin	2

Klein Dessnegsberg (Mali Desnjak)

	Emer
Catharina des Iuan Magotter Ehewürthin	½
Lorenz Mauritsch	2
Eua Souezin	1
Sigmund Ellssnigs Glasser	6
Stephan Stainkho	1
Thomas Rittona	1
Jury Carba	1
Lorenz Nouakh	1
Gregor Schaydt	2
Thomas Magditsch vorhin Wallasch Smasseg	½
Niclas Magditsch	½

Samblbergs (?)

	Emer
Colman Prellokh	2
Jury Nouakh	2
Mathee Lorentschitsch	2
Gregor Kossee	3
Nescha des Stephan Lamperger Ehewürthin	1 ½

Ostrogher od Lachenberg (?, Lahonščak)

	Emer
Apolonia Urban Fakhin	1
Andrasch Herzkho	½
Michael Stainkho	3
Mathias Skuhalla	1
Margetha des Urban Hrouath Ehewürthin	1
Marco Koroschez	6

Vido Sagorez	2
Rueprecht Tschuritsch	1
Gregor Obrain	1 ½
Urban Obrain	1 ½
Michael Vrbanschekh	2
Gregor Obrain	2
Jury Pettuar	1
Hans Vaupotitsch	1
Hellena des Mathias Scheith Ehewürth(in)	1
Mathias Pfillipitsch	2
Osswald Stebich	2
Mathee Laparnek	½
Mathekho Laparnek	½
Marina des Wallasch Mallez Tochter	1
Hellena Pillayin	1
Marthin Kraill	½
Stephan Laparnek	½
Marina Koroschakhin	1
Hanss Laparnek	1
Vido Quar	1
Urban Quar	1
Gregor Mayzin	1
Agatha des Paul Sorez Ehewürth(in)	1
Adam Stuhez	½

Gruschofzenberg (?)

	Emer
Hans Schumenitsch	3
Wenkho Gollob	2 ½
Vido Missla	1

Vido Mauritsch	2
Niclass Wellez	5
Marco Lepuscha	2
Petter Maizen sein(e) Erben	1 ½
Hans Sternischa	1 ½

Mekhottnigsberg (Mekotnjak)

	Emer
Michael Kottnegh	1
Marthin Makhotter	½
Michael Hrauath	1 ½
Jacob Skhorianez	2
Mathias Obrain	1
Mathee Traidtnegh	1
Lucas Sternath	1
Marina des Traidtnegh Stüff Muetter	1
Unser Lieber F(rau): (Capelan) Zu Luettenberg	1 ½
Iuan Makhoter	1
Marthin Lorentschitsch	1
Paul Maghotter	1 ½

Unter Steinberg (Spodnji Kamensčak)

	Emer
Caspar Raguscha	1
Wallasch Maghotter	1

Klein Libonerwaldt (Libanja)

	Emer
Colman Prelokh	4
Wallasch Zwettanitsch	2

H: Mathias Rudolf	3
Andree Sarmon	4

Khaysser Kreuz od Püs Mantorf (?)

	Emer
H: Rues	1
Idem	7
Marina des Michl Pollanez Tochter	1

Gomillaberg (Gomila)

	Emer
Gregor Baraschitsch	1
Gregor Murschouitsch	4
Hans Murschouitsch	2
Michael Skhog	1 ½
Thomas Schelliga	1 ½
Jury Ptitsch	½
Gregor Kollurath	2 ½
Jakob Mazl	2
Marina Mazlin	2
Antoni Roikho	3
Primus Grossdei	3
Michael Sgokh	4 ½
Mathias Lukhman	4
Vido Kollurath	4 ½
Marco Kodelitsch	1 ½
Lorenz Kollurath	2
Iuan Janeschitsch	6
Jacob Jeregh Ehewürthin Torothea	3

Schü(t)zenberg (Nunska Graba)

	Emer
Marthin Schinkhouitsch	3

Stermizberg (Strmec)

	Emer
Jury Samlekh	2
Franz Thire	3
Idem	3
Hellena Campustin	4
H: Georg Kossee	2
H: Johann Georg Kossee	2

Tettenbengstberg (del Ilovščaka)

	Emer
Ihro Hochwür. H: Prellath bei St. Lamprecht	6
Martin Crainz	1 ½
Jury Flucher	1 ½
Ihro Hochwür. H: Prellath bei St. Lamprecht	6
H: Starkhman	8
Ins	1 ½
H: Adam Kaysser	2

Illauez ad Kumerssberg (Ilovci in Slamnjak)

	Emer
H: Petter Grassl	6
N D C Augustiner zu Graz	6
Andreas Batscheg	2
Andreas Wellez	2

Kaysersperg (Kajžar)

	Emer
Jacob Vesselkho	1
Ins	1 ½

Grossweinberg (Veliki Vinski vrh)

	Emer	Sechter	Bindt
H: Ferdinand Kuglmayr	4	1 ½	
Marco Jurcouitsc	1 ½	1	
Petter Hernez	1 ½	1	
Iuan Workho	1 ½	2	
Marina des Sebastian Seü(?)ter Ehewürthin	1 ½	1	
Anna P(?)rbelizin	1		2
Ins	1		2
Jury Terstenakh	1	2	
Catharina des Pintaritsch Ehewürthin	1	1	
Arnee Hernez	1	1	
Petter Schwögl	2	2	
Wallasch Tschaunitschar	½		
Andrasch Misleta	1 ½	2	
Capellan Anton den Gschloss Luettenberg	7 ½		
Michael Wudia	3		

Rebreeberg (del Slamnjacka)

	Emer	Sechter	Bindt
Andreas Rodinakh	5		
Catharina Oresnekhauizin	2 ½		
Jury Tschian	8		
H: Georg Pez	16		

Marina Sgokhin	2		
H: Georg Kosse fezo Frau Paherin	4		
Georg Kolbitsch fezo H: Schmitt zu adkherspurg	6		
Mathee Scheitisha Erben	3		
Ferenz Paullitschitsch	4		
Ins	2		
Iuan Paullitschitsch	5		
Frau Rainerin	1		
Sebastian Fribez	1 ½		

Pihlberg (Radomerščak)

	Emer	Sechter	Bindt
Hans Kukhl	6		
Georg Lorentschitsch	2	½	
H: Andree Kuglmayr	1		
Marco Krusnakh	1		
Iuan Wedekhouitsch	1 ½		
Iuan Workho	1 ½	2	
Mathias Panitsch	1 ½	1	
Walasch Tschaunitscher	1 ½		
Andrasch Kopiar	1 ½	2	
Unsere L(iebe) F(rau) Althar bei Kürchen H(eiliger) Geist Zu Polstrau	1		
Hellena des Paul Hren Ehewürthin	1	1	
Jury Doitschitsch	1		
Simon Shogar	1 ½		
Petter Panitsch	1	1	
Michael Podgorelez	1	1	

Mitter Berbronigh (Srednji Brebrovnik)

	Emer	Sechter	Bindt
Markht Luttenberg	4	4	
Jacob Igritschouitsch	1	2	
H: Enders	1	2	
Marina des Wallasch Fürst Tochter	1	2	
Gera des Niclas Weuz Tochter	2		
H: Creuzmayr	1 ½	1 ½	
Niclas Weuz	1	1	
Primas Schissegh	1 ½	1 ½	

Lannerstorf (Slenča vas)

	Emer	Sechter	Bindt
Jury Scorianez	2	2	
Mathias Kophreth	1		
Arnee Lach	½	1	
Petter Saplata	½	1	
Ins	1		

Libonen od Paullusberg (Libanja in Pavlovski vrh)

	Emer	Sechter	Bindt
Hellena Tomatschitschin	1	1	

Sparberspachberg (Jastrebcí)

	Emer	Sechter	Bindt
P: C: Augustiner zu Graz	7		
Catharina des Jury Pintaritsch Ehewi:	1 ½		
Anna des Michael Mihalkhouitsch Ehewürthin	1		
Barbara des Michael Pfuell Ehew(irthin)	1 ½		
Kürche St: Wolfgang	1		

Michallozenberg (Mihalovci)

	Emer	Sechter	Bindt
Michael Gollob	1		
Vido Schinkho	5 ½	2	
Michael Verhofschakh	½	½	
Pfilliph Stic	1	1	
Michael Gollob	2	1	
Lucas Podgorelez	4 ½	2	
Anna Puschenakhin	½		
Lucas Podgorelez	½	½	
Lorenz Werhofschakh	½		
Barbara des Wallasch Werhofschakh Ehewürthin	1 ½	1 ½	
Micael Kettschekh	1	1	
Jury Paullinitsh	2	2	
Marina des Augustin Raich nach: Wittib	1	1	
Ins	1	1	
H: Graf v(on) Meyperg	16		
Wallasch Werhofschekh	2	2	
Vido Schinkho	3 ½		
Colman Kouatschitsch	3		
Iuan Zimmerman	7		
Michael Podgorelez	½		
Michael Gollob	6 ½		
Mathekho Gollob	1		
H: Ambtman Ertl	23		
H: Doctor Frillman	5		

Summa Summarum Emer: 509, 2 ½ Sochter, 1 Bind

In diesen obbeschribenen Bergen hat die Herrschaft Malleg den Emer welicher 22 bind taz mass haetet.

(Skupaj 509 veder, v opisanih vrhovih gosposčine Branek drži vedro 22 pintov)

Herrschaft Oberluettenberg

Mekhotnagh und Stainberg (Mekotnjak in Kamenščak)

	Emer	Sechter	Bindt
Kirchen zu Zössendorf	2		
Stephan Latschen	½		
Pauli Puschenag	½		
Pauli Obrain	2		
Arnee Magotter	1 ½		
Ins	1 ½		
Michael Magotter	1 ½		
Caspar Roguscha		2	
Michael Wunderlee		2	
Iuan Serschen		2	
Jury Koschar		1	
Andre Püber		2	
Jacob Jutrusch		1	
Hans Schumonitsch	½		
Michael Ninaus	1		
Caspar Jeromon	1		
Martin Obrain	2		
Jury Makhotter	½		
Martin Makhotter	½		
Michael Lipouez	1		
Jacob Gerelitschnekh	1		
Marco Magditsch	½		
Hanss Crainez	½		
Niclass Sagay	½		
Michael Pintaritsch	½		

H: Preillath v(on) Admont	5		
Niclas Wukhouez	½		

(?)torzberg (?)

	Emer	Sechter	Bindt
Lorenz Vnikhouitsch		5	
Marthin Cardinar	1		
Lorenz Steikhonitsch	½		
Thomas Kezer	½		
Jury Schuriakh	½		
Mathias Ossimez	1		
Vido Rakhittneg	½		
Vido Pintaritsch	1		
Thomas Koschar	1		
Andree Crall	½		
Ballas Sernez		2	
Thomas Osterz	½		
Jury Pettschuch		2	2
Andre Schwarz	½		
Andree Sússeg	1		
Mathias Kirbas	½		
Martin Craill	1		

Summa Herrschaft Oberluettenberg Emer

36 Emer 6 Mass

(Skupaj 36 veder)

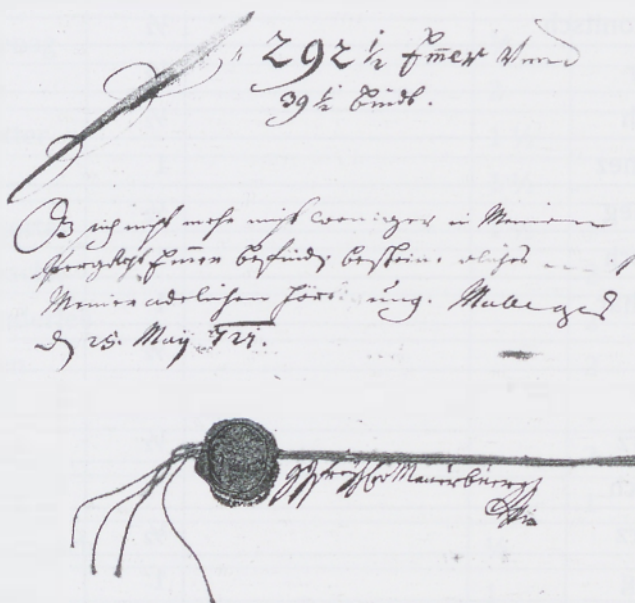
Summa Summarum der Herrschaft Mallegs und Oberluettenberg Emer 545 ½ (prej 532 ½) Emmer, 4 ½ Bind, 30 Starz, 5 ½ Wirtl (Vsota gosposčine Branek in Ljutomer je 545,5 vedra in 4, 5 pintov (prej napačno šesteto 532,5 vedra)).

Nun disses 532 ½ Emmer, 4 ½ Bind wederer Emmer 22 Mass wohl bei der Herrschaft Malleg als Oberluettenberg in siche haetet zu 40 Mass gerechnet

Mahen in allem 292 ½ Emmer und 39 ½ Bindt.

(Vedro drži v obeh gosposčinah 22 pintov, preračunano na vedro, ki drži 40 pintov znaša vsota vseh veder 292,5 veder in 39,5 pintov).

Ob sich nicht mehr nicht weniger in Meinem Pergreht Emmer befinde bestim diese mit Meiner adelichen förtigung. Malleg, 25. Mai 1721. N fraiH Mauerburg
(Da ne dobivam nič več in nič manj veder gornine, potrjujem s svojim plemiškim podpisom. Branek, 25. maj 1721, baron Mauerburg)

Fotografija 2: Gorski vložek gospostva
Branek in Ljutomer, zaključni del.

Vseh krajevnih imen ni bilo mogoče spremeniti v slovensko obliko, saj so nekatera od teh imen že pozabljena in niso v uporabi niti kot ledinska imena. V Topografskem leksikonu Štajerske iz leta 1828 je mogoče najti nekaj od teh neznanih krajev, vendar so večinoma opisani samo kot vinogradniška področja v bližini Ljutomera, brez navedbe slovenskega krajevnega imena.

Imena in priimki gornikov so zaradi boljše nazornosti navedeni v izvirni obliki.

Po letu 1680 Tomaž Ignac Mauerburg baron Braneški in njegovi nasledniki

Iz navedenega je razvidno kako se je braneško gospostvo razširilo v samo 50 letih. Če primerjamo 36 naseljenih gorniških hiš leta 1705 in 75 v letu 1754, s številom vseh gornikov (241) v letu 1721, lahko ocenimo, da je le približno 20 % gornikov živelo ob vinogradih.

Veliko večino gornikov so predstavljali kmetje iz bližnjih vasi, nekaj je bilo tržanov in meščanov, med gorniki najdemo tudi ljutomerskega grajskega kaplana, dva prelata, cerkev Sv.Bolefenka na Kogu, cerkev Cezanjevci, oltar iz cerkve Sv. Duha iz Središča ob Dravi, trg Ljutomer, samostan iz Gradca in enega grofa.

Po velikosti je goriška posest gospostva Branek in Ljutomer primerljiva z imenjem Lukavci, kjer je bilo takrat 230 gornikov, ki so oddali 246 veder gornine.⁶ Pri iskanju gornikov iz našega konca se pojavi več problemov, osnovni je velika razdrobljenost ljutomersko ormoških vinogradov med različna gospostva. Npr. vinogradi na Kajžarju so pripadali vsaj šestim različnim gospostvom, to so bila gospostva: Ormož, Markovci, Lukavci, Branek, Gornja Radgona in Ottersbach.⁷

Kot je razvidno, je bila v tem primeru večina gospostev takih s sedežem na slovenskih tleh, iz tega razloga internih številk gradiva ni mogoče najti v nobenem vodniku po graškem arhivu, iščemo lahko samo po celotnem fondu vložkov.

Glede na zapisano, predstavlja obdelan gorski vložek gospostva Branek in Ljutomer, le majhno število vseh prleških gornikov, ki so bili razdeljeni med ogromno število različnih gospostev.

6 Dreven A., *Imenje Lukavci v obdobju od leta 1600 do 1750*, str. 77, Maribor, 2005

7 C.Schmutz, *Topographisches Lexicon von Steyermark*, Graz, 1822

Murska straža – branik severne meje

Zanimivi prispevki iz naših krajev takoj po prvi svetovni vojni, o katerih je poročala Murska straža, nam pričarajo življenje, dogodke in politično stanje tistega časa. Časnik je poročal korektno in brez dlake na jeziku in tako, z zanimivo vsebino, obveščal bralce vseh okrajev ožje severovzhodne Slovenije.

Uvod

Časnik Murska straža, ustanovila ga je manjša skupina izobražencev v Gornji Radgoni, je imel za takratni prevratni čas pomenljiv naslov in nalogo.¹ Kljub Borkovemu drugačnemu navajanju ustanovitve časnika je bila uradna ustanoviteljica lista SLS – Slovenska ljudska stranka, pod katere pokroviteljstvom je izhajal.² Časnik je bil znan po ostri borbi za severno mejo, proti lažem, podtikanjem, nemškutarstvu, proti razmeram, ki so vladale v SHS in Prekmurju ter nasploh v severovzhodnem koncu slovenske domovine. Bil je rosvetljen-sko zasnovan in je prinašal pomembne informacije bralcem tega območja. Prvi urednik Murske straže (MS) je bil teolog Franc Jerebič, ki pa je kmalu odstopil (uredil je samo prvo številko), uredništvo pa je prevzel publicist, novinar in prevajalec Božidar Borko,³ ki je urednikoval vse do leta 1921. To leto je prevzel uredniško mesto Roman Bende, ki je časniku MS dal drugačen značaj. Časnik MS je urejal vse do njegovega zatona z zadnjo številko, ki je izšla junija 1924. leta. Borko je bil liberalnih nazorov, zato je imel ob sebi ostrega nasprotnika gornjeradgonskega kaplana Sajeta.⁴ Toda stična točka vseh urednikov MS je bilo slovenstvo in domoljubje. Zaradi političnih in finančnih razmer je njegova zadnja številka izšla junija 1924. leta.

Časnik Murska straža je bil razumljiv, prinašal je aktualne članke za preprostega

1 Božidar Borko, *Zapis o Murski straži*, Zbornik – Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920, PZ 1981.

2 Slovensko časopisje v letu 1921 – politični dnevniki in tedniki. Vir: Splet – www.dlib.si.

3 Rojen 1896. leta na Gomili pri Kogu.

4 „...Saje je imel odločilno besedo; in kot zagrizen klerikalec me je nadlegoval zlasti tedaj, ko sem hotel opozarjati bralce MS na veliki val socialne revolucije, ki bo preuredila sistem družbenega in osebnega življenja.“ Razlog za Sajetovo nasprotovanje Borku (Saje je bil eden vodilnih članov tiskovne zadrage, ki je izdajala MS.), je bila prav gotovo Borkova naklonjenost ruski boljševistični revoluciji. Op. avtor.

Prekmurca in Štajerca (Prleka), bil je vzgojno-domoljubno naravnani ter narodnobuditeljski. Časnik *"se je postavil na stališče pozitivnega krščanstva, ne laže, ker spoštuje zapovedi Cerkve, ne obrekuje, ne vara, ampak uči in svari; ako pa vse lepe besede ne zaležejo, vzame bič in neizprosno udari ... pri tem boju pa se drži svetega načela, bodi vse podprto z živimi dokazi ..."*⁵

Paberki iz Ljutomerskega okraja

Četrta številka Murske straže iz leta 1919 prinaša članek izpod peresa Roberta Košarja, publicista, strokovnega pisca in vinogradnika s Koga, o potrebi takojšnje izgradnje železniške proge Ljutomer–Središče. V nadaljevanju piše, da so se v nedeljo, dne 21. t. m., v Vuzmetincih zbrali župani in zastopniki štajerskih in medžimurskih občin, ki so zainteresirani za železniško povezavo med Ljutomerom in Središčem. *"Bilo je zastopanih 20 občin. Izvoljeni delegati, župani: Lukačič iz Središča, Tomažič iz Sv. Miklavža in Puklavec iz Hermancev ter Fr. Tavčar in Rob. Košar so bili naprošeni, da storijo pri vladi in na vseh merodajnih mestih potrebne korake v dosego te proge, ki je iz gospodarskih in strategičnih ozirov mnogo bolj važna nego zveza Ljutomer–Ormož"*. Pisec članka navaja, da *"največji del vina, sadja in drugih gospodarskih pridelkov ljutomersko-ormoških goric se zvozi proti zahodu nad Sv. Miklavž in na cesto, ki drži iz Središča v Ljutomer."* Prav tako bi, tako Košar, velik del pridelkov prišel iz vzhodnega, medžimurskega-štrigovskega dela, saj večina teh prebivalcev gravitira sem. Navaja, da bi proga ugodno vplivala na gospodarstvo, da *"najmanj 14 do 16 km širok pas bi zlival svoje pridelke v progo Ljutomer–Središče in črpal od tukaj svoje gospodarske potrebščine ... Če kdo pozna razmere, mora priznati, da je ta zveza življenjskega pomena"*. Svojo trditev podkrepi z dejstvi, da je ormoški kolodvor stisnjen med Dravo in teraso, da bi ga bilo zelo težko razširiti, *"središka postaja pa leži na odprtem polju in se lahko po potrebi razširi na vse strani ... kaka mizerija pa bi šele nastala v slučaju vojne z avstrijsko ali ogersko republiko. Trije vojaški transporti in ormoški kolodvor je zadelan in naphan do vrha"*.

Projekt železniške proge, ki ga je naredila že rajna Avstrija, je bil umeščen v dolino pavlovskega potoka iz Ormoža proti Ljutomeru in z močno politično podporo tudi ivanjkovskega poslanca Lovra Petovarja zgrajena 1924. leta.

Ista številka prinaša notico, da je bila gdč. Minka Zacherlova, učiteljica v Vučji vasi, hči učitelja Fr. Zacherla, *"sprejeta na konzervatorij v Ljubljani kot gojenka za glasovir"*.

5 MS, št. 50, 1923. *"Leta 1921 je lastništvo in uredništvo prevzel Roman Bende, ki je skušal dati MS drugačen značaj."* Vir: B. Borko, Zapis o MS, PZ, 1981.

Major Franček Zacherl, ml.

Zanimiv se mi je zdel zapis iz leta 1920 glede prometnih zvez s Prekmurjem. Avtor pravi, da je začelo vlado v Ljubljani le skrbeti, kako prometno povezati Prekmurje. *"Baje se misli na čimprejšnjo izgraditev železnice Murska Sobota–Dolnja Lendava".* Avtor opozarja, da bi imela ta povezava za posledico, *"da bi se Prekmurje združilo z Medžimurjem. Baje v Zagrebu resno računajo s tem, da ekorporirajo na Prekmursko par ducetov svojih bilježnikov, ki bi pod krinko hrv. uradnega jezika sedlali tistega šimlja, ko so ga preje madžarski notariuši ... Prekmurcu ne pade na pamet, da se izjavi za Hrvata. Oni hočejo most preko Mure ter čim tesnejšo zvezo z Murskim poljem in Slov. goricami".*⁶

Med domačimi vestmi najdemo zapis, da *"Bralno društvo iz Sv. Križa pri Ljutomeru vabi v nedeljo 6. t. m. na razširjenje Slomškove dvorane z društveno prireditvijo, ki obsega pevske in tamburaške točke, govor in igro Cvetina Borograjska ter šaljiv prizor. Začetek takoj po večernicah".*

Veržejci pa vabijo na binkoštni ponedeljek, 24. maja (1920), v salezijanski zavod v Marijanišče, *"ta biser našega lepega Murskega polja"*, na glavni praznik salezijanske družbe in praznik Marije Pomočnice. Nastopal bo tudi telovadni odsek domačih gojencev v slikoviti telovadski opravi. V letu 1922 prinaša MS dva zanimiva zapisa: Prvi se nanaša na zamenjavo valute (bankovcev), drugi pa je oster dopis v zvezi s pritožbami slovenskih vojakov glede

⁶ Separatistične težnje hrvaškega politika Stjepana Radića je prvi spoznal diplomat, literat in predsednik SRS Anton Novačan. Glej: Igor Grdina, *Preroki, doktrinarji, epigoni – Idejni boji na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja*, Zbiralnik XI, 2005, str. 85.

prejemanja slovenskih časnikov. Zapis nazorno kaže, da se je začel odkrito kazati velikosrbski hegemonizem, ki bi vsa slovanska plemena stopil z jugoslovanstvom. Srbija je tokrat potrdila svoj pravi obraz.

Ljutomer. "V času streljanja kozlov so nam kar čez noč potegnili iz prometa petdinarske novčance z vljudno pripombo, da jih državni uradi sicer ne sprejemajo, pač pa da jih sprejemajo podružnice narodne banke. To je birokratizem najhujše stopnje. Kako naj kmečki ljudje našega okraja hodijo posamič s svojimi petdinarskimi novčanicami v Maribor, kjer se lahko po 2 dni nastavljajo pred Narodno banko ... Državni uradi se ne zavedajo, kaj je njih dolžnost. Njih dolžnost je v prvi vrsti čuvati **avtoriteto države** ..."

Vojaštvo in slov. časopisje. "Zelo značilna za našo voj. upravo so pisma slovenskih vojakov, ki se tožijo, da jim vojaška oblast zabranjuje čitanje slov. časopisja brez razlike strank, katerim pripadajo. To je milo rečeno zelo nazadnjaško postopanje in smo o zadevi obvestili naše poslance, da na merodajnem mestu posredujejo. Jako razumljivo bi bilo in upravičljivo, ako bi vojaška oblast pazila na ono časopisje, ki očitno rovati proti redu in državljanski disciplini; časopisje pa, ki razširja ljubezen do domovine in poudarja naše državno jedinstvo, pa zasluži, da ga vojaška oblast vsaj toliko rešpektira, da nam ne stavi takih ovir. Slovenski fant, ki živi tako rekoč – dokler se ne privadi – v tujini, nujno potrebuje zdrave duševne hrane. ... Tako postopanje nikakor ne more utrditi vere in ljubezni v avtoriteto države, ki na tak aboten način krati najpriprostejše pravice svojih državljanov."

Kmalu po prvi vojni so dobili v takratni SHS politično zatočišče ruski vranlovci⁷, ki so bili včasih tudi nasilni. Dogodek ni šel mimo Murske straže. "Tisti, ki so svoj čas brusili jezike nad pisavo M. straže glede Wranglovcev, imajo priložnost, da preštudirajo najnovejše narodnoobrambno delo tega elementa, ko so naskočili hišo z orožjem in z brutalno silo pokazali svoj patrijotizem. Gospodine Petroviću,⁸ naučinite prijavo preko dičnih Wranglovaca! O dogodku sledi poročilo na drugem mestu. Tu bodi le pribito, da je posledica neumnega zagovarjanja zločina le zločin. Tako opravlja vojak, ki je ustrelil J. Kocbeka svojo službo dalje, drugim daje to pogum in v kratkem pričakujemo novo nasilstvo."

7 Peter N. Vrangelj, ruski general in komandant belogardistične armade na jugu, ki jo je podpirala antanta. Premagan je bil 1920. leta in se z delom armade umaknil prek Romunije v SHS (Jugoslavijo). Nekaj jih je bilo nastanjenih tudi v Ljutomeru.

8 Kmalu po konstituiranju države SHS so bili poslani iz Srbije ali iz Like – lički Srbi na ključna mesta v žandarmeriji (tudi na železnico). Npr. v Gornjo Radgono Karabajić, v Središče Bolić itd. Tudi v Ormožu je bil načelnik železniške postaje Črnogorec. Posebno žandarjev prebivalstvo ni imelo v lepem spominu.

Dopisnik iz Ljutomera se sprašuje, Kako dolgo še tako? Opisuje dva dogodka, prvega iz Rinčetove Grabe in drugega iz Radomerščaka.

V Rinčetovi grabi ima znani kmetski bogataš obširno vinogradno posestvo. Pri tem posestvu je majhna njiva, kot deputatno zemljišče brezplačno, ker mu itak dela za nižjo plačo kot drugi delavci in mu je že s tem plačal najemnino (namreč viničar, op. avt. tega prispevka). A ta človekoljub je zahteval, da mu je moral viničar polovico vinograda obdelati brezplačno, kot odškodnino za njivo za delo v drugi polovici pa bi mu delavce plačal. Toda ta prijatelj delavstva ni plačal viničarju niti pare za delo, odvezel mu je vso krmo, ki jo je viničar spravil iz vinograda – brezplačno seveda –, koruzinje iz njive, za katero mu je viničar plačal najemnino z delom, mu je s silo vzel razne predmete, ki so bili izključna last viničarja in ga končno za nagrado še oklofotal.”

Letos je pri spravljanju sadja padel viničar z drevesa in se težko poškodoval, tako da je za dalje časa nesposoben za vsako delo. Veleposestnik mu je sicer obljubil odškodnino, ker se je poškodoval pri njegovem delu, toda kljub večkratnim prošnjam mu ni dal še ničesar... Zabeležili smo tukaj danes samo suha dejstva od svojih izžemalcev – takih slučajev je mnogo, pravice pa ubogi delavec ne najde, naj se obrne kakorkoli. Namenoma smo za danes zamolčali imena teh magnatov, ki jim je Bog denar, toda če ne popravijo storjenih krivic, jih bomo razkrinkali pred vsem svetom v vsej njih nagoti.”⁹

21. številka MS iz leta 1924 prinaša tragične dogodke iz malonedeljske fare. Že prislovična vročekrvnost teh prebivalcev, podkrepljena z alkoholom, je dosegla vrhunec.

Vsemu resnemu in poštenemu prebivalstvu naše fare so umori, ki so se dogodili v zadnjih mesecih pri nas, v veliko žalost in skrb. Kam plovemo? Pa vzemimo vseh pet slučajev po vrsti. Prvi umor (Fras) se je izvršil v alkoholnem fantovskem navdušenju. Drugi slučaj (Kovač v Radoslavcih) se ni zgodil namenoma, ampak po nesreči, kar priča tudi obsodba, ker je bil dotičnik obsojen, če se ne motim, le

⁹ Današnje stanje delavstva v Sloveniji je zgolj slučajno?! Sic! (Op. avtorja) Zaradi vse večjih krivic nad nemočnim viničarskim prebivalstvom je že država v letu 1863 z viničarskim redom urejala to področje. Viničarski redi so se v 19. stoletju še dvakrat spremenili oz. novelirali. Takoj, v prevratnem času 1918, v decembru, so organizirali viničarji shod v Ljutomeru, kar je imelo za posledico, da so se organizirali v skupno okrožje s sedežem v Ljutomeru. Viničarski shodi so se vrstili še v Slamnjaku, Svetinjah, Sv. Miklavžu, Sv. Tomažu, Mali Nedelji, Presiki, Nunski Grabi ... Vir: Miroslav Novak, Utrinki iz zgodovine jeruzalemskih gor, Zgodovinski listi, leto 1995, št. 1, str. 21–25. Zgodovinsko društvo Ljutomer.

na tri mesece ječe, in sicer poleg drugega še to, ker je rabil orožje brez potrebnega orožnega lista. Posestnika Kosija v Radoslavih je umoril fant iz sosednje, tomaževske župnije. Četrty slučaj, umor mladenke Malek, je izvršil njen ljubimec. Glede petega umora, ki se je zgodil med kopači, pa še ni sodnijsko dognano, če so ubijalci naši fantje, kar dokazuje dejstvo, da so bili po preteku par dni izpuščeni iz preiskovalnega zapora. Iz tega sledi, da gresta na račun naše fare pravzaprav le dva umora, oziroma če bodo zadnji slučaj naprtili tudi nam, za tri umore. Kaj vzrok tem pojavom? V največji meri alkohol. Vinogradniki naj svojim delavcem ne dajejo pijače čez mero, kakor se to rado dogaja posebno v času prve kopi. Nikomur nismo nevoščljivi božje kapljice, a naj se ga pije po pameti ..."

In še za konec zanimiv, parodični zapis o ljutomerskem peku Korošcu:

"Pek Korošec je res čuden ftič – njegove žemlje so zanič – zato pa ima za babo bič – in bo pekarijo vzel hudič ...," je začel svoj dopis v MS s podpisom: Eden v imen mnogih. "Tako čivkajo vrabci po našem trgu in prav imajo, to se pravi, da ne lažejo čisto nič; kajti njegovo pecivo izgleda kakor pri slami pečeno in dela vtis, da je pod tarifno ceno. Poleg vsega je možakar s svojo boljšo polovico preveč vdan bogu Alkoholu ter mu včasih doprinaša neverjetne žrtve in darila. Cel trg se razburja ob dvoboju te pekovske dvojice – tako rogovilita ..."

Viri in literatura:

Murska straža, letniki 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924.
Zgodovinski listi, št. 1, 1995, Zgodovinsko društvo Ljutomer.
Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana 1973.

Strankarska politična, stanovska in društvena dejavnost in volitve med letoma 1923–1925 v ljutomerskem okraju

Po sprejetju prve – centralistične ustave Kraljevine SHS junija leta 1921, katere posledica je bil razpust vlade, konstituirane po volitvah v narodno skupščino leta 1920, sta bili v novi vladi Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) in Samostojna kmetijska stranka (SKS). Slovenska ljudska stranka (SLS) je prešla v opozicijo. Nasprotovala je centralistični ustavi, se zavzemala za njeno revizijo in zagovarjala gospodarsko in kulturno avtonomijo Slovenije. Po tem obdobju so se pričeli množični politični shodi katoliške stranke, katoliški in orlovski tabori, ki so bili učinkovita politična propaganda, zlasti pred volitvami, da bi stranka pridobila vodilno politično vlogo, ki jo je imela že pred 1. svetovno vojno.

Tudi SKS (na ljutomerskem območju ena glavnih političnih tekmič SLS), stranka v vladi, je zagovarjala slovenske interese po večji gospodarski avtonomiji. V drugi polovici julija leta 1921 je okrajni odbor kmetijske stranke organiziral shod v Ljutomeru, ki se ga je udeležil poslanec stranke Drofenik, ki je poročal o političnem položaju, gospodarskem programu in delovanju poslancev kmetijske stranke v narodni skupščini. Na shodu so kmetje, obrtniki, viničarji in delavci soglasno podprli poslance SKS. Sprejeli so več resolucij, katerih zahteve vladi so bile: večja gospodarska samouprava v mariborski oblasti, enotna slovenska Štajerska s Prekmurjem, pričetek gradnje železnice Ormož–Ljutomer–Murska Sobota, sprejem ukrepov za izplačilo brezobrestnega posojila posojilnicam, ki so imele denar pri avstrijskih bankah.¹ Istega dne se je poslanec Drofenik udeležil shoda ljutomerskega trgovsko-obrtnega društva z županom Viktorjem Kukovcem in drugimi pomembnimi gosti. Sprejeli so resoluciji z zahtevo, da se takoj prične z gradnjo železnice med slovensko Štajersko in Prekmurjem in da država sklene dogovor z Avstrijo o nemotenem prehodu potnikov in storitev po železnici med Ljutomerom in avstrijsko Radgono do Maribora.²

V začetku avgusta 1921 je minister za socialno politiko, trgovino in industrijo, prvak slovenske JDS, dr. Vekoslav Kukovec, v spremstvu univ. prof. dr. Frana Ilešiča obiskal Prekmurje in Ljutomer, da bi se seznanil z gospodarskim položajem v Prekmurju in v ljutomerskem okraju. Naslednji dan je bil

¹ *Nova doba*, 21. julija 1921, št. 84.

² *Nova doba*, 9. avgusta 1921, št. 92.

dr. Kukovec na shodu ljutomerskega odbora stranke, ki ga je organiziral socialdemokrat, župan Viktor Kukovec, kjer so govorili o političnem položaju v državi.³ Med vidnimi člani demokratske stranke v Ljutomeru je bil Jan Baukart, ravnatelj meščanske šole v Ljutomeru, ki je bil tudi član izvršnega odbora JDS v Ljubljani.⁴

V začetku septembra 1921 je bil v Križevcih velik okrajni shod zagovornikov SLS za Ljutomer in Gornjo Radgono, ki so se ga udeležili tudi narodni poslanci ljudske stranke za Štajersko: Ferdinand Roškar, Vladimir Pušenjak in Ciril Žebot. V posebni resoluciji so podprli dr. Antona Korošca, Jugoslovanski klub in SLS v prizadevanju za slovensko avtonomijo. Obsodili so kmetijsko stranko, ki je glasovala proti avtonomiji Slovenije in za povečanje davkov. Po poročanju častnika Slovenski gospodar se je shoda udeležilo veliko zagovornikov stranke in je »pokazal, da je naša lepa Prlekija v ogromni večini v taboru SLS«. ⁵

Pred odprtjem mostu pri Veržeju (23. aprila leta 1922), ki se ga je udeležil minister za kmetijstvo Ivan Pucelj in mnogi drugi visoki gostje, je imela SLS velik propagandni shod, na katerem je bil glavni govornik dr. Josip Hohnjec, visoki klerikalni ideolog. Predsednik shoda je bil Jakob Rajh iz Ljutomera. Shod SLS je bil tudi del političnih priprav za volitve v narodno skupščino leta 1923, s katerim naj bi stranka pridobila del volivcev, ki so leta 1920 pri volitvah v narodno skupščino glasovali za nasprotno stranko, a pozneje ugotovili, da so se zmotili. Zaupanje v voditelje ljudske stranke naj bi se zato povečalo, ugled nasprotnih strank pa zmanjšal. Shoda naj bi se udeležilo preko 500 ljudi, somišljenikov stranke. Dr. Hohnjec je predstavil pomen programa Jugoslovanskega kluba in delo poslancev stranke v skupščini proti »škodljivi« zunanji in notranji politiki države, slabemu gospodarskemu stanju in centralizmu, za katerega sta glasovali stranki v vladi – kmetijska in demokratska stranka in tako podprli delitev Slovenije, izgubo avtonomije in pokrajinske samouprave. Obsodil je centralizem, demokrate in kmetijsko stranko, ki naj bi si z lažmi in obljubami hoteli pridobiti kmete, delavce in obrtnike, vendar »oni obsojajo in zavračajo stranki, ker sta pozabili na Slovence ter suženjsko plazita pred centralističnimi mogotci v Beogradu«. ⁶

Ob koncu julija 1922 je bil shod krajevne organizacije SLS pri Mali Nedelji, ki mu je predsedoval krajevni predsednik Zmazek. Večji del shoda je potekal proti

3 Prav tam.

4 Nova doba, 20. oktobra 1921, št. 122.

5 Slovenski gospodar, 8. septembra 1921.

6 Straža, 19. aprila 1922, št. 46.

»škodljivi« politiki kmetijske stranke, zato naj bi stranko ljudje množično zapuščali, ker je zanesla razdor v vrste kmetov. Shoda so se udeležili tudi nekateri pristaši kmetijske stranke, vendar je zborovanje potekalo mirno.⁷

Na Cvenu in v okolici, kjer je razen SLS veliko podporo prebivalstva uživala SKS, je prišlo do pogostih političnih obračunavanj v času pred volitvami, posebno s strani katoliškega tabora. V časopisu Straža je bil objavljen članek »Demokratsko samostojno gospodarstvo na Cvenu pri Ljutomeru«, ki ga po mnenju pisca vodita Joško Rajh in cvenski župan Andrej Roškar, zato ju zapuščajo lastni pristaši, saj so spregledali, da ni razlike med demokratsko stranko, h kateri pripadajo »doktorji in uradniki v Ljutomeru«, in med kmetijsko stranko, katere »navdušeni apostol je Roškar«. Zaradi liberalne politike naj bi trpelo združeno gospodarstvo v občini, h katerega propadu je največ pripomogel Josip Mursa, »plemič s Krapja in drugi brezsrčni dobičkarji«.⁸

V drugem članku pisec obsoja »centralistično« nastavitev višje učiteljice s Cvena na dekliški šoli v Ljutomeru, ki v svobodomiselnosti prekaša vse učiteljice kot »strupena sovražnica krščanskega ljudstva«, za njen izbor pa je bilo pomembno samo njeno politično prepričanje.⁹

V začetku leta 1923 so se pričele priprave na volitve v narodno skupščino; organiziranje shodov političnih strank, predstavitev kandidatov in političnih programov. SLS na Štajerskem, med kmečkim prebivalstvom pa njena Kmečka zveza (KZ), kot najštevilčnejša stranka, je za pridobivanje volivcev organizirala številna dobro organizirana zborovanja in predvolilne shode na ljutomerskem območju, na katerih redni gost je bil visoki klerikalni ideolog dr. Josip Honjec iz Maribora.

Januarja leta 1923 je bilo v Ljutomeru, nato pa v Bunčanih, zborovanje zaupnikov ljutomerskega in gornjeradgonskega okrajnega odbora SLS, ki ga je vodil predsednik krajevne organizacije v Ljutomeru Jakob Rajh. Dr. Hohnjec je poročal o političnem stanju v državi in o škodljivem delovanju »centralističnih« slovenskih strank v vladi, ki so pahnile državo v položaj nereda in nezadovoljstva, o prizadevanju ljudske stranke za avtonomijo Slovenije, gospodarskem vprašanju, potrebni regulaciji reke Mure ... Sprejeli so resolucijo, ki je obsodila delovanje liberalnega učiteljstva proti katoliški cerkvi in duhovnikom v šolah.¹⁰

⁷ Slovenski gospodar, 27. julija 1922, št. 30.

⁸ Straža, 17. novembra 1922.

⁹ Straža, 17. novembra 1922.

¹⁰ Slovenski gospodar, 14. januarja 1923, št. 2.

Volitve v narodno skupščino - 1923

Za volitve v narodno skupščino za volilni okraj Ljutomer je bil nosilec liste Samostojne kmetijske stranke (SKS) Ivan Mermolja, namestnik Jakob Nemec iz Okoslavec. Nosilec liste za Štajersko je bil Josip Drofenik.¹¹ SKS, katere predsednik krajevnega odbora na Cvenu je bil Matija Lipša,¹² je imela v januarju shod pri Jošku Rajhu na Moti, ki je bil član slovenskega izvršnega odbora stranke. Shoda sta se kot glavna govornika udeležila Ivan Mermolja in kandidat Nemec.¹³ Na shodu pri Mali Nedelji v mesecu februarju je bil tudi prvak stranke minister Gregor Pucelj. Nasprotniki naj bi po shodu, po poročanju strankinega časopisa, hoteli blatiti kmetijsko stranko in njene predstavnike, kar pa jim ni uspelo.¹⁴

Jugoslovanska demokratska stranka (JDS), katere kandidat na volitvah v ljutomerskem okraju je bil Franjo Cvetko, nadučitelj v Vučji vasi, doma iz Male Nedelje, je priredila v mesecu marcu zaupne sestanke in nato predvolilne shode pri Mali Nedelji, v Veržeju in v Ljutomeru. Na shodu v Ljutomeru in v Veržeju sta bila glavna gosta in govornika volilna kandidata stranke dr. Kukovec in obrtnik Horvat. Oba shoda sta po pisanju časopisa *Tabor* zelo uspela, posebno zadnji predvolilni shod dr. Kukovca v Ljutomeru, ki so se ga udeležili tudi kmetje iz Prekmurja. Shod v Veržeju naj bi nasprotniki hoteli preprečiti, »pretepači in pijane klerikalne ženske« iz sosednjih vasi, vendar jim ni uspelo.¹⁵ Pri Mali Nedelji je shod organiziral in vodil Franjo Cvetko.¹⁶

V začetku februarja sta dr. Hohnjec in krajevni odbor SLS pripravila predvolilne shode v župniji Mala Nedelja¹⁷, v župniji Sv. Križ, v drugi polovici februarja 1923,¹⁸ v začetku marca pa v župniji Veržej.¹⁹ V Veržeju je bil shod »veličastna manifestacija za samostojno in avtonomno Slovenijo«. Dr. Hohnjec je nastopil proti radikalom, demokratom, kmetijski stranki in socialdemokratskim strankam in njihovim voditeljem. Dopisnik je zapisal, da je velika večina ljudi v taboru Slovenske ljudske stranke, v kateri zlasti kmetje, obrtniki in delavci najdejo oporo »zoper krivično jim naložena gospodarska in davčna bremena«.²⁰

11 *Kmetijski list*, 21. februarja 1923, št. 14.

12 *Kmetijski list*, 24. januarja 1923, št. 6.

13 *Kmetijski list*, 15. marca 1923, št. 27.

14 *Kmetijski list*, 28. februarja 1923, št. 16.

15 *Tabor*, 13. marca 1923, št. 58.

16 *Tabor*, 15. marca 1923, št. 60.

17 *Straža*, 7. februarja 1923, št. 15.

18 *Straža*, 26. februarja 1923, št. 28.

19 *Slovenski gospodar*, 13. marca 1923, št. 13.

20 *Prav tam*.

V Ljutomerski župniji so shodi SLS potekali v prvi polovici marca 1923: v Radomerju, Podgradju, Stročji vasi, na Stari cesti, Zgornjem Krapju in na Cvenu. Udeležilo naj bi se jih veliko število pripadnikov stranke, posebno v Stročji vasi in na Cvenu.²¹

Nekaj dni pred shodom ljudske stranke je bil v Veržeju tudi shod kmetijske stranke. Po poročanju katoliškega tiska je bil shod »velika nesreča« za govornika Ivana Mermolja, kandidata za poslanca kmetijske stranke, saj naj bi s »svojo aroganco izgubil še zadnje pristaše«.²²

Na Štajerskem sta bila v tem času politično zelo dejavna dva ljutomerska rojaka. Prvi je bil Vekoslav Špindler, leposlovec, politični in kulturni delavec, rojen v Moravcih pri Mali Nedelji, izkušen politik, tajnik Slovenske demokratske stranke (SDS) za Štajersko, izdajatelj in urednik strankinega časopisa *Tabor*.²³ Drugi, Vekoslav Štampar, priznan slovenski kmetijski strokovnjak, rojen v Železnih dverih pri Ljutomeru, se je v politiko vključil leta 1922, in sicer v novo politično – Slovensko republikansko stranko (SRS). Bil je poslanski kandidat stranke za ormoško-ptujski volilni okraj, pisec in sourednik časopisa *Republikanec*, do razpusta stranke, po volitvah v narodno skupščino, leta 1924. Pozneje se je v Ljutomeru aktivno vključil v politično življenje.²⁴

V začetku leta 1923 se je tudi v mariborski oblasti ustanovila Narodno radikalna stranka (NRS), ki je pričela s pridobivanjem članov po volitvah v narodno skupščino, leta 1923. Junija 1924 se je vršil ustanovni zbor krajeвне organizacije v Gornji Radgoni in sočasno tudi ustanovni zbor okrajne organizacije, na katerem sta govorila oblastna delegata, dr. Rudolf Ravnik in Janko Trost. Predsednik odbora stranke je bil Josip Rančigaj. Krajeвне organizacije ljutomerskega sreza so sestavljale: G. Radgona, Slatina Radenci, Sv. Jurij ob Ščavnici, Muršćak, Apačce in Ljutomer.²⁵ Radikalom se je pridružil tudi odvetnik v Ljutomeru dr. Karol Grossmann, ki je postal predsednik krajeвне organizacije, katere zborovanja sta se decembra 1924 udeležila zastopnika mariborskega oblastnega odbora stranke, predsednik dr. Rudolf Ravnik in podpredsednik Janko Tavčar. Zborovanju so prisostvovali tudi nekateri člani Sokola v Ljutomeru, ki so z navdušenjem pozdravili samostojni nastop NRS na bodočih volitvah v

²¹ *Murska straža*, 15. marca 1923, št. 11.

²² *Slovenski gospodar*, 13. marca 1923, št. 13.

²³ *Slov. biografski leksikon*, 11. zvezek; Špindler Vekoslav, Ljubljana, 1971, str. 672.

²⁴ *Slov. biografski leksikon*, 11. zvezek; Štampar Vekoslav, Ljubljana, 1971, str. 675.

²⁵ *Narodni gospodar*, 3. julija 1924, št. 1.

narodno skupščino.²⁶ Na skupščini v Mariboru je Grossmann kot delegat stranke odsvetoval zvezo radikalov z liberalnim Narodnim blokom, ker je v Ljutomeru ne bi podprli. *»On živi med ljudstvom in pozna razpoloženje. V mestu, pri vinski mizi ali v kavarni, v frakarski družbi ni mogoče delati ljudske politike. Mi smo sicer kot intelektualci za skupen nastop, vendar moramo upoštevati po našem najvišjem geslu z narodom za narod in da je ljudska volja odločilna, ne naša.«*²⁷

Pred skupščinskimi volitvami leta 1923, v času shodov, je SLS hotela pridobiti tudi nekatere člane Sokola v Ljutomeru, ker da se zavzemajo za podobne zahteve v obrambi Slovencev in v kolikor bi dosledno sledili načelom, bi morali glasovati za stranko, ki se resnično zavzema za narod, za avtonomijo Slovenije in je proti srbskemu centralizmu.²⁸

Napadi katoliške stranke pa so bili usmerjeni proti vidnim članom Sokola. Dr. Marko Stajnko, odvetnik v Ljutomeru, naj bi bil goreč zagovornik nacionalistične organizacije Orjune,²⁹ Franjo Lubej, načelnik Sokola v Ljutomeru, pa naj bi kot učitelj deloval proti verski vzgoji na šoli in v javnem življenju.³⁰

Volitve poslancev v narodno skupščino so bile 18. marca 1923.

V volilnem okrožju Maribor-Celje s Prekmurjem so bili za volilni okraj Konjice (Slovenske Konjice) in Ljutomer kandidati za poslance:

SLS: dr. Anton Korošec, narodni poslanec v Mariboru, nosilec liste, dr. Josip Hohnjec, narodni poslanec v Mariboru, okrajni kandidat za volilni okraj Ljutomer, Franc Gologranc, župan v Konjicah, namestnik.³¹

JDS: dr. Vekoslav Kukovec v Mariboru, nosilec liste, Franjo Cvetko, nadučitelj v Vučji vasi, in Janko Horvat, slikarski mojster v Ljutomeru, okrajna kandidata.³²

SSJ: Rudolf Špendel, strojevodja v Velenju, namestnik Franc Tratar, rudar v Zabukovici, nosilca liste za volilni okraj Ljutomer.³³

26 *Narodni gospodar*, 18. decembra 1924, št. 24.

27 *Narodni gospodar*, 18. februarja 1925, št. 24.

28 *Murska straža*, 15. marca 1923, št. 11.

29 *Slovenski gospodar*, 22. marca 1923, št. 14.

30 Franjo Lubej; *Boj za sokolskim praporom, Ljubljana*, 1985, str. 164.

31 *Slovenski gospodar*, 15. februarja 1923, št. 7.

32 *Nova doba*, 24. februarja 1923, št. 23.

33 *Naprej*, 22. februarja 1923, št. 41.

Nemška lista: dr. Viljem Neuner, okrajni sodnik, okrajni kandidat.³⁴

SSDL: Andrej Hanžel, krojač v Ljutomeru, Franc Belič, usnjar v Ljutomeru, okrajna kandidata.³⁵

V volilnem okraju (politični okraj Ljutomer) je dobila JDS – Jugoslovanska demokratska stranka (kot prva na strankarski listi): dr. Vekoslav Kukovec – 221 glasov, SLS – Slovenska ljudska stranka: dr. Anton Korošec – 3886, SRS – Slovenska republikanska stranka: dr. Novačan – 86, SKS – Samostojna kmetijska stranka: J. Drofenik – 477, SSDL – Socialistična stranka delovnega ljudstva (komunisti): R. Golouh – 94, Nemci (stranka nem. narodne manjšine): Schauer – 784, HRSS – Hrvatska seljačka republikanska stranka: Radić – 40, SSJ – Socialistična stranka Jugoslavije: Koren – 7, NSS – Narodno-socialistična stranka: Brandner – 32, NRS – Narodno-radikalna stranka: Stojadinović – 66 glasov volivcev. Med 7753 volilnimi upravičenci je glasovalo 5695 volivcev.³⁶

V sodnem okraju Ljutomer so volili v volilnih okoliših: Bučočovci, Cezanjevci, Cven, Ključarovci, Ljutomer, Presika, Stara cesta, Veržej in Mala Nedelja. V prispevku so zajete samo stranke z dobljenimi glasovi.

Bučočovci: JDS – 9, SLS – 231, SRS – 17, SKS – 11, HSRS – 1, NSS – 1. Cezanjevci: JDS – 9, SLS – 167, SRS – 6, SKS – 6, SSDL – 11, Nemci – 2, HRSS – 8. Cven: SLS – 164, SRS – 2, SKS – 68, SSDL – 1, HRSS – 2, NRS – 1. Ključarovci: JDS – 29, SLS – 282, SRS – 9, SKS – 9, SSDL – 1, NSS – 1. Ljutomer: JDS – 60, SLS – 158, SRS – 3, SKS – 14, SSDL – 23, Nemci – 13, HRSS – 2, SSJ – 1, NSS – 10, NRS – 5. Presika: JDS – 2, SLS – 292, SRS – 2, SKS – 1, SSDL – 3, NRS – 3. Stara cesta: JDS – 15, SLS – 96, SRS – 7, SKS – 2, SSDL – 1, SSJ – 1, NRS – 3. Veržej: JDS – 24, SLS – 203, SRS – 7, SKS – 11, SSDL – 30, HRSS – 1, NRS – 1. Mala Nedelja: JDS – 3, SLS – 258, SRS – 14, SKS – 96, SSDL – 3, Nemci – 2, HRSS – 1, SSJ – 1, NSS – 1, NRS – 1.³⁷

Najbolj zavzeti so bili volivci v občini Cven, kjer je od 239 volilnih upravičencev glasovalo 237 volivcev. Največ oddanih glasov za posamezno stranko pa je bilo v občini Presika; za SLS je glasovalo 292 volivcev od 303 oddanih glasov.³⁸

³⁴ Nova doba, 22. februarja, 1923, št. 22.

³⁵ Slovenski gospodar, 24. februarja 1923, št. 23.

³⁶ Slovenski gospodar, 29. marca 1923, št. 15.

³⁷ Slovenski gospodar, 22. marca 1923, št. 14.

³⁸ Slovenski gospodar, 29. marca 1923, št. 15.

Za liberalce in demokrate so bile volitve velik neuspeh, saj so klerikalni predstavniki po posameznih volilnih okrožjih in okrajih prejeli večino glasov.

Izredno veliko glasov je dobila lista nemške manjšine na Štajerskem. Samo v volilnem okraju Ljutomer – 784. V Ljutomeru (volilni okoliš) je za nemško listo glasovalo samo 13 volivcev. Ob tem je častnik Murska straža zapisal, da je »*pri nas mnogo nepotrebne nemškutarjenja, zlasti v takozvanih meščanskih krogih. Za Nemce so glasovali mnogi čistokrvni Slovenci. Mi ne sovražimo Nemcev, naša stranka ne goji nikjer narodnega šovinizma, vendar pa ne bo nikdar in nikjer dopuščala, da bi se lepi slovenski jezik zaradi 13 nemških glasov in to v pristno slovenskem kraju tako nesramno teptal*«. ³⁹

Po volitvah v narodno skupščino so se zbrali zaupniki JDS iz Veržeja, Banovcev in Vučje vasi z namenom, da ustanovijo samostojno krajevnoorganizacijo JDS v Veržeju. Ocenili so, da se po volitvah zaupanje v stranko krepi, ker naj bi ljudje »*spregleдали klerikalno politiko zaradi vse večjih davkov*«. Na zborovanju so se zbrali tudi kmečki zaupniki iz Križevcev in okoliških vasi in zaupniki z območja G. Radgone. Sprejeli so sklep, da je potrebno načrtno pridobivati bralce za »*demokratske*« časopise. ⁴⁰

Z Obznano leta 1920 in Zakonom o zaščiti države leta 1921 je bilo legalno politično delovanje komunistom kot eni najmočnejših strank opozicije v narodni skupščini prepovedano. Na ljutomerskem območju je leta 1923 mizar Feliks Dojčbauer, doma s Krapja pri Ljutomeru, zaposlen pri gradnji železnice Ormož–Ljutomer-Murska Sobota, ustanovil legalno podružnico nove – Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, v katero so se vključili predvsem usnjarski delavci v Ljutomeru, tovarne Sinigoj in Martinušič. Ob prazniku dela 1. maju delavci niso odšli na delo, temveč so organizirali shod, na katerem je Dojčbauer govoril o pomenu prvega maja. Vmes je poseglo okrajno glavarstvo v Ljutomeru in prepovedalo nadaljnje zborovanje. Med delavci, zaposlenimi na progi in v tovarnah usnja, so začeli z akcijo za povečanje plač delavcem, vendar je bil Dojčbauer odpuščen, kmalu za tem pa je moral zapustiti Ljutomer zaradi prokomunističnega delovanja. V Beogradu je bil večkrat aretiran, leta 1925 je odšel na študij v Moskvo. ⁴¹

39 Murska straža, 26. aprila 1923, št. 17.

40 Nova doba, 25. oktobra 1923, št. 121.

41 Drago Novak; Prlekija v NOB, Ljutomer, 1981 str. 24.

Občinske volitve - 1924

Pred občinskimi volitvami maja leta 1924 je bilo v Križevcih veliko zborovanje zastopnikov krajevnih organizacij SLS z gostom, glavnim govornikom, dr. Josipom Hohnjecem, ki je podal navodila zaupnikom za občinske volitve. Zbrani zaupniki so poslancu in Jugoslovanskemu klubu izrekli popolno podporo. Sprejeli so več resolucij: protestirali so proti nesocialni politiki vlade zaradi omejevanja bolnikom do javnih bolnišnic, zahtevali so, da vlada takoj nameni potrebni denar za dokončanje železnice Ormož-Ljutomer-Murska Sobota, prizadetim posestnikom se izplača odškodnina za zemljo, upoštevajo naj se upravičene zahteve prebivalcev ob progi. Zastopniki s Krapja so zahtevali, da vlada takoj prične z regulacijo reke Mure, ki ogroža posestva.⁴²

Občinske volitve v političnem okraju (srezu) Ljutomer 13. julija leta 1924 so potrdile uspeh SLS iz leta 1921. Na njihovi listi je bila izvoljena večina županov. V sodnem okraju (srezu) Ljutomer je bilo od 29 občin 18 občin popolnoma v rokah SLS. Samo v treh občinah, in sicer v Ljutomeru, Križevcih in v Veržeju, so imele združene nasprotno stranke (JDS, SKS in SPI) večino kot pri volitvah leta 1921. V osmih občinah: Boreci, Bunčani, Cezanjevci, Branoslavci, Godemarci, Mala Nedelja, Noršinci in Vučja vas so bile volitve preložene, ker so prepozno vložili listo SLS. V teh občinah je bila zagotovljena popolna zmaga SLS.⁴³ V občinah na podeželju je, razen klerikalne stranke (SLS/KZ), skoraj povsod kandidirala tudi SKS (tudi kot Gospodarska stranka) in druge liste pod različnimi imeni zaradi lokalnih posebnosti, ki pa so v večini pripadale SLS.

Razmerja strank in število odbornikov po posameznih občinah glede na leto 1921 in leto 1924:

V občinah Grlava, Kamenščak, Ključarovci, Krištanci, Lukavci, Stročja vas in Stara Nova vas je bila leta 1924 vložena samo lista SLS.

Leta 1921 sta imeli v občini Kamenščak SLS 13 odbornikov in SKS 3 odbornike. Občina Ključarovci, SLS 9 odbornikov, SKS 1 odbornika. Občina Stročja vas, SLS 9 odbornikov, SKS 6 odbornikov. Občina Stara Nova vas, SLS 6 odbornikov, SKS 4 odbornike.

Občini, kjer so imeli pristaši SLS po volitvah leta 1924 absolutno večino: Cven (leta 1921), SLS 12 odbornikov, SKS 4 odbornike), Radoslavci (leta 1921), SLS (10) odbornikov, SKS (6) odbornike.

⁴² Slovenski gospodar, 22. maja 1924, št. 21.

⁴³ Slovenski gospodar, 24. julija 1924, št. 30.

V trški občini Ljutomer in v občini Križevci so imele združene nasprotnе stranke relativno večino. Razmerje odbornikov je ostalo nespremenjeno od volitev leta 1921.

Po volitvah leta 1924 je bilo razmerje strank v navedenih občinah:

Moravci: SLS (2), KZ (5), Gospodarska stranka, to je SKS (2). Leta 1921: SLS (6), SKS (4). Slamnjak: Gospodarska ljudska stranka (3), SLS (2), Strokovni delavci in viničarji (2), Gospodarsko delavska zveza (1), Okrajna delavska zveza (1). Vse kandidatne liste so pripadle SLS. Leta 1921 so bili tudi vsi odborniki SLS. Veržej: Napredna stranka (1), Stranka delavcev in malih kmetov (4), SLS (1), KZ (3). Leta 1921 sta nasprotni stranki imeli enako število odbornikov.

Stara cesta: SLS (6), SKS (3). Leta 1921: SLS (9), SKS (7). Bolehnečiči: Lista Berkovci (2), SLS (5). Leta 1921. SLS (7), SKS (3). Presika: SLS (6), Krščanska zveza viničarjev (1). Leta 1921 je bilo razmerje enako. Bučočovci: SLS (5), SKS (2). Leta 1921: SLS (4), SKS (6). Logarovci: SKS vas Kokoriči (3), SLS (5). Leta 1921: SLS (10), SKS (6).

SLS je leta 1924 pridobila še občino Bučočovci, ki je bila po volitvah leta 1921 v rokah SKS.⁴⁴

Po občinskih volitvah v Veržaju je liberalni časopis Tabo zapisal, da je Veržej slovel »kot trdnjava klerikalizma«. Za zmago SLS naj bi si zelo prizadeval tudi samostan (Marijanišče v Veržaju), vendar so kljub temu zmagali demokrati, kar je bil velik uspeh krajevnega odbora JDS, nastale pred nekaj meseci. Demokrati so dobili 5 odbornikov od 9 v občinskem svetu.⁴⁵ Od 157 volilnih upravičencev se je volitev udeležilo 121. Demokrati, povezani v dveh listah, so dobili 68, klerikalci, povezani prav tako v dveh listah, pa 53 glasov.⁴⁶

44 Prav tam.

45 Tabor, 15. julija 1924, št. 159.

46 Tabor, 17. julija 1924, št. 161.

Anton Misja.

Viktor Kukovec.

Potem ko je leta 1921 prvi župan trga (trške občine) Ljutomera postal socialdemokrat Viktor Kukovec, posestnik in industrialec v Ljutomeru, po regentu Antonu Misji iz tabora združenih strank, je na volitvah leta 1924 z zmago združenih strank postal novi župan, dr. Ivo Stojan, notar v Ljutomeru. Dr. Stojan je nasledil župana Ludvika Babnika, nekdanjega načelnika okrajne posojilnice v Ljutomeru, ki mu je Viktor Kukovec junija leta 1922 prepustil župansko mesto kot nekdanjemu svetovalcu v občinskem svetu.

Leta 1924 so bili kot svetovalci v občinskem svetu: Ludvik Babnik, Fric Zemljčič, Janko Dijak, Janko Škrajner. Člani: Franc Belič, Anton Cimerman, dr. Anton Heric, Drago Komac, Jakob Rajh, Franc Repič, Franc Seršen, Ignac Sinigoj, Leopold Škerget, Alojzij Škof, Pero Veselič, Matija Žitek, Jan Baukart, Ivan Antolič.⁴⁷

Ludvik Babnik.

Dr. Ivo Stojan.

Velika gospodarska pridobitev za Mursko polje, Slovenske gorice in Prekmurje je bila izgradnja železnice Ormož–Ljutomer–Murska Sobota, ki je povezala kraje z železniškim omrežjem v državi, katere odprtje je bilo 22. novembra 1924.

⁴⁷ SI-PAM, sig. 0076, št. 35, Občina Ljutomer 1850–1945; Zapisnik seje občinskega odhoda Trške občine Ljutomer, 8. julija 1924.

Za izgradnjo so si razen države za hitrejši gospodarski razvoj prizadevale tudi občine, gremij trgovcev v Murski Soboti, v ne mali meri zasebniki na štajerski in prekmurski strani, pred samo gradnjo proge pa tedanja ministra Pucelj, dr. Kukovec in Lovro Petovar, tedanji svetnik trgovinske in obrtne zbornice v Ljubljani. Končna trasa proge je bila potrjena leta 1921 z državnim investicijskim posojilom pod tedanjim prometnim ministrom dr. Korošcem. Na slavlje v Ormož, Mursko Soboto in v Ljutomer je razen ministra za gozdarstvo Žerjava in prometnega ministra Andro Stanića iz Beograda vladajoča koalicija slovenskih strank povabila velik del slovenskih liberalnih veljakov, predstavnikov oblasti, gospodarstva, organizacij in združenj.⁴⁸ Tako množična udeležba liberalcev je bila tudi razlog, da se SLS ni udeležila slovesnosti odprtja proge. V katoliškem časopisu so obtožili vladajočo koalicijo, posebno ministra dr. Gregorja Žerjava in Lovra Petovara, da so liberalci izkoristili odprtje železnice za svoje politične interese, spregledali pa, da so imeli največ zaslug politiki SLS, posebno dr. Korošec⁴⁹, poslanec dr. Josip Hohnjec in nekdanji prometni minister Sušnik.⁵⁰

V začetku meseca februarja, pred volitvami leta 1925 v narodno skupščino, je bil v Ljutomeru odmeven predvolilni shod in zaupni sestanek zagovornikov SKS, na katerem je bil minister Pucelj, ki je obiskal Prlekijo in Prekmurje. Kot je poročal strankin *Kmetijski list*, je imela SKS v Prlekiji veliko zaupnikov, precej manj pa v Prekmurju. Na zaupnem sestanku krajevnih odborov stranke v Ljutomeru, ki ga je vodil strankin predstavnik Joško Rajh, so izrazili popolno zaupanje v stranko in v zmago »kmetijske misli«. Razen Puclja je na shodu govoril tudi poslanec stranke Dobnik.⁵¹

Politična preračunljivost in menjava strank je bila za politiko od nekdaj značilna, to pa so v časopisih izkoriščali za obračunavanje z nasprotnimi kandidati pred volitvami. V enem od teh primerov je pisec v *Kmetijskem listu* obračunaval z radikalnim kandidatom stranke iz Male Nedelje, ki je nasprotoval kmetijski stranki in blatil kandidata na volitvah Mermoljo. V verzu »Našemu rojaku v spodbudnost« je zapisal: »Ljubi Ignac kandidat saj drugače si fejš fant. A slabo si nam gospodaril, ker mlekarno si zapravil. Republiko nam zdaj vsiljuješ, nebesa, raj vsem obljubljaš. A tiček dobro te poznamo, glasu nobenega ne damo. Poslanec rad bi zdaj postal, dijet si mastnih v žep nabral. Malonedeljčani pa kličemo ti vsi nesrečni Ignac, zgubi se nam spred oči !«⁵²

48 Slovenski narod, 26. novembra 1924.

49 Straža, 26. novembra 1924.

50 Slovenski gospodar, 27. novembra 1924.

51 Kmetijski list, 4. februarja 1925, št. 8.

52 Prav tam.

Volitve v narodno skupščino – 1925

Nosilec liste Narodno radikalne stranke za mariborsko-celjsko volilno okrožje je bil dr. Rudolf Ravnik, za volilni okraj (srez) Ljutomer Ivan Kleinšek, posestnik iz Račkega vrha, namestnik dr. Leopold Potzinger, župnik v Apačah.⁵³

Nosilec liste Slovenske ljudske stranke je bil dr. Anton Korošec, okrajni kandidat za volilna okraja Konjice – Ljutomer dr. Josip Hohnjec, poslanec, namestnik Jakob Rajh, posestnik v Ljutomeru.⁵⁴

Kandidat liberalcev (Narodni blok) za volilni okraj Ljutomer je bil Jakob Zemljčič, posestnik v Radencih, namestnik Maks Robič, posestnik in trgovec iz Središča.⁵⁵

Kandidat nemške liste za volilni okraj Ljutomer in volilni okraj Murska Sobota je bil Rud. Hötzl, pek iz Apač.⁵⁶

Volitve poslancev v narodno skupščino so bile 8. februarja 1925. Vloženih je bilo 14 list.

Predstavljeni so nosilci list posameznih strank po zaporedni listi (številka volilne skrinjice) za volilni okraj (srez) Ljutomer.

V volilnem okraju Ljutomer je največ glasov dobila Slovenska ljudska stranka (dr. Anton Korošec) – 3727, Hrvatska republikanska seljačka stranka (Stjepan Radić) – 262, Stranka malih kmetov (Geza Hartner) – 19, Narodni blok (dr. Ljudevit Pivko) – 561, V. Zagorski (V. Zagorski) – 14, Samostojna kmetijska stranka (Ivan Pucelj) – 440, Delavsko kmečki republikanski blok (Makuc) – 27, Nemci – stranka nemške narodne manjšine (Franc Schauer) – 641, Narodna radikalna stranka (dr. R. Ravnik) – 63, Socialistična stranka (dr. Korun) – 24, Seljačka agrarna zveza (Alf. Hribar) – 6, Jugoslovanska socialdemokratska stranka (Vinko Möderndorfer – 6), Radićevi disidenti (Štrbenac) – 4, Davidovićeve demokratska stranka (dr. Boža Marković) – 49.⁵⁷

⁵³ *Narodni gospodar*, 12. januarja 1925, št. 2b.

⁵⁴ *Slovenski gospodar*, 16. januarja 1925, št. 7.

⁵⁵ *Slovenski narod*, 6. januarja 1925, št. 4.

⁵⁶ *Slovenski narod*, 16. januarja 1925, št. 12.

⁵⁷ *Nova doba*, 12. februarja 1925, št. 15.

Izid volitev (število glasov) za posamezne kandidate strank v mariborsko-celjskem volilnem okrožju, v sodnem okraju (srezu) Ljutomer, po posameznih volilnih okoliših, na podlagi rezultatov glavnega volilnega odbora. Predstavljeni so samo kandidati, ki so prejeli glasove.

Cezanjenci: 323 volilnih upravičencev, 232 volivcev; dr. Anton Korošec (194), Radić (4), dr. Ljudevit Pivko (20), Zagorski (1), Ivan Pucelj (9), Nemci (1), Dr. Ravnik (1), dr. Boža Marković (2).

Cven: 275 volilnih upravičencev, 236 volivcev; dr. Anton Korošec (187), Radić (5), Geza Hartner (1), dr. Ljudevit Pivko (9), V. Zagorski (1), Ivan Pucelj (31), Makuc (1), dr. Boža Marković (1).

Ključarovi: 416 volilnih upravičencev, 325 volivcev; dr. Anton Korošec (268), Radić (2), dr. Ljudevit Pivko (30) V. Zagorski (2), Ivan Pucelj (17), dr. Korun (1), Alf. Hribar (1), dr. Boža Marković (4).

Ljutomer: 442 volilnih upravičencev, 310 volivcev; dr. Anton Korošec (145), Radić (9), dr. Ljudevit Pivko (93), Ivan Pucelj (9), Makuc (2), Nemci (6), dr. Ravnik (12), dr. Korun (19), Alf. Hribar (3), Štrbenac (1), dr. Boža Marković (11).

Mala Nedelja: 578 volilnih upravičencev, 353 volivcev; dr. Anton Korošec (188), Radić (11), Geza Hartner (3), dr. Ljudevit Pivko (50), V. Zagorski (2), Ivan Pucelj (91), Makuc (3), dr. R. Ravnik (1), Štrbenac (1).

Presika: 404 volilnih upravičencev, 311 volivcev; dr. Anton Korošec (281), Radić (10), Geza Hartner (1), dr. Ljudevit Pivko (4), V. Zagorski (1), Ivan Pucelj (8), Makuc (1), dr. R. Ravnik (1), dr. Korun (2), Štrbenac (1), dr. B. Marković (1).

Stara cesta: 160 volilnih upravičencev, 132 volivcev; dr. Anton Korošec (114), Radić (2), dr. Ljudevit Pivko (13), Makuc (1), Alf. Hribar (1), dr. B. Marković (1).

Stara Nova vas: 315 volilnih upravičencev, 233 volivcev; dr. A. Korošec (208), dr. L. Pivko (7), Ivan Pucelj (17), Makuc (1).

Veržej: 344 volilnih upravičencev, 273 volivcev; dr. A. Korošec (176), Radić (3), dr. Ljudevit Pivko (81), Ivan Pucelj (12), dr. B. Marković (1).⁵⁸

⁵⁸ Tabor, 19. februarja 1925, št. 40.

Zaradi drobljenja strank (beri kandidatnih list) je bila večja porazdelitev glasov volivcev posameznim strankam in boj strank za vsakega volivca. V ljutomerskem okraju so posamezne stranke dobile zelo malo glasov, v nekaterih volilnih okoliših Ljutomerskega sodnega okraja pa nekatere stranke niso dobile niti enega glasu.

Kot je poročal časopis *Naša Straža*, katoliško glasilo, je v ljutomerskem okraju volilo 76,2 % volivcev. V primerjavi s skupščinskimi volitvami iz leta 1923 je SLS nazadovala za 163 glasov, Radičeva stranka je napredovala za 222, demokrati za 340 glasov, nazadovali pa so Nemci za 143 glasov in socialisti za 71 glasov.

Najbolj izstopata dva primera. Na volišču Stara cesta je glasovalo 114 volivcev za SLS in le 18 volivcev za ostale stranke, v Stari Novi vasi pa so volivci podprli samo štiri stranke.⁵⁹

Volitve na Slovenskem niso prinesle pričakovanega števila glasov največji stranki, to je SLS, tako kot volitve leta 1923, ko je SLS zmagala s prepričljivo večino.

Če analiziramo volitve v ljutomerskem okraju (območje Ljutomera in G. Radgone), ugotovimo, da je bil rojak dr. Korošec absolutni zmagovalac volitev. Prejel je več glasov kot kandidati vseh ostalih strank skupaj. Zelo veliko glasov je dobila lista nemške narodnostne manjšine, največ z radgonskega območja (predvsem Apače z okolico), Narodni blok (dr. Pivko), SKS (Pucelj) ...

Stanovsko gibanje

Na Ljutomerskem območju se je najprej organiziralo katoliško stanovsko gibanje. SLS je v začetku 30-tih let uspela povezati večino poljskih delavcev, viničarjev in del delavstva v stanovsko politično organizacijo – Delavsko zvezo (DZ).

Potem ko je v Ljutomeru nastala krajevna organizacija DZ, povezana v delavsko strokovno organizacijo Jugoslovansko strokovno zvezo (JSZ), pri Slovenski krščanski socialni zvezi (SKSZ), politično v okviru klerikalne SLS, je bila na Cvenu leta 1921 ustanovljena krajevna DZ poljskih delavcev, ki je kmalu nato, v začetku leta 1923, pripravila shod kmečkega delavstva z namenom, da se organizira za boljši zaslužek in zmanjša revščina.⁶⁰

⁵⁹ *Naša straža*, 20. februarja 1925, št. 2.

⁶⁰ *Pravica*, 2. februarja 1923.

Na zboru okrožne zveze viničarjev in poljskih delavcev, zastopnikov viničarskih skupin: Svetinje, Cven, Veržej, Sv. Miklavž in Vurberk, ki so zastopale 612 viničarjev, katere predsednik je bil Ivan Husjak, je bil na predlog kmečkih delavcev ustanovljen poseben sklad za pomoč najrevnejšim članom.⁶¹ Kmalu za tem je Zveza priredila na Podgradju tombolo, katere dobiček je bil namenjen za ostarele in revne viničarje.⁶² Skupina zveze viničarjev je samo v Ljutomeru imela 224 članov. Leta 1923 je bil njen predsednik Vincenc Pukšič, viničar.⁶³

Na občnem zboru Zveze viničarjev v Ljutomeru, na katerem so bili tudi posestniki vinogradov, sta bila poslanec Vladimir Pušenjak in ljutomerski dekan Josip Ozmec. Govorili so o nujni rešitvi socialnega vprašanja, gospodarstvu, druginji, valutni politiki in o političnih strankah na bodočih volitvah v narodno skupščino. Odločno so zahtevali, da se uzakoni sprejet viničarski red iz leta 1922, za katerega je bila odgovorna vlada, kmetijska in demokratska stranka. Prav tako naj bi se zakon o zavarovanju za starost in onemoglost dopolnil, da bi imeli koristi tudi viničarji in kmečki delavci.⁶⁴ Septembra 1923 je bil ustanovni občni zbor okrajne DZ za ljutomerski okraj.⁶⁵ Oktobra je bil organiziran shod in izvoljen je bil okrajni odbor, katerega predsednik je postal Ignac Lipovec iz Podgradja.⁶⁶

Avgusta leta 1924 je načelstvo strokovne zveze viničarjev in poljskih delavcev sprejelo resolucijo viničarjev ljutomersko-ormoškega in mariborskega okrožja z zahtevo, da se nepravilno stanje odpravi s takojšno uzakonitvijo viničarskega reda. Prav tako so zahtevali, da se zakon o zavarovanju delavcev razširi tudi na vinogradniško delavstvo.⁶⁷

Naslednje leto je okrajna DZ v Ljutomeru sprejela več resolucij, katerih zahteve so bile: uzakonitev viničarskega reda na podlagi sporazuma med zaupniki in posestniki, ustanovitev viničarskih šol na Štajerskem, znižanje ali popolna oprostitvev trošarine in carine na sol, sladkor in vžigalice zaradi druginje.⁶⁸

61 *Pravica*, 4. marca 1923.

62 *Murska straža*, 26. aprila 1923, št. 17.

63 *Pravica*, 8. februarja 1923, št. 6.

64 *Slovenski gospodar*, 15. januarja 1923.

65 *Murska straža*, 21. septembra 1923, št. 38.

66 *Pravica*, 11. oktobra 1923, št. 41.

67 *Pravica* 21. avgusta 1924, št. 34.

68 *Pravica*, 26. marca 1925, št. 13.

Društvena dejavnost v političnih taborih

Večina kulturno-prosvetnih in telovadnih društev je bila ideološko povezana s političnimi strankami in je v osnovi pripadala dvema političnima taboroma – klerikalnemu ali liberalnemu.

Med zelo dejavnimi telovadnimi društvi je bil po letu 1921 Orel v župniji Sv. Križ (Križevci) po številu članov, telovadni in kulturni dejavnosti skupaj z Dekliško zvezo in bralnim društvom v okviru katoliškega Slomškovega kulturnega društva.

Konec junija 1921 se je v Križevcih vršil velik tabor domačega Orla in okoliških društev. Na orodju in v prostih vajah je nastopila članska vrsta Orlov, Orlic in podmladek, kulturno društvo pa je nastopilo z mešanim pevskim zborom, s tamburaši in z gledališko igro.⁶⁹

Ob 10-letnici Dekliške zveze leta 1922 je bil slavnostni gost dr. Matija Slavič. V Zvezi je delovalo okoli 200 članic.⁷⁰ Januarja 1923 je bila velika orliška akademija z gledališko predstavo, petjem in tamburaškim zborom.⁷¹

Velika orlovska prireditev je bila spet v Križevcih ob 5-letnici Orla, 8. septembra 1924, s telovadnim nastopom članov, članic in podmladka na orodju in v prostih vajah. Razvitje društvenega prapora je blagoslovil dr. Matija Slavič.⁷²

Članice Orla v Križevcih z župnikom Josipom Weixlom, 1923.

⁶⁹ Murska straža, 1. julija 1921, št. 26.

⁷⁰ Murska straža, 14. decembra 1922, št. 50.

⁷¹ Murska straža, 1. februarja 1923, št. 5.

⁷² Slovenski gospodar, 18. marca 1924, št. 38.

Ljutomerski Orel je imel v začetku 30-ih let pomembno vlogo pri razvoju orlovskih društev v Prelekiji in v Prekmurju in je bil eden najbolj dejavnih na slovenskem Štajerskem.

8. septembra 1921 je Ljutomerski Orel proslavil razvitje prapora. Na slovesnosti so bili tudi visoki gostje, prvak SLS dr. Anton Korošec, ki je kot glavni govornik požel veliko navdušenje občinstva, dr. Matija Slavič in br. Pirc, predstavnik slovenskega Orla. Slovesnosti se je po pisanju katoliškega časopisja udeležila množica okoli 3 tisoč ljudi z gosti – Orli iz Maribora, Ormoža, Svetinjš in orlovskimi oddelki Ljutomerskega okrožja. Po razvitju prapora na Glavnem trgu je bil v Seršenovem logu velik telovadni nastop domačega Orla (članov, članic in podmladka) na orodju in v prostih vajah. Posebej so se na orodju predstavili najboljši slovenski telovadci Orla z mednarodnega tekmovanja v Strasbourg.

Do proslave 10-letnice leta 1922 je Orel priredil več telovadnih nastopov v Ljutomeru, v okolici in srečanj v okrožju – telovadna akademija v Križevcih, okrožni telovadni nastop na Podgradju z oddelki iz Ljutomera, Križevcev, Sv. Tomaža, Sv. Jurija in Svetinjš.

Članstvo Orla v Ljutomeru ob razvitju prapora, 1921.

Največja prireditev – orlovski tabor septembra 1922 je bil v Murski Soboti. Ob prisegi prekmurskih orlovskih oddelkov se je zbralo okoli tisoč petsto Orlov, članov in članic, in okoli 15 tisoč gledalcev. Na srečanju sta bila tudi visoka gosta, predsednik mariborskega Orla Radešček in predsednik Prosветne zveze dr. Hohnjec. Na orodju je nastopil domači Orel ter ljubljanski in mariborski Orel.

Proslave 10-letnice Ljutomerskega Orla 8. septembra 1922 se je udeležil tudi dr.

Basaj, predsednik orlovske Podzveze iz Ljubljane. Nastopili so Orli iz Središča ob Dravi, Bogojine, Kroga, Bratoncev in Murske Sobote. Gostitelji so na prireditvi povabili tudi slovensko člansko vrsto Orla na orodju, ki je tega leta zmagala na mednarodnem tekmovanju v Brnu.

Ob proslavi 10-letnice sta si Orel in prosvetno društvo v Ljutomeru zastavila nalogo izgradnje društvenega doma, v katerem bi imele vse izobraževalne organizacije SKSZ prostorno zgradbo za nemoteno telovadno in kulturno dejavnost. V ta namen so za zbiranje potrebnih denarnih sredstev ustanovili društvo Katoliški dom.

Razen vsakoletnih telovadnih prireditev Orla v Ljutomeru, okrožnih tekmovanj v Ljutomeru in na gostovanjih, so Orli iz ljutomerskega okrožja sodelovali na prireditvi ob 5-letnici Orla v Križevcih, leta 1924 ob razvitju prapora. Leto 1925 je bilo v znamenju številnih prireditev ljutomerskega Orla doma in na gostovanjih. Ljutomerske Orlice so gostovale na prireditvi ob 5-letnici Dekliške zveze v Veržeju, Orli iz Ljutomera, Križevcev in križevsko bralno društvo na orlovskem taboru v Gornji Radgoni in na orlovskem taboru mariborske orlovske Podzveze na Ptujju.

Leto 1925 je mejnik v razvoju telovadne organizacije Orel, Dekliške zveze, Mladiške zveze, bralnega in prosvetnega društva. Tega leta je bil zgrajen Katoliški dom, ki je odslej predstavljal sodobno urejeno središče vzgoje katoliške mladine in je dal nov zagon telovadnemu in duhovnemu razvoju. Dom je bil velika pridobitev za Ljutomer, saj je bil to prvi kulturni dom, ki je omogočil različne prireditve na enem mestu. Odprtje doma je bilo 8. septembra leta 1925, združeno z okrožnim zletom Orlov. Slavnostni govornik je bil dr. Josip Hohnjec, predsednik Prosvetne zveze mariborske lavantinske škofije. Izgradnja doma je zahtevala mnogo napora župnije in društvenega prostovoljnega dela v obdobju dveletne izgradnje. Mnogo so s prostovoljnim delom, prispevki in z materialom sodelovali občani, Okrajna posojilnica (v upravljanju katoliškega tabora) v Ljutomeru z ugodnim posojilom in denarnim prispevkom, katere vidni član odbora je bil kaplan Mihael Ferik kot predsednik otvoritvene slovesnosti in eden najbolj zaslužnih za gradnjo doma, posestnik Ferdo Magdič s Cvena in drugi člani odbora. Razen zbiranja denarja od prireditev za izgradnjo doma so ustanovili tudi Loterijo društva Katoliški dom.

Z izgradnjo Katoliškega doma se je pričel nagel razvoj kulturno-prosvetne dejavnosti katoliškega bralnega društva (čitalnice) in prosvetnega društva, v katerem so družno delovali Dekliška Zveza, Mladiška zveza, Orli in Orlice. Bralno društvo in prosvetno društvo je razvilo bogato gledališko dejavnost,

večji del nabožne vsebine, pevsko dejavnost, organizirala so se predavanja, izobraževanja ...⁷³

Liberalno Telovadno društvo Sokol v Ljutomeru kot eno najstarejših in največjih telovadnih društev v Prlekiji je že leta 1921 ustanovilo pripravljalni odbor za gradnjo sokolskega doma, ki sta ga vodila Joško Rajh, starosta Sokola, in Ciril Mikl, član odbora Sokola, učitelj v Ljutomeru.

Z izboljšanjem gmotnega stanja ob množični podpori prebivalcev je društvo pričelo po letu 1921 znova z bogato telovadno in kulturno dejavnostjo.

Izvedli so številne telovadne nastope doma in na gostovanjih. Kot osrednje društvo v okrožju je imel Sokol v Ljutomeru velik pomen za razvoj telovadne in kulturne dejavnosti v okraju in v Prekmurju. Med pomembnejšimi nastopi tega leta je bil okrožni župni zlet v Središču ob Dravi, z društvi Ljutomera, Gornje Radgone, Murske Sobote in oddelka iz Križevcev. Zleta se je udeležil tudi dr. Ljudevit Pivko, starosta mariborske sokolske župe. Na prvi okrožni prireditvi v Gornji Radgoni je okrožni odbor razen prostih vaj izvedel tudi tekme v lahki atletiki, metanju krogle, diska in kopja, skok v višino, daljino, dviganju bremen ... Med najpomembnejšimi nastopi Sokola je bil 1. pokrajinski zlet SKJ v Osijeku leta 1921. Leta 1922 so organizirali župni zlet v Ljutomeru. Udeležili so se župnega zleta v Mariboru, zleta naraščaja v Ljubljani in 1. jugoslovanskega sokolskega zleta v Ljubljani, kjer so nastopili ženski podmladek in člani v prostih vajah, ki so se uvrstili pred Sokoli Ljubljane in Beograda. Leta 1922 so ustanovili tudi oddelek društva na Razkrižju, vendar je kmalu prenehal delovati. V letu 1923 se je Sokol udeležil številnih gostovanj. Pomemben je bil župni zlet podmladka na Ptuj in v Središču ob Dravi, župni zlet v Varaždinu, župne tekme članov ob 10-letnici mariborske župe ... V društvu je bilo 214 članov; 48 rednih in 166 podpornih članov.

Leta 1923 so v Ljutomeru proslavili 20-letnico delovanja z zletom mariborske sokolske župe in veliko telovadno akademijo v Seršenovem logu. Na prireditvi so poleg domačinov nastopili Sokoli iz Maribora in na orodju vrsta mednarodnih telovadcev iz Ljubljane, z najboljšim telovadcem Leonom Štukljem.

Leta 1924 je Sokol izvedel več izletov v okolico in telovadnih nastopov v okraju in v Prekmurju in se udeležil pokrajinskega zleta v Zagreb. Septembra leta 1924 se je po dolgih pripravah pričela gradnja sokolskega

73 Anton Ratiznojnik; *Telovadno društvo Orel in katoliška kulturno prosvetna društva v Ljutomeru 1912–1941*, Ljutomer, 2001, str. 34–48.

doma, katerega glavni izvajalec del je bil gradbenik Jandl iz Ljutomera. Društvo za izgradnjo domov v Ljubljani je Sokolu darovalo vagon cementa, opekarna v Križevcih sto tisoč kosov opeke, član Sokola Knez pa stavbni les. Za pridobivanje finančnih sredstev ni bilo nepomembno prirejanje zabavnih prireditev, organiziranje tombol in drugih prireditev in zbiranje denarnih prispevkov od članov društva in tržanov.

Novi dom je omogočil nemoten razvoj bogate telovadne in kulturne dejavnosti in je pomenil višek razvoja Sokola. Za prireditve so Sokolski dom odprli leta 1926, naslednje leto, ob zaključku vseh del, pa je bilo slavnostno odprtje doma.

Telovadni nastop Sokola v Ljutomeru ob 20-letnici, 1923.

Po letu 1921 do 2. svetovne vojne je bila v Sokolu ena najbolj dejavnih gledališka skupina (dramatski odsek), ki ji je liberalna čitalnica po vojni prepustila vso gledališko dejavnost, tamburaše, salonski orkester ... Gledališka skupina Sokola je imela kar 43 članov, med njimi 26 igralcev. V skupino so se vključevali tudi člani čitalnice. Skupina je s kakovostnimi predstavami različnih zvrsti, tudi operet, slovela doma in na gostovanjih z izbranim programom, posamezni igralci pa so presegali amatersko dejavnost

V tem obdobju je bil zelo dejaven tudi Sokol v Križevcih. Od nastanka leta 1920 kot oddelek Sokola v Ljutomeru, od leta 1922 pa kot samostojno društvo, katerega starosta je bil dr. Feliks Lebar, je Sokol v Križevcih pripravljaval samostojne prireditve, sodeloval z matičnim Sokolom v Ljutomeru in z okoliškimi društvi v okrožju.⁷⁴

⁷⁴ Anton Ratiznojnič; *Telovadno društvo Sokol v Ljutomeru 1903–1941, Ljutomer, 2000, str. 68–88.*

Člani in članice Sokola v Križevcih, 1925.

Razgibana dejavnost katoliškega bralnega društva, Dekliške zveze in salezijanskega zavoda je bila tudi v Veržeju.⁷⁵

Pri Mali Nedelji je bilo zelo dejavno liberalno Narodnokulturno društvo z gledališko dejavnostjo in tamburaši, zlasti po letu 1924, ko so liberalno usmerjeni vaščani zgradili nov kulturni dom.⁷⁶ Prav tako je bilo gledališko in pevsko zelo dejavno katoliško Slomškovo prosvetno društvo.

Po vaseh Murskega polja in Slovenskih goric, kjer so bila v večini katoliška bralna društva, pa so se vaščani tvorno vključevali v kulturno dejavnost.

V začetku 30-ih let se je pojavila na Slovenskem nova kulturno-prosvetna organizacija – Društvo kmečkih fantov in deklet (DKFiD), katere ustanovitelj je bila Pucljeva Samostojna kmetijska stranka. V ljutomerskem okraju se je prvo društvo organiziralo pri Sv. Juriju ob Ščavnici leta 1925. V društvo so se, razen mladine – kmečkih fantov in deklet, dijakov in študentov, vključevali tudi obrtniki, viničarji in liberalni učitelji. Dejavnost društev je slonela na ohranjanju kmečkih običajev z razvijanjem pevske, glasbene in gledališke kulture. Z DKFiD pri Sv. Juriju in z liberalnim kulturnim društvom pri Mali Nedelji je kot študent sodeloval jurjevski rojak Bratko Kreft, ki je režiral posamezne gledališke igre, v katere so se kot igralci vključevali tudi posamezni dijaki in študentje iz Križevcev pri Ljutomeru.⁷⁷

⁷⁵ Murska straža, 13. maja 1921, št. 19.

⁷⁶ Domovina, 1. avgusta 1924, št. 31.

⁷⁷ Ivan Kreft; *Progresivno usmerjanje političnega razvoja v Pomurju. Prlekija – Spominski zbornik ob 10-letnici osvoboditve, Ljutomer, 1955 str. 13–14.*

**Vladimir Vauhnik, polkovnik VKJ,
brigadni general JVvD (četniške) – vojaški ataše VKJ in tajni
sodelavec britanskega IS**

(Odlomek iz nove knjige Legendarni slovenski obveščevalci)

Vauhnik se predstavi

Dosedanji raziskovalci so Vladimirja Vauhnika predstavljali kot polkovnika VKJ (vojske Kraljevine Jugoslavije) in kot vojaškega atašeja v Berlinu, ki je pravočasno obvestil GŠ VKJ in jugoslovansko vlado o načrtovanem nemškem napadu 6. aprila 1941. Kot Maistrov borec in emigrant je določenim ideološko-političnim skupinam všečna takšna predstavitev, posebno še, ker je bil idejno protikomunistično usmerjen.

V raziskavi o slovenskih četnikih¹ in začetkih slovenske narodne vojske pa sem na podlagi dostopnih dokumentov ugotovil povsem drugačno podobo. Kljub prleškemu lokalpatriotizmu bom skušal svojega slavnega rojaka predstaviti v resnični podobi, ker si to vsekakor zasluži. Predvsem ni bil nikdar »agent Gestapa«, kakor se mnogim nekritičnim piscem zapiše (tudi namerno), vendar pa bo držalo, da je določeno obdobje (1941–1944) moral po aretaciji 1941 navidezno sodelovati z nemško SD (»partijsko« obveščevalno službo) pod neposrednim vodstvom SS-generalmajorja Walterja Schellenberga. Zato sem ga na 16. strani omenjene knjige predstavil takole:

¹ *Marijan F. Kranjc in Slobodan Kljakić, PLAVA GARDA – poveljnikovo zaupno poročilo, Maribor, 2006*

Vladimir Vauhnik, polkovnik VKJ, brigadni general JVvD
(Nevidna fronta, 1952 Buenos Aires).

Vladimir Vauhnik (Svetinje pri Ivanjkovcih, Ormož, 24. 6. 1896 – Argentina, 31. 3. 1955), brigadni general JVvD. Bil je poročnik 17. pehotnega polka AOV (avstro-ogrske vojske) in pozneje tudi Maistrov borec. Po prestopu v VKJ je končal najvišje vojaške šole in opravljal različne štabno-poveljniške dolžnosti. Leta 1936 je kot generalštabni polkovnik postal načelnik štaba Drinske divizije, od 1938 pa je bil vojaški ataše VKJ v Berlinu. Pravočasno je izvedel za datum nemškega napada na Jugoslavijo, menda celo od Göringa oziroma njegovega načelnika štaba generala Hansa Jeschonka, ki je bil slovenskega rodu. Aprila 1941 je Gestapo Vauhnika aretiral in »izgnal« iz Nemčije. Najprej se je »priključil« vojski NDH, nato pa se je vrnil v Slovenijo. Bil je član in analitik angleške obveščevalne skupine Bbz v Ljubljani (1941–1944). Spomladi 1944 je postal namestnik poveljnika JVvD (Jugoslovanske vojske v domovini) v Sloveniji s činom brigadnega generala. Junija 1944 je emigriral v Švico in potem v Argentino. Napisal je spomine z naslovom *Nevidna fronta*. V emigraciji so ga identificirali kot partizanskega (sovjetskega) obveščevalca², čeprav je bil dejansko sodelavec britanske in navidezni dvojnik nemške obveščevalne službe SD. Imel je več psevdonimov: Marko Strelec, Vlajko, podpolkovnik Vasič, general Račič.³

2 Dr. Srečko Baraga, *Ob knjigi Vladimirja Vauhnika NEVIDNA FRONTA*, predavanje v SKA 15. 10. 1966, objavljeno v reviji *Meddobja*, *Eseji in razprave*, Argentina, 2003.

3 Članek v *Osebnosti – Veliki slovenski biografski leksikon*, str. 1240, ni povsem točen.

Poročnik avstro-ogrske vojske – Wladimir Vauhnik

Zanimivo je, da v raznih člankih o Vauhniku nisem našel nobenega podrobnega podatka o njegovem začetnem vojaškem šolanju (končal je triletno kadetnico v Mariboru), pa tudi ne o njegovem službovanju v 17. pešpolku »kranjskih Janezov«.

Čeprav je bil slabotne in majhne postave – visok je bil samo 164,5 cm, je bil soliden mečevalec, jahač in telovadec, pa je tako tudi kadetnico končal z odličnim uspehom.

Pridobil sem osnovni dokument iz Vojnega arhiva na Dunaju, iz katerega izhaja, da je bil po končani kadetski šoli v Mariboru 15. 10. 1914 s činom praporščaka napoten v 17. pešpolk, kakor tudi, da je bil že 1. 5. 1915 povišan v poročnika. Zakaj ni bil kasneje povišan v nadporočnika, nisem mogel ugotoviti, razen, da se je s 17. polkom nahajal v Judenburgu, ko so se vrstili upori slovenskih polkov ...

[illegible]

*Wladimir Vauhník, poročnik AOV,
(Št. 5064, Osnovna knjiga za Štajersko/1896, Vojni arhiv Dunaj).*

Iz fotografije na koroški fronti 1918 je mogoče samo ugotoviti, da je kot Maistrov borec imel čin poročnika, pa je tako logično, da je čin stotnika dobil šele po uradnem prestopu v VKJ, kar se je zgodilo sredi 1919.

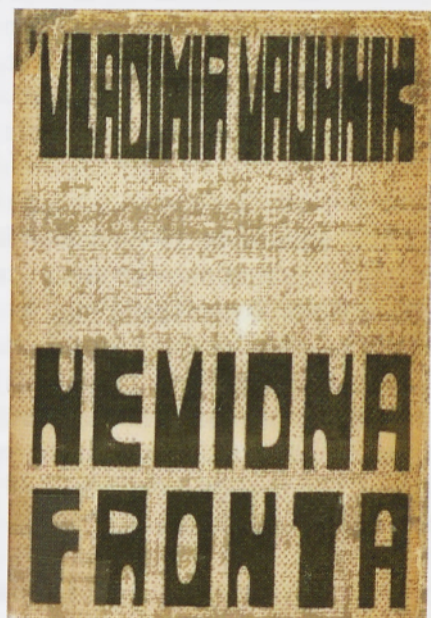

*Poročnik Vladimir Vauhnik,
Pripadnik Maistrove slovenske vojske 1918
(www.VauhnikVladimir).*

Različice Vauhnikovih spominov

Do resnice o Vauhniku pa bomo prišli tudi, če predhodno razčistimo, kako je bil predstavljen slovenski javnosti. Namreč, Vladimir Vauhnik je v emigraciji (Švici) napisal svoje spomine pod značilnim naslovom Nevidna fronta (na srečo je napisal slovensko in nemško inačico). Nekoč sem v polemiki s povsem neukim (slovenskim) publicistom M. S. zapisal, da so znani obveščevalci lahko pisali svoje spomine samo s pristankom svoje matične (osnovne) obveščevalne službe, s katero so tajno sodelovali. V Vauhnikovem primeru je bila to vsekakor britanska IS, ki je pozneje določenemu krogu domobranske emigracije v Argentini (okrog lista Svobodna Slovenija) dovolila, da šele deset let po Vauhnikovi smrti (1955) izdajo leta 1965 malce »prirejene« spomine! Uvod je sicer iskreno napisal dr. Frido Pogačnik, Vauhnikov prijatelj (in bivši svetnik veleposlaništva v Berlinu), kratki zapis pa je dodal njegov sodelavec »general Ivan Prezelj«, vendar pa je očitno nekatera poglavja ali pa podatke samovoljno dodal bivši časnikar Janko Hafner ali nekdo iz kroga izdajateljev (Svobodne Slovenije). To nam v svojih spominih pove tudi dr. Miloš Vauhnik,

Vladimirjev brat. Tako je v tej izdaji dodano poglavje *Ljubljana važno središče obveščevalne službe* (str. 209–220), ki sta mu v drobnem tisku dodana še zapisa z naslovi *Dejstva o katynskem pokolju in Pokolj Slovenske narodne vojske*.

*Vladimir Vauhnik, Nevidna fronta, Spomini
(Buenos Aires, 1965).*

Seveda je še nekaj drugih dodatkov in samovoljnih posegov v avtorske pravice, pa bo tako držalo, da si vse izdaje niso podobne. Osebnostno se mi zdi še najbolj spodobna inačica v nemškem jeziku⁴, ki je 1967 izšla v Celovcu, brez »dodatkov« in je menda originalno besedilo spominov.

Poročila vojaškega atašeja iz Berlina

Poleg tega da je polkovnik Vauhnik kot vojaški ataše redno poročal Obveščevalni upravi GŠ VKJ, je redno obveščal tudi Iva Andriča, takratnega jugoslovanskega ambasadorja v Berlinu.

Začelo se je dejansko z obiskom kneza Pavla v Berlinu leta 1939. Zadnji sestanek je namesto pol ure trajal tri ure. Polkovnik Vauhnik je nestrpno čakal. Po končanem sestanku je na Hitlerjevem obrazu opazil nezadovoljstvo. Knez

⁴ Vladimir Vauhnik, *Memoiren eines Militarattachés, Celovec, 1967*.

je Vauhniku rekel: »Skušajte ohraniti prijateljstvo z Nemčijo, za prijateljstvo z velesilami bom poskrbel sam.« Knez je očitno hotel Jugoslaviji ohraniti mir.

Mesec dni kasneje je Vauhnik odšel v Hamburg, kjer je bila zasidrana šolska ladja »Jadran«. Tam je bil tudi Hitler na pogrebu, zatem pa je imel sestanek s skupino generalov. Vauhnik je od državnega sekretarja, s katerim se je takrat seznanil (šlo je verjetno za Ernsta von Weizsäckerja?), zvedel, da je Hitler napovedal zavzetje Poljske in sporazum s SZ. Vauhnik je poročal v GŠ, vendar poročilu niso verjeli.

Nemčija je napadla Poljsko septembra 1939. Vauhnik je že prej opozoril GŠ. Najel je vozilo in se pomešal med nemške enote: zapisoval si je številke registrskih tablic (tudi brat Miloš je pomagal). Tako je ugotovil sestavo enot in poročal v GŠ, da bo Poljska vzdržala samo 21 dni. Naš ataše iz Varšave je poročal, da bo Poljska vzdržala vsaj pol leta, ob pomoči Francije pa bo odpor stalen. Predsednik vlade Simović in general Mirković sta celo zahtevala, da se Vauhnik odstrani iz Berlina, češ da poveljuje nemško vojsko! Ko pa je poljska vojska klonila po 18 dneh, so osramočeni umolknili! Vauhnik je v GŠ poslal tudi podrobno poročilo o novi taktiki nemškega blickriga, pa nič!

Vauhnik je že 15. marca 1941 imel dokaze, da je Hitler izdal povelje za pripravo napada na SZ. Zaradi tega je Hitler pritiskal na kneza Pavla, da Jugoslavija pristopi trojnemu paktu: odgovor mora dati do 23., pakt pa podpisati 25. marca 1941. Churchill je pritiskal, da morajo v Beogradu za vsako ceno izvesti državni udar! To se je zgodilo 27. marca 1941. Vauhnik in veleposlanik Andrić sta izvedela za odločitev vlade šele dan poprej. Vsi so bili presenečeni, najbolj pa prijatelji Jugoslavije – vojaški atašeji Grčije, Švedske in posebno Turčije! Vauhnik je tudi opazil, da ga Gestapo ne nadzira – vendar je to trajalo samo dva dni!

Peščica častnikov VKJ okrog generalov Simovića in Mirkovića je izvedla državni prevrat. Nekdo je v imenu mladega kralja prebral na radiu, da je kralj prevzel oblast. Angleška agentura je delila denar za sodelovanje na demonstracijah: kričanjem po 300 din, nosilcem zastav 1.000 in govornikom po 3.000 din! To so po vojni povedali begunci, ki so jih zasliševali pri IRO v Milanu (Vauhnik Miloš je bil funkcionar IRO v Milanu).

Polkovnik Vauhnik je že 2. aprila zjutraj poslal GŠ poročilo, da bo Nemčija 6. aprila izvršila napad na Jugoslavijo z bombardiranjem Beograda! Zgodilo se je takole: 1. aprila okrog šeste ure popoldan je bil Vauhnik v svoji pisarni na Budapeststrasse 3. Zazvonil je telefon. Slušalko je dvignil major Pupis, ki je bil v Berlinu zaradi neke dobave (Sic! Nek Pupis je bil nemški agent v poveljstvu

letalstva). Neznanec se ni predstavil, vendar mu je Pupis povedal, da bo polkovniku prenesel sporočilo. Ta je odgovoril:

»Ne vem, ali bi. Toda čas beži! Javite mu, prosim, da bo Jugoslavija v nedeljo 6. aprila napadena in bo predvsem Beograd spremenjen v prah in pepel! Bog čuvaj Jugoslavijo!«

Narednik Tbolar je zdrvel po stopnicah in ujel polkovnika Vauhnik in mu prenesel sporočilo. Vauhnik je takoj po treh kanalih poslal dobesedno sporočilo v Beograd in vse tri brzozavke so prišle 2. aprila zjutraj v Beograd. Predsednik vlade general Simović se za sporočilo menda ni niti zmenil!

V noči med 1. in 2. aprilom je polkovnik Vauhnik sprejel telefonski klic od določene osebe, ki mu je sporočila dogovorjeni znak. To je pomenilo, da mora v svojo garažo na Keithstrasse, kjer bo v zidni razpoklini našel sporočilo. Gestapovska »varuha« sta spala v avtomobilu, pa je Vauhnik neopaženo prišel v garažo in nato v svoji pisarni dešifriral naslednje sporočilo:

»Konferenca ravnokar končana. Napad na Jugoslavijo določen za 6. april. Obkoljevalni napad od vzhoda iz Bolgarije in od severa iz Madžarske! Božji blagoslov in moje najboljše želje naj Vas spremljajo v tej težki preizkušnji.« Tako je Vauhnik poslal 2. aprila zjutraj še drugo šifrirano brzozavko!

3. aprila je Vauhnik poslal novo brzozavko, po kateri bo Jugoslavijo napadlo 32 nemških divizij iz Bolgarije in Madžarske. Istega dne je poslal majorja Pupisa z letalom v Beograd, da bi ustno poročal, kar je bilo že javljeno!

Nemški general E. G. von Horstenau o polkovniku Vauhniku

Generalmajor Wehrmachta Edmund Glaise von Horstenau, Vauhnikov kolega iz avstroogrske vojske, po 1938 nemški general za posebne naloge, referent za vojaška grobišča in nazadnje vojaški predstavnik Tretjega rajha v NDH (od 14. 4. 1941 do 7. 9. 1944), je v svojih spominih (Memoaren, II. knjiga, str. 686) omenil tudi polkovnika Vladimirja Vauhnik.⁵

Ko je postal vojaški ataše v Berlinu, je polkovnik Vauhnik stopil v stik z majorjem Waldemarjem – Willyjem Pabstom, prek njega pa tudi z njim. Po oceni nemškega Abwehra je bil polkovnik Vauhnik strokovno najbolj podkovan

5 Vasa Kazimirović, NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Glajse fon Horstenau 1941–1944, Beograd, 1887, str. 79–84.

generalštabni častnik in najboljše obveščen vojaški ataše v Berlinu.

General Horstenao navaja, da se je 28. marca 1941 sestal s polkovnikom Vauhnikom in mu povedal, da se pripravlja nemški napad na Jugoslavijo, da bo prišlo do odložitve napada na ZSSR, kar bo »usodni zasuk« v svetovni zgodovini. Vauhnik se je strinjal, da bo Jugoslavija v tem slučaju poražena čez 14 dni, najkasneje v štirih tednih.

Točen datum napada na Jugoslavijo je polkovniku Vauhniku dejansko sporočil 2. aprila 1941 zvečer po telefonu generalmajor Hans Oster, s tem da Vauhnik ni vedel, kdo je bil poročevalec. Takratni polkovnik Oster je to storil po nalogu admirala Canarisa, ki se je pred tem še posvetoval z Ernestom von Weizsäckerjem, državnim sekretarjem v ministrstvu za zunanje zadeve. Polkovnik Oster je menda o Hitlerjevih namerah obvestil tudi Norveško, Francijo in ZSSR, rekoč, da je s tem hotel pospešiti propad Hitlerja in nacističnega režima. No, točen datum napada, 6. april 1941, naj bi Vauhniku sporočil major Pabst ...

Ker sporočila, tako pravi Vauhnik, dne 1. aprila proti 18. uri ni sprejel osebno, temveč njegov pomočnik major Pupis, seveda ni vedel, kdo bi to bil. Osebno je domneval, kdo bi to lahko bil, vendar je gestapovcem aprila 1941 na zaslišanju povedal presenetljivo resnico, da bi to lahko bil samo nekdo iz neposredne Hitlerjeve okolice, kakšen pomočnik ali pribočnik, potem pa samo še Göring, Göbbels, Ribbentrop, Himmler in generali Keitel, Jodl, Hadler ali Jeschonnek.

General Horstenau je na kraju tudi zapisal, da je o svojem razgovoru s polkovnikom Vauhnikom obvestil Abwehr, najprej kapetana bojne ladje (pozneje viceadmirala) Bücknerja, bolj podrobno pa tudi polkovnika (pozneje generalmajorja) Osterja. Seveda, da bi zaščitil sebe, saj je vedel, da je polkovnik Vauhnik pod kontrolo Gestapa.

Ko so Nemci polkovnika Vauhnik izpustili iz zapor, mu je SS-general Walter Schellenberg ponudil službo v nemški vojni industriji, vendar je polkovnik povedal, da bi raje odšel na kakšno dolžnost na Slovaško ali Hrvaško, nakar mu je Schellenberg rekel: »Na Hrvaškem se nahaja general Glaise von Horstennnau in skupaj z njim boste vzpostavili hrvaško vojsko po nemškem načinu.«⁶ Tudi ta ga je že pričakoval. Polkovnik Vauhnik se je najprej javil generalmajorju M. (August Marić, 1885–1957), staremu znancu, ki je bil takrat načelnik GŠ hrvaške (domobranske) vojske. Vendar se z generalom Horstenauem nista lotila nameravane zadeve, ker so bili domobranci v nenehnih spopadih s partizani.

6 Vladimir Vauhnik, *Nevidna fronta*, Buenos Aires, 1965, str. 242.

Generala Marića je kmalu zamenjal starejši avstro-ogrski generalmajor Lax (Vladimir Lax, 1870–1945), ki pa je kmalu zbolel. Potem se je v Zagrebu prikazal major Ante Anić in z Vauhnikom sta se dogovorila, da bo v Ljubljani center bodoče zavezniške obveščevalne organizacije. Dne 21. novembra 1941 je polkovnik Vauhnik zapustil Zagreb. O tem menda ni obvestil Nemcev, kar seveda ni točno.

Vauhnik – odličen vojaški strokovnjak in slab politik

Polkovnik Vauhnik je bil odličen vojaški strokovnjak! Končno, bil je najmlajši generalštabni polkovnik VKJ. Vse vojaške in tudi obveščevalne posege je zasnoval na matematičnih dokazih. Bil je enostavno vojak – znanstvenik! Bil je tudi plodovit pisec – pisal je pod psevdonimom Marko Strelec, vendar njegova bibliografija ni ugotovljena.

Bil je pravi in edini strokovnjak za četniško vojskovanje, saj so ga izkušnje v prvi svetovni vojni napotile, da je za GŠ napisal razpravo o gverili. Po njegovem mnenju je bila gverila druga možnost za dolgotrajno vojno. Takoj po letu 1918 se je začel ukvarjati z vprašanjem dolgotrajne vojne, ki zahteva trdno gospodarsko podlago. Menil je, da samo gospodarsko čvrsta država lahko vodi vojno. Manjšim državam preostane samo gverila. Prišel je do zaključka, da majhne, a pogumne gverilske enote lahko povzročijo hude sitnosti vsaki redni vojski, ne morejo pa zmagati v končnem obračunu!

Zato tudi njegovo stališče o uporabi proti nemškemu okupatorju!

Zavrnil je ponudbo, da bi leta 1941 prevzel poveljstvo nad slovensko partizansko vojsko, ker je bil prepričan, da ne morejo zmagati!

Britanska obveščevalna organizacija Bbz

Ni povsem gotovo, kdo je po nalogu britanskega IS ustanovil obveščevalno organizacijo – mrežo pod nazivom Bbz.⁷ Polkovnik Vauhnik navaja, da je avtor naziva, zdi se mi pa, da je bil glavni organizator major Ante Anić, nazadnje policijski komisar v Mariboru. Ker se podobne obveščevalne organizacije ne rojevajo čez noč, je skoraj gotovo, da gre za staro britansko agenturo v Sloveniji in Jugoslaviji ter tudi v Evropi, katere center se je iz Maribora preselil v Zagreb

7 Vladimir Vauhnik, *Nevidna fronta*, Buenos Aires, 1965, str. 275: kratica Bbz pomeni Berliner Borsenzeitung, kot šifra za britansko obveščevalno skupino v Sloveniji, pomeni pa tudi kratici pisca knjige v cirilici in Zagreb kot glavni punkt obveščevalne mreže.

in nato v Ljubljano, kjer so bili pogoji tajnega delovanja zelo ugodni vse do kapitulacije Italije.

Vsekakor je imel tudi polkovnik Vauhnik v organizaciji posebno mesto, saj je zagrebški del organizacije vodila njegova sestrična Melita Thaler vse do aretacije 1942, nakar sta se Anič in Vauhnik »preselila« v Ljubljano. Vauhnik je opravljal predvsem analitične naloge, saj je bil zaradi bolezenskih znakov (osivel, gestapovci so ga menda celo drogirali) nesposoben za naporno operativno delo. Da pa je organizacija imela po vsej verjetnosti odlične tajne sodelavce, priča skica njihovega razporeda in povezav.

Major Ante Anič, načelnik obmejnega policijskega komisariata v Mariboru, je bil izredno uspešen vojaški obveščevalec, saj je bil poleg zbiranja vojaških podatkov in propagandnega delovanja uspešen tudi pri izvajanju in izvrševanju diverzij. Osebnostno je potoval v Avstrijo, agenturo je imel celo med gestapovci in uslužbenci nemškega konzulata v Zagrebu. Po začetku vojne aprila 1941 se je prikril v Splitu, kjer je svojo vohunsko mrežo okrepil in razširil. Tako se je povezal z ing. Fellerjem, obmejnim komisarjem Antiševićem, z bivšim poslancem dr. Perom Andjelkovićem in drugimi. Našel je tudi zveze v Vatikanu in v Švici. Zbiral je podatke o NOV, četnikih, Nemcih in Italijanih. Iz Splita je zatem po nalogu IS prešel v Zagreb in Ljubljano, kjer je formiral zelo razvejano obveščevalno mrežo pod šifro Bbc. Posebno močno mrežo je formiral v Zagrebu in mornarici NDH, ki je štela okrog 20 agentov (Mile Tomić, Pio Radoničić, Hočevar, Angeli in drugi). Del te mreže je ustaše odkril in člane postrelil. V Ljubljani je koristil celoten konzulat NDH (razni podatki in službeni dokumenti). Seveda pa je imel tudi zveze v NOV Slovenije, verjetno tudi s polkovnikom Jakom Avšičem, ki je bil prvi poveljnik slovenskih četnikov.

Končna poročila (kodirana, pisna) so pošiljali centru IS v Švico, po nekaterih podatkih pa tudi po radijski postaji za zveze z britansko vojaško obveščevalno službo v Palestini (Egiptu).

Za zveze z britansko obveščevalno službo je imel polkovnik Vauhnik na razpolago tri kanale: preko radijske postaje v Trstu za Padovo (general Aleksander, poveljnik zavezniških sil v Italiji), radijske postaje v Trstu za zvezo z britanskimi podmornicami, ki so prikrito priplule celo v tržaški zaliv, in tretjo, preko radijske postaje v Švici. Seveda je občasno uporabljal tudi četniške radijske postaje majorja Karla Novaka, poveljnika slovenskih četnikov, kakor tudi zveze slovenskega RK, ki so ga Britanci uporabljali za zbiranje obveščevalnih podatkov v Italiji. Pri tem ne gre pozabiti, da so Nemci vsekakor uspešno spremljali in kontrolirali vse te zveze, kar je polkovnik Vauhnik prezrl.

*Britanska obveščevalna organizacija Bbz v Ljubljani
(Nevidna fronta, Buenos Aires, 1965).*

Zakaj Vauhnik ni postal slovenski partizanski poveljnik?

Kot odličen izvedenec vojaške stroke se je Vladimir Vauhnik s skrivnim imenom »general Račič« lotil tudi organizacije »slovenske narodne vojske«, o njenem neslavnem koncu pa sem objavil članek.⁸ Od kod takšna Vauhnikova vnema za organizacijske probleme? Velja povedati, da je po izpustitvi iz nemškega zapora 1941 »poslan« na Hrvaško z nalogo, da skupaj z generalom Marićem organizira hrvaško (domobransko) vojsko, ki naj bi potem skupaj z nemško sodelovala v raznih vojaških operacijah (Stalingrad). Po izjavi dr. Miloša Šnudrla, člana IOOF Slovenije, je polkovniku Vauhniku po prihodu v Slovenijo v začetku 1942. ponujeno poveljstvo nad partizansko vojsko v Sloveniji. Namreč, polkovnik Vauhnik je že prej pod psevdonimom »Marko Strelec« napisal številne strokovne članke, za GŠ VKJ pa je pripravil tudi študijo o gverilskem vojskovanju. Ker pa je kot vojaški ataše v Nemčiji dobro spoznal moč nemškega Wehrmachta, je menda Borisu Kidriču predlagal, da je bolje v ilegali pripraviti vse potrebno, ljudstvo, orožje in opremo, in šele po nemškem porazu na sovjetski fronti začeti z gverilskimi akcijami. Ker Kidrič na takšno strategijo »čakanja« ni pristal, so se razšli. Vendar ne kot sovražniki.

8 Marijan F. Kranjc, *Kdo je kriv za neslavni konec Slovenske narodne vojske? Vojaška zgodovina SV, Ljubljana, 2009.*

Ali je bil Vauhnik agent Kominterne?

Kidrič je vsekakor vedel, da sta brata Vauhnik dobro poznala Herto Haas, hčerko znanega odvetnika iz Maribora, saj so skupaj obiskovali gimnazijo v Mariboru. Samo predpostavimo lahko, da bi dober vojaški obveščevalec iz Maribora (majorja Mile Tomić ali Ante Anić) lahko vedel, da Herta ni bila samo kurirka Josipa Broza Tita, bodočega generalnega sekretarja Politbiroja CK KPJ. Vauhnik pa je to lahko izvedel tudi od enega od glavnih agentov Kominterne v Sloveniji – Voranca!

Po pričevanju brata Miloša je sledilo obdobje Vauhnikovih intenzivnih stikov z Lovrom Kuharjem – Prežihovim Vorancem, ki je aktivno deloval kot specialni agent Kominterne v srednji Evropi. Zaradi svojih izkušenj in številnih zvez je med partijskimi voditelji v Sloveniji (in tudi v Jugoslaviji) izzival zavist, po Stalinovi smrti pa doživel tudi številne neprijetnosti. Vsekakor je od Vauhnikarja prejel številne in kakovostne podatke, kar bi se lahko pokazalo šele z raziskavo Vorančevega dosjeja v arhivih Kominterne.

Vauhnik v svojih spominih navaja, da je imel v Berlinu dokaj tesne stike s sovjetsko vojaško misijo v Berlinu, ki jo je vodil general Tupikov. Posebno dobre stike je imel z letalskim polkovnikom Skornjakovim, ki mu je tudi »ponudil« podatke o načrtovanem Hitlerjevem napadu na ZSSR! Povedano pa lahko samo pomeni, da je Vauhnik naredil izredne usluge sovjetski obveščevalni službi, verjetno pa tudi partizanski – Vosu!

Ali je bil Vauhnik poveljnik slovenskih četnikov?

Polkovnika Vauhnikarja, sicer sošolca takratnega polkovnika Draže Mihailovića, ki je v Srbiji začel z zbiranjem četniške vojske, je Mihailović pritegnil v delovanje slovenskih četnikov. Namreč, Mihailović je naročal polkovniku Vauhniku in majorju Karlu Novaku, sicer nominalnemu poveljniku slovenskih četnikov, naj izvedeta določene bojne akcije (proti komunistom), obenem pa tudi sporočal, da bo denar iz tujine (Velike Britanije) prišel na naslov enega ali drugega. Ta depeša z dne 8. avgusta 1942 se je glasila: *»Zelo energično nadaljujte delo proti k(omu)nistom. Tukaj smo jih povsod očistili, razen na severu zahodne Bosne. Uporabite vse načine, da pridete do orožja, vendar pazite, da ne kompromitirate gibanja. Poročajte o vsem. Ukazal sem, da naj pošljejo pet milijonov lir neposredno Vam ali preko „Vlajka“, če niste v mestu. Ta denar prihaja od zunaj.“*⁹ Vemo pa, da je bilo „Vlajko“ ilegalno (četniško) ime za polkovnika Vladimirja Vauhnikarja.

9 Zbornik NOR, XIV-1, str. 555.

Nedvomno je, da sta bila major Novak in polkovnik Vauhnik vrhunski agenta IS, ki pa še ni odprla svojih arhivov (Novak je po letu 1946 prešel k Cii in je 1975 kot njihov operativec umrl v Atenah, Grčija). General Draža Mihailović je bil od poletja 1940 »samo« agent Soe s kodno oznako A/H 31, najprej na zvezi britanskega vojaškega atašaja C. S. Clarka v Beogradu.¹⁰

Neprimeren za partizanskega poveljnika, primeren za četniškega

Štejem si v zadovoljstvo, da sem verjetno prvi dokazal, da je bil polkovnik Vladimir Vauhnik najprej nominalni, pozneje pa tudi dejanski poveljnik slovenskih četnikov, pa je kot tak tudi povišan v čin brigadnega generala JVvD! Oboje sem tudi dokumentiral in objavil v svoji knjigi o *Plavi gardi*.¹¹

Namreč, v obdobju 1943–1944 oz. po odhodu majorja Novaka v Italijo (zelo verjetno po nemških načrtih), so njegovi nasledniki v Vojaškem svetu Slovenske zaveze (kapitan bojne ladje Klinar, podpolkovnik Peternel in polkovnika Prezelj in Vauhnik), skušali prilagoditi organizacijo slovenskega četništva novonastalim razmeram pod nemško okupacijo. Tako so bili ustanovljeni še četniški odredi: Dolenjski, Notranjski (pod vodstvom Janeza Marna, bivšega partizana), Gorenjski in Primorski (Soški) odred. Po nekaterih podatkih je bilo glavno četniško poveljstvo razdeljeno na dva dela: glavni del je bil v Ljubljani in ga je vodil brigadni general Vladimir Vauhnik z ilegalnim imenom »*general Račič*«, drugi del pa je bil od avgusta 1944 pri Notranjskem odredu pod vodstvom podpolkovnika Mirka Bitenca - Triglavskega kot poveljnika vzhodne Slovenije. »Primorski« četniki, ki so bili ob koncu leta 1944 v tesnih stikih z liškimi, vsi pa pod poveljstvom vojvode Jevđevića, starega nemškega agenta, so bili že itak povezani z Nemci v Trstu (SS-general Odillo Globocknig).

Tudi iz zbirnega poročila Ozne za Slovenijo¹² sledi, da je po reorganizaciji četništva v Sloveniji nastala »nova ilegala« – vojaška organizacija jugoslovanske vojske, ki bi se naj povezala z zavezniki. Glavno poveljstvo je bilo razdeljeno na dva dela: ljubljanski del je vodil neki »general Račič«, medtem ko je bil na Primorskem Ivan Prezelj - Andrej prav tako povišan v čin brigadnega generala (kmalu zatem v divizijskega), da bi lahko uspešno poveljeval ostankom slovenskih četniških enot in drugih, ki so se umikale proti Italiji pod zaščito zahodnih

10 Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in Soe 1938–1942*, Ljubljana, 2002. str. 97.

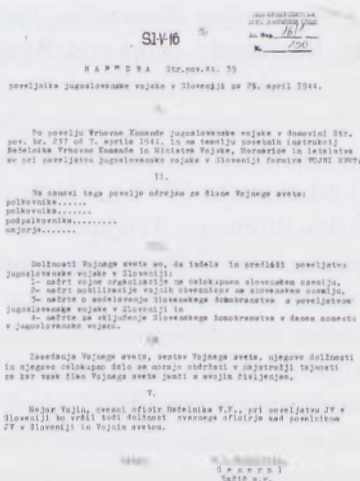
11 Marijan F. Kranjc in Slobodan Kljakić, *PLAVA GARDA – poveljnikovo zaupno poročilo*, Maribor, 2006 in *Slovenački četnici*, Beograd, 2006.

12 Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, Ljubljana, 1999, str. 105–106.

zaveznikov. Notranjski četniški odred je avgusta 1944 vodil major Mirko Bitenc - Milan Težan, kmalu zatem povišan v podpolkovnika in imenovan za četniškega poveljnika vzhodne Slovenije. Skupaj z Dolenjskim, Gorenjskim in Soškim četniškim odredom so vse četniške sile štejele okrog 600 četnikov.

Poleg majorja Andreja Glušiča, vodje Dos, in njegovih (22) sodelavcev v Ljubljani, so Nemci zaprli Zorana Mušiča v Benetkah, v Trstu pa Jožeta Golca - Joja in oba sinova generala Maistra - Hrvoja in Boruta (samo na obisku) in vse poslali v Dachau ali Buchenwald (Boruta Maistra v Linz). Poleg tega so Nemci zaprli nekatere vidne sodelavce Vauhnika (ing. Jožeta Sodjo, prej vodjo Dos, podpolkovnika Ernesta Peterlina¹³ in druge). Zato sta se tudi oba šefa Bbz (Anič in Vauhnik) pravočasno umaknila v Švico, zatem pa v Argentino. O Anićevi usodi kasneje ni bilo zaslediti nobenih podatkov.

O „generalu Račiču“, brigadnem generalu Vladimirju Vauhniku, sem v beograjskem arhivu VZI pridobil zanimiv dokument, ki sem ga prvič objavil v Vojnozgodovinskem zborniku 21/2005, pa ga sedaj ponovno objavljam.

Ukaz v. d. poveljnika Jugoslovanske vojske v Sloveniji 25. 4. 1944. (VZI Beograd, Sl-V-16).

- 13 Ernest Peterlin, generalštabni podpolkovnik VKJ, nazadnje načelnik statističnega oddelka GŠ VKJ in načelnik štaba Zetske divizije, vodja Slovenske legije, najmočnejše polvojaške formacije, iz italijanske internacije se je vrnil na zahtevo Slovenske zaveze in po intervenciji škofa dr. Gregorija Rožmana, nakar je postal načelnik organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva. Po osvoboditvi je bil decembra 1945 pred vojaškim sodiščem v Ljubljani obsojen na smrt.

Končno še naj povem, da so mi mnogi zamerili to odkritje, posebno še, ko so v najnovejšem velikem slovenskem leksikonu Osebnosti prebrali kratek članek o brigadnem generalu Vladimirju Vauhniku kot četniškem poveljniku. Menda je Vauhniku padla aureola častitljivega „polkovnika in vojaškega atašeja“, ki je izvedel za skrivni nemški načrt in datum napada na Jugoslavijo!

Jaz pa odgovarjam takole: vseeno sem ponosen na prleškega rojaka in vojaka Vladimirja Vauhnika, saj si vojaki sami pišemo zgodovino po zaslugah in tudi porazih!

Vauhnikove zveze z nemškim SD v Ljubljani

Če je major Novak v Ljubljani vedel tisto, kar je vedel dr. Krek v Londonu, da so Nemci poslali Vauhnika na Hrvaško, da bi pripravil njihovo vojsko za bojno sodelovanje na vzhodni fronti in za boj proti četnikom (in partizanom), potem se ni čuditi, da je tudi Schellenberg, glavni vodja SD, v svojih spominih zapisal, da je Vauhnik po šestdnevni preiskavi razkril svoje metode delovanja (zbiranje podatkov v visoki družbi in točkovanje vsakega podatka do številke 50) in pristal na (izsiljeno) sodelovanje s SD. Takole je zapisal Schellenberg: *»Torej, ker je bil V. pripravljen, da dela za nas, sem uspel, da zaposlim njega in Juto v naši Službi. On je v glavnem delal v Italiji – govoril je tečno italijansko – in opravil odlično delo.«*¹⁴

O svoji aretaciji v Berlinu Vauhnik ne pove nič bistvenega, razen, da mu niso dokazali ilegalnega obveščevalnega delovanja niti spraševali za tajne sodelavce. Seveda pa Vauhnik (ali izdajatelj njegovih spominov?) zamolči, da je pristal na navidezno sodelovanje z nemškim SD oz. s Schellenbergom, ki se je s tem javno pohvalil v svojih spominih tudi kot britanska priča na nürnberškem procesu!

O Vauhnikovih zvezah z nemško SD imamo neposredno pričevanje aretiranega Josefa Vogta, bivšega šefa Gestapa v Mariboru,¹⁵ ki je dejal naslednje: *»V vsakem slučaju je Vauhnik sodeloval z referentom kriminalnega direktorja dr. Schmitza, ki je bil pozneje osebni referent Schellenberga. Vauhnik je pošiljal poročila Rshaju dr. Schmitz preko kriminalnega komisarja Schmidta od Stapa v Celovcu.«*

14 Valter Šelenberg, *U lavirintu špijunaže. Memoari jednog od šefova nacističke obaveštajne službe*, Beograd, 1958, str. 208.

15 ARS, *Gestapo v Sloveniji – Josef Vogt, zapisnik zaslišanja, Dislocirana enota (kopija pri avtorju)*.

Zdi se mi, da komentar ni potreben. Vsekakor je šlo za dvojno igro, ki jo je večči Vauhnik uspešno zaključil v korist britanske obveščevalne službe.

Nemški dokumenti o polkovniku Vauhniku in njegovih zvezah

Na str. 159 svojih spominov je dr. Miloš Vauhnik navedel tudi dokumente v nürnberškem arhivu, in sicer:

- Rep. 501 XV V 28: Šele po atentatu na Hitlerja 20. julija 1944, se pravi štiri leta po napadu na Jugoslavijo, je Gestapo leta 1945 našel med Ernest von Weizsäckerjevimi papirji listič z lastnoročno Canarisovo pisavo. Na enem teh lističev je Canarisov zapis, ki pravi, da je, brž ko je zvedel, da bo Hitler napadel Jugoslavijo, stopil k državnemu tajniku W. in se tudi takrat, kot pri vsaki novi Hitlerjevi pobudi, posvetoval, kako vojno preprečiti. Ko sta skupaj dognala, da se ne da nič ukreniti, sta se odločila, da iz »humanitarnih« razlogov obvestita polkovnika Vauhnik in posredno beograjsko vlado.

- V arhivu so menda tudi vsa Vauhnikova poročila, ki jih je zasledila nemška varnostna služba in kateri je v preiskavi polkovnik Vauhnik »priznal« kot rezultat svojega analitičnega dela in točkovanja (vrednostni sistem, do 50 točk), kakor tudi sistem »družbene špijonaže« (poizvedovanje za podatki v javnem druženju).

- Menda je Schellenberg napačno navedel Vauhnikove »ženske« zveze, saj Jutta sploh ni bila aretirana, ostali dve ženski pa sta bili napačno poimenovani.

- Miloš Vauhnik je sicer navedel, da je bil brat Vladimir v gestapovskem zaporu, da so ga celo drogirali in da je posivel, pa se je po prihodu v Ljubljano moral celo zdraviti, ne govori pa o nobenih torturah. Pravi samo, da so ga Nemci morali izpustiti, ker je imel diplomatski status. Torej, sploh ne omenja splošno znane prakse iz gestapovskih zaporov, pred katero so bili postavljeni vsi zaporniki – smrt ali sodelovanje! Seveda, tudi ob znanih gestapovskih torturah.

Vauhnikove zveze in bivanje v Švici 1944-1945

Zaradi odkritja vohunske mreže Bbc na Hrvaškem, pa tudi nekaj aretacij v Ljubljani, sta se Anič in Vauhnik pred zasledovanjem Gestapa najprej umaknila v Italijo, nato pa v Švico. Vauhnikova osrednja zveza z britanskim IS je bil konzul Mr. King, s katerim je vzdrževal stalno zvezo pred in med vojno,

pa tudi po njej.¹⁶ O načinu vzdrževanja teh zvez sicer ni podatkov, razen da se omenja Miselj, ambasador Kraljevine Jugoslavije v Švici, kakor tudi neki »G«, verjetno major Andrej Glušič, Vauhnikov sodelavec in vodja četniške Dos, ki ga je Gestapo aretiral in poslal v Dachau. Glušič je pozneje do 1951 vodil ameriško-emigrantski obveščevalni center v Salzburgu, dokler ga ni zamenjal podpolkovnik Hrvoj Maister!

Med raziskovanjem usode sinov generala Rudolfa Maistra¹⁷ v ARS nisem mogel potrditi trditve Dušana Lajovca, da je bil Hrvoj Maister analitik v Glušičevem obveščevalnem centru v Salzburgu, našel sem pa (prečiščene) dokumente Udbe, ki potrjujejo, da je Hrvoj Maister kot nekakšneen predstavnik slovenskega Rdečega križa deloval (obveščevalno) v Veroni in imel tudi neposredno zvezo s Švico. Realno predpostavljam, da je šlo za solidno zvezo, to pa bi lahko bil samo ambasador Miselj. Ugotovitev pokojnega akademika Aleksandra Bajta, da je v britanskih arhivih WO v PRO Hrvoj Maister evidentiran kot agent posebne skupine četniškega vojvode D. Jeđevića,¹⁸ je precej problematična. Prej bi rekel, da je bil na zvezi s polkovnikom Vauhnikom ali pa vsaj z mariborskimi znanci Anićem, Jojom ali Tomićem. Nazadnje je bil Hrvoj Maister načelnik obveščevalnega centra v Salzburgu in dobil čin polkovnika JViD, da bi zatem postal urednik slovenskega dela radia Pariz vse do svoje smrti (pokopan v Mariboru poleg svojega očeta).

Spomini Vauhnikovega brata Miloša - vir zanimivih podatkov¹⁹

Dr. Miloš Vauhnik, odvetnik, je napisal zanimive spomine pod naslovom *Pe-Fau*, kar je pomenilo politično sumljiv – politisch verdächtig.

Oba z bratom Vladimirjem sta bila Maistrova vojaka – Vladimir kot poklicni častnik 17. pešpolka avstro-ogrske vojske, ranjen na ruski fronti, Miloš pa kot rez. poročnik 47. pešpolka iste vojske, ranjen na tirolski fronti.

Miloš Vauhnik je kasneje pomagal vojaškim obveščevalcem Dravske divizije pri njihovem delovanju, nesebično pa je pomagal tudi bratu Vladimirju, ko je leta 1939 postal vojaški ataše v Berlinu. Miloš je bil tudi prizadeven rez. častnik VKJ.²⁰

16 Miloš Vauhnik, *Pe – fau, spomini*, Gorica, 1988/89, stran 163.

17 Marijan F. Kranjc, *General Rudolf Maister in njegova sinova, Nedeljski tednik (feljton)*, Ljubljana, 2006.

18 Aleksander Bajt, *Bermanov dosje*, Ljubljana, 1999, str. 996.

19 Dr. Miloš Vauhnik, *PE – FAU, Spomini*, 1. in 2. del, Gorica, 1988/89.

20 Avtorjev članek *Kako je Dravska divizija branila Prlekijo aprila 1941 ob nemškem napadu*, Ljutomer, 2009.

Predvsem mu je pošiljal izbrane mesne izdelke in vina, saj so bile domače zakuske izredna prilika za družbena srečanja vsakega legalnega predstavnika vojaške obveščevalne službe, predvsem pa vojaškega atašeja v Berlinu, središču nacistične Nemčije. Vauhnikovo načelo je bilo, da je »hrana najcenejša pot do vsakovrstnih novic« (obveščevalnih podatkov).

No, posebna zasluga Miloša Vauhnika je, da nam je v Berlinu dobesedno odkril dva glavna vira svojega brata Vladimirja.

Na strani 73 zapiše: »Pa tudi nemški letalski general Jeschonnek prihaja iz slovenske rudarske družine Ježovnik, ki se je preselila v Nemčijo. Slovensko ime Ježovnik so nemške oblasti spremenile v Jeschonnek. Številni Schocherji v renskih rudnikih so se izkazali kot Žoherji iz Savinjske doline ...«. Kdor je prebral Vauhnikove spomine, posebno še o bombnem napadu na Beograd, lahko samo logično sklene, da so podobne podatke lahko vedeli samo Hitler, Göring in načelnik štaba nemških letalskih sil, ki je planiral ta napad – to pa je bil osebno **Hans Jeschonnek oz. Ivan Ježovnik!**

In končno – glavni vir: »major Pe! Šlo je seveda za majorja Pabsta. In major **Waldemar Pabst**²¹ je že med 1. svetovno vojno igral veliko vlogo, ko je po nalogu vlade aretiral Roza Luksemburg in njenega odvetnika dr. Liebknechta. Miloš Vauhnik mu je poslal bratove spomine v nemščini in major Pabst mu je potrdil, da je bil Vladimirjev prijatelj!

Po končani 1. svetovni vojni je Pabst zapustil vojsko in postal gospodarstvenik. Ko se je začela 2. svetovna vojna, so ga zopet poklicali in dodeli generalu Thomasu, ki je vodil urad za oboroževanje (Wehrüstungsamt).

21 www.novemberrevolution.de/personen, www.bundesarchiv.de/zdn, Miloš Vauhnik, Pe – fau, spomini, Gorica, 1988/89. Wlademar PABST, pl. Ohaim, 24. 12. 1880 Hamburg (Berlin), +29. 5. 1970 Düsseldorf, 1899 častnik nemške vojske, major, generalštabni častnik, poveljnik gardnega divizion, januarja 1919 sodeloval pri umoru Karla Liebknechta in Roze Luxemburg, sodeloval kot vodja pri organizaciji neuspelega puča Kapp-Lüttwitz, emigriral v Avstrijo, kjer je na Tirolskem organiziral Heimwehr, 1930 se je priključil nacionalsocialistom Adolfa Hitlerja, sodeloval pri vojaškem udaru proti Röhm, ukvarjal se je s svetovanjem pri obnovi nemške vojaške industrije, po Canarisovem nalogu v Švici vzpostavil stike z ameriško obveščevalno službo (Donovan), pod kontrolo Gestapa zaradi suma zarote proti Hitlerju, 1943 je moral emigrirati v Švico, 1955 se je vrnil v Nemčijo, 1962 je v Spiglu javno priznal svoje sodelovanje pri umoru Liebknecht-Luxemburg, po izjavi Miloša Vauhnika je bil »Pe« – »major Pabst« v obdobju 1938–1941 glavni posrednik obveščevalnih poročil s strani admirala Canarisa in generala Osterja.

Na podlagi rekonstrukcije odnosov je mogoče ugotoviti naslednje: admiral Canaris, pa tudi njegova glavna pomočnika generala Oster in Treskow, so majorju Pabstu govorili – posredovali podatke, ki jih je bilo potrebno sporočiti polkovniku Vauhniku kot glavnemu posredniku podatkov za zahodne države oz. njihove obveščevalne službe!

Pri Gestapu je bil slabo zapisan. Ostal je major in pribočnik generala Thomasa, dokler ni pobegnil v Švico. Bil je dvakrat aretiran, vendar ga je admiral Canaris obakrat rešil. Tretjič mu je lahko le omogočil pobeg v Švico!

Dom ali pa urad majorja Pabsta v Berlinu je bilo shajališče vseh protihitlerjevih zarotnikov! Vendar se admiral Canaris ni nikdar osebno eksponiral.

Vse, kar je polkovnik Vauhnik dobil v tem uradu, je pošiljal v Beograd, tudi načrte novega orožja. Zato so v Beogradu posamezniki govorili, da Vauhnik poveljuje nemško vojsko! Ko je napovedal, da se bo poljska vojska obdržala samo 21 dni – šlo pa je za oceno samega Abwehra (dejansko se je 18 dni), so v Beogradu celo zahtevali, da ga zaradi nesposobnosti odpokličejo! Še hujše je bilo, ko je Vauhnik sporočil, da bo Hitlerjev pohod v Rusijo trajal 4 leta!

Menda je samo ena stvar, ki je Vauhnik ni sporočil v Beograd – skupaj s majorjem Pabstom sta delala načrte, kako odstraniti Hitlerja, pa mu je Vauhnik predlagal, da so najbolj zanesljivi atentatorji z Balkana!

Novinarske in publicistične objave o »primeru Vauhnik«

Osebno sem o Vauhniku najprej zvedel sredi leta 1966 iz obširne reportaže v zagrebškem *Vjesniku* v srijedo pod naslovom *Slučaj pukovnika V. (Primer polkovnika V.)*, ko sem služboval v Splitu. Bil sem naravnost frapiran, saj enostavno nisem mogel verjeti, kakšne zaključke sta navedla pisca Kazimirović in Ungaro. Dne 29. 7. 1966 sem jima celo napisal pismo in prosil za pojasnila, vendar se zvedavemu poročniku JLA nista oglasila.

Miloš Vauhnik pravi, da je novinarjema Milovanoviću iz Zagreba in Mariću iz Beograda posredoval razne podatke, ki so potem po svoje krojili resnico o Vauhniku (nacistični agent in podobno).

Šele zgodovinar Dušan Biber je 1972 v Delu napisal nekaj objektivnih resnic, med njimi tudi to, da je polkovnik Vauhnik obveščevalno delal za zavezniške obveščevalne službe in da ni točna Schellenbergerjeva trditev, da je iskreno in »odlično« delal za Nemce. Poudaril je tudi, da je o Vauhniku zelo težko navajati

določene trditve, ker so pač nemški in jugoslovanski dokumenti uničeni.

Vsekakor so najbolj dragocene ocene dr. Maksa Šnuderla, da si je tudi osebno prizadeval, kako bi polkovnik Vauhnik postal poveljnik slovenskih partizanov. Najbolj je zanimiva Šnuderlova navedba, da je polkovnik Vauhnik 21. 11. 1941 »pribežal iz Zagreba«, pa so se takoj zatem na njegovo osebno pobudo za sodelovanje z OF dne 26. 11. 1941 v Veselovi ul. 7 sestali Vladimir in brat Miloš s članoma IOOF Jožetom Rusom in njim, Maksom Šnuderlom. Takratno Vauhnikovo stališče je bilo, da bo Nemčija sicer vojno izgubila, vendar bo vojna dolgotrajna! Prav zato je zavrnil ponudbo, da prevzame poveljstvo nad NOV Slovenije, ker je menil, da je nemška premoč prevelika in je zato svetoval prikrite priprave, da bi ob nemškem porazu zavarovali red in mir! Partijski vrh je takšno oceno zavrnil. Zavrnil pa je tudi posredovanje Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca! Kako bi se razvijala NOV Slovenije pod Vauhnikovim poveljstvom, si lahko samo predstavljamo!

Dr. Makso Šnuderle, ki je edini vedel nekaj več o polkovniku Vuhniku, je za Delo napisal članek na 12 straneh, vendar članek ni bil objavljen. Zanimivo je tudi, da ni objavljeno, kako je Borisu Kraigherju, ministru za notranje zadeve 1945, predal Vauhnikov roman o partizanih.

Nedvomno je bila najbolj odmevna ocena, ki jo je pokojni pisatelj Tone Svetina napisal in objavil 9. 12. 1973 v Nedeljskem dnevniku pod naslovom **Dvojni agent v vodah izdajstva, K resnici o Vladimirju Vuhniku**. Ker sem bil kmalu zatem napoten k Svetini kot »službeni« svetovalec za varnostna vprašanja, bo držala samo polovica tega, kar je Svetina napisal. No, druge polovice pa tudi midva nista vedela, ker nekateri viri niso bili dostopni, mnogi arhivi pa so bili enostavno zaprti.

Vladimir Vauhnik, brigadni general, je bil vsekakor vrhunski slovenski vojaški obveščevalec, tudi zavezniški (britanski in sovjetski), ki pa zaradi sektaštva KPS ni mogel postati poveljnik slovenskih partizanov. Namesto generalštabnega polkovnika oz. brigadnega generala in odličnega strokovnjaka za gverilsko bojevanje je CK KPS to dolžnost zaupal vojaško neukemu delavcu Francu Leskovšku, ki je bil kmalu zatem zamenjan ...

Nekaj drobcev iz časa 2. svetovne vojne na ljutomerskem območju

Zgodovinske razsežnosti

Dne 6. aprila 1941 je nemška vojska zasedla Ljutomer. Nemški vojaki v popolni bojni opremi so z vožnjo na motorjih skozi okoliške vasi simbolično demonstrirali okupacijo. Ljutomerski dekan Andrej Lovrec je odslovil vernike od rane maše in verski obred opravil sam.

Cvenski kmet Franc Slavič, ki je bil pred vojno mestni župan v Ljutomeru, je moral ob prihodu Nemcev odstopiti. V njegovo pisarno v Ljutomeru je vstopil nemški vojak, ki je najprej zahteval odstranitev kraljeve slike, potem pa tudi, da se on kot župan umakne. Čez tri dni je že vstopil v pisarno novi, od Nemcev imenovani župan Hans Herndl, ljutomerski mesar in hotelir, član Kulturbunda, s pozdravom: "*Heil Hitler!*"

Dne 1. junija 1941 je bil na Cvenu v hiši Nikolaja Babiča, kjer je živel njegov sin Jakob, sestanek zavednih, narodno ozaveščenih posameznikov iz ljutomerske okolice. Prišel je tudi Jože Kerenčič, znan partijski aktivist na ljutomersko-ormoškem območju. Dogovorili so se o organizirani obliki odpora zoper nemško zasedbo. Branko Puconja je povedal, da bi moral na ta sestanek, a ga žena ni pustila.²

Jakob Babič.

1 Lizika Babič (1921–2008), gospodinja, Cven 16.

2 Branko Puconja (1906–1988), kmet, Cven 30.

Da je Jakob Babič predstavljal osrednjega akterja vstaje na ljutomerskem področju, zgovorno dokazujejo znani pristaši, ki jih je pridobil na Cvenu, recimo Franček Trojner, Nande Magdič, na sosednji Moti Nada Rajh, enako več pristašev iz drugih okoliških vasi in Ljutomeru. Njegov sodelavec Rudi Stegmüller je v svojem dnevniku 18. maja 1941 zapisal: "*Zbiramo se in organizirano shajamo ... Jakob Babič nam daje navodila ...*"³

Sredi oktobra leta 1941 so Nemci po hudem mučenju ustrelili kmečkega sina Jakoba Babiča s Cvena, zaposlenega na Cestni upravi v Ljutomeru, sicer sekretarja OF za Ljutomer. Aretirali so ga po prijetju njegovega političnega sodelavca Ferdinanda Kikca iz Podgradja, ki ga je nekdo prijavil na ljutomerskem gestapu, češ da sodeluje z aktivisti. Kikec je ob aretaciji očitno razkril sodelovanje z Jakobom Babičem in Janezom Nemcem, tudi kmečkim sinom s Cvena, ki je delal na ljutomerski orožniški postaji že pred nemško okupacijo. Po prihodu Nemcev je ostal v tej službi. Branko Puconja se je spominjal, kako ga je prišel Janez Nemec vprašat za nasvet, ali naj kot zaveden Slovenec ostane kot orožnik na orožniški postaji tudi pod nemško oblastjo. Branko Puconja mu je svetoval, naj ostane, saj bo tako lahko prišel do marsikaterega podatka. In res je Janez Nemec že nekaj dni prej opozoril Jakoba Babiča, da se pripravlja aretacija Ferdinanda Kikca.⁴

Hkrati z Jakobom Babičem je bila aretirana tudi njegova sestra Lizika, Janez Nemec in še nekaj ljudi. Ob koncu meseca julija leta 1941 se je Jakob Babič sestal tudi s Štefanom Kuharjem, ob katerem je spoznal, da kot kristjan ne more sodelovati s partijsko usmerjenimi aktivisti. V Zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani je zapisano: "*Babič odklanja sodelovanje.*"⁵

Kmalu po prihodu so nacisti tudi na cvenski osnovni šoli slovenske učitelje zamenjali z nemškimi. Upravitelja Alfonza Zeilhoferja z družino so izselili v Srbijo.⁶

Vlogo vodje šole je precej časa opravljal Anton Laznička, po rodu Čeh, rojen v Kroměřížu na Moravskem. Nemška oblast mu je zaupala utrjevanje nemške zavesti med Cvenčani; prav zato je bil tudi poveljnik cvenskega vermanšafta (Vermanšaft je bilo deloma oboroženo deloma civilno moštvo.). Da njegova nemška orientacija ni bila povsem premočrna, pričata dva dogodka. Ko so

3 Drago Novak, *Prlekija 1941–1945, Založba Borec, Ljubljana 1987, stran 124, 125, 127.*

4 Branko Puconja (1906–1988), *kmet, Cven 30.*

5 Drago Novak, *navedeno delo, stran 127.*

6 Branko Puconja (1906–1988), *kmet, Cven 30.*

marca leta 1939 Nemci vdrli na Češko, je na veržejskem mostu jokaje izrekel ogorčenje nad tem početjem z besedami: "Joj, kaj delajo!"⁷ In drugič v začetku leta 1945, ko je bil mobiliziran v nemško vojsko, se je ves razočaran nad Nemci prišel poslovit od Branka Puconje in se mu je celo opravičil zaradi osebnih zamer.⁸ Druge učiteljice so bile Avstrijke, po izobrazbi pretežno tečajnice. Pouk je potekal izključno v nemškem jeziku z glavnima predmetoma petjem in telovadbo.⁹ V šoli so se otroci malo naučili, šivali so kljukaste križe, pozdravljali pa s: "Heil Hitler!" Zelo pogosto so zapeli: "Singend wollen wir marschieren in die neue Zeit." (Prevod: S pesmijo korakamo v novi čas.)¹⁰

Prav tako je bil kmalu po nemški zasedbi organiziran obvezni tečaj nemškega jezika za vse odrasle do 50. leta starosti.¹¹ Pouk je potekal popoldne in je bil brezplačen; ker je bil pogoj za pridobitev nemškega državljanstva, so se ga udeležili vsi in se nemškega jezika kar nekaj naučili.¹² Seveda je bil cilj takih tečajev takojšnja germanizacija.

Pri zdravstvu na Cvenu med 2. svetovno vojno ni opaziti posebnih odstopanj, če izvajamo pojav otroške bolezni davice ali difterije, zaradi katere so bili v vasi tudi smrtni primeri.¹³ Zato je zdravstvena služba opozarjala, naj dajo starši otroke cepit.¹⁴ Vas Cven je bila preimenovana po vzoru staroavstrijskega imena Zwen.¹⁵

Dalje so bile razpuščene in ukinjene slovenske organizacije in društva. Namesto teh so Nemci uvedli svoja društva in organizacije: Nemški rdeči križ DRK – Deutsches Rotes Kreuz, Podružnica sadjarskega in vrtnarskega društva se je preimenovala v Obst und Gartenverein (Sadjarsko in vrtnarsko društvo), obnovili so gasilsko društvo, ki je prejelo od nemških oblasti gasilski avtomobil.

7 Branko Puconja, mlajši, (1934–1996), profesor, Ljutomer, Maistrova 2.

8 Branko Puconja (1906–1988), kmet, Cven 30.

9 Lizika Babič (1921–2008), gospodinja, Cven 16.

10 Franc Cimerman (1925–2002), kmet, Gornje Krapje 10.

11 Branko Puconja (1906–1988), kmet, Cven 30.

12 Lizika Babič (1921–2008), gospodinja, Cven 16.

13 Jožefa Puconja (1908–1989), gospodinja, Cven 30.

14 (Nepodpisano), Ohranjajte vaše otroke pred davico in difterijo, Štajerski gospodar, številka 14, Maribor, 4. aprila 1942, stran 8.

15 Branko Puconja (1906–1988), kmet, Cven 30.

Na Spodnjem Štajerskem je delovala tudi Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund), v njen okvir je bil vključen vermanšaft (Wehrmanschaft des Steirischen Heimatbundes – Oborožene enote Štajerske domovinske zveze) – polvojaška organizacija. Po vaseh so se mladi organizirali v okviru organizacije Nemške mladine (Deutsche Jugend). V upravnem pogledu je bilo ljutomersko območje poleti leta 1941 priključeno deželnemu okrožju Radgona (Landkreis Radkersburg). Po vaseh so Nemci postavili vaščanom vplivne kmete – krajevne kmečke vodje (Ortsbauernführer).

Nada Rajh.

Na cvenskem območju je v začetku leta 1942 proti okupatorju delovala skupina, ki jo je vodila Nada Rajh iz sosednje Mote. Ob njej so bili še Drago Stojko, prav tako iz Mote, ter Franček Trojner in Nandek Magdič s Cvena. Po mnenju okoličanov je bilo delovanje skupine zaradi mladostniške neizkušenosti premalo taktično, preveč neprevidno in prav zato hitro vidno očem okupatorja.¹⁶ Ko so nekateri zavrnili poziv na nemško mobilizacijo in vključitev v državno delovno obvezo, se je povečalo število protinemško usmerjenih posameznikov.¹⁷

Potem ko so Nemci na vzhodu fronte v bliskoviti vojni doživeli tudi neuspehe, je prišlo do sprememb tudi v tistih deželah, ki so po okupaciji postale sestavni del rajha (Reich v smislu velike Nemčije). V zaledju je bilo treba dvigniti vojaške zmogljivosti, pa tudi povečati število vojaštva na bojiščih. Zato so 24. marca 1942 v Spodnji Štajerski uvedli rajhovo vojno pravo, s katerim so

16 Vlada Babič (1922), *gospodinja, Mota 8 A.*

17 Drago Novak, *navedeno delo, stran 162.*

štajerske Slovence začeli mobilizirati v nemško vojsko, mnoge pa pošiljati tudi v državno delovno službo (Reicharbeitsdienst).¹⁸

Aprila leta 1942 so Nemci v Mariboru ustrelili protinacističnega delavca Janeza Nemca s Cvena.¹⁹

Leta 1942 je bilo ustanovljeno nemško delovno taborišče "Arbeitsdienst". Bilo je namenjeno nemški in avstrijski moški mladini, ki je tu opravljala državno delovno obvezo, hkrati pa so se mladinci tudi izurili v vojaških veščinah. Kmetom so običajno pomagali pri poljskih opravilih. Maja 1943 so nacisti na Cvenu postavili še dodatni baraki pri že obstoječem nemškem delovnem taborišču.²⁰

Nedvomno je imela tudi v Prlekiji velik odmev kapitulacija Italije dne 8. septembra 1943. Število dezertorjev iz nemške vojske se je povečalo. Posebne partizanske enote, h kateri bi se lahko priključili v Prlekiji, ni bilo. Zato je posamično skrivno delovanje takim dezerterm predstavljal edino možnost obstoja.

Junija leta 1944 so bili v ljutomerskem okrožju razen rajonskih ustanovljeni še številni krajevni odbori OF. Na Cvenu je postal sekretar takega odbora Branko Puconja.²¹

Jeseni leta 1944 je Gauleiter (Leiter pomeni vodja. Nacistična Nemčija je bila razdeljena v teritorialna območja Gaue – beseda Gau izvira iz nemške srednjeveške zgodovine in je enaka območjem nekdanjih frankovskih grofij.) NSDAP in šef civilne uprave za celotno Štajersko dr. Siegfried Uiberreither pozval prebivalce Slovenskih gor in Murskega polja h gradnji utrdb, ki naj bi ustavile prodor Rdeče armade. V ta namen so množično mobilizirali prebivalstvo ob Muri.²² Kratica NSDAP je Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei in pomeni Nacionalsocialistična delavska stranka, ki je delovala v letih od 1933 do 1945.

3. novembra 1944 je bil na Cvenu pri Štefanu Kristofiću sestanek krajevnih terenskih aktivistov OF. Partizana Ignaca Zmazka so poslali na stražo. In prav tedaj sta se mimo pripeljala dva oborožena nemška vojaka, pripadnika delovnega taborišča "Arbeitsdienst" na Cvenu. Zmazek je bil nepreviden in je

18 Drago Novak, navedeno delo, stran 164.

19 Drago Novak, navedeno delo, stran 409.

20 Drago Novak, navedeno delo, stran 126, 204.

21 Drago Novak, navedeno delo, stran 220.

22 Drago Novak, navedeno delo, stran 265.

zaklinal, naj se nemška vojaka ustavita. A eden od nemških vojakov je bil hitrejši, ustrelil je Zmazka. Nemška vojaka sta se s kolesom odpeljala proti taborišču po okrepitev. Ta čas pa so aktivisti mrtvega Zmazka naskrivaj odnesli na skedenj Joška Polaniča in ga tam pokopali.²³

Nemška komanda v Ljutomeru je takoj začela iskati mrtvega Zmazka in tudi tiste, ki so ga pokopali. Zagrozili so, da bo ustreljen vsak četrti kmet, če vaščani zadeve ne razkrijejo. Močno so zlasti pritiskali na krajevnega vodjo (Ortsbauernführer) Franca Slaviča, ki bi menda moral sodelovati pri določanju ljudi za ustrelitev.²⁴

V postopku zaslišanja je Franc Slavič zasliševalcu iz ljutomerske nemške komande Dullerju med drugim izjavil, da če mislijo postreliti toliko ljudi, naj potem rajši ustrelijo njega in njegovo družino, druge pa naj pustijo pri miru.²⁵ Ob prizadevanju Franca Slaviča pa tudi Ferda Magdiča je takratni ljutomerski župan Hans Herndl dodatno posredoval pri nemški komandi in zadevo rešil brez žrtev.²⁶

Jeseni 1944 so se Cvenčani srečali s kozaki; bili so vojaki bivšega generala Rdeče armade Andreja Vlasova. Kozakom so se pridružili še nekateri nemški vojni ujetniki. Na prleško področje so prišli v začetku oktobra 1944 iz Varaždina in Čakovca, po večini na bojnih vozovih in konjih. Svoj sedež so imeli v Ljutomeru. Več kot sto konjev so namestili v nekdanji cvenski žrebarni.²⁷ Sami pa so se za cvensko področje nastanili v osnovni šoli in po hišah. Tako je imelo neposreden stik s Cvenom kakih sto kozakov.²⁸

Vzrok prihoda kozakov na Mursko polje in v Slovenske gorice je bil v vse številnejših likvidacijah in diverzijah, ki so jih izvajali domači skrivači nad okupatorjevimi vojaki, člani Kulturbunda, domačimi izdajalci, včasih pa tudi samo nad domnevnimi sodelavci z okupatorjem. Dezerterstvo iz nemške vojske, ki se je v tem delu Slovenije po kapitulaciji Italije številčno zelo povečalo, ni moglo vzpostaviti pravega stika s partizanskim gibanjem zlasti na Pohorju. Zato so bile možnosti, da partizani – skrivači potrdijo svoj obstoj, omejene le na omenjene posamične akcije. V ta namen je policijsko vodstvo za Spodnjo

23 Franc Kosi (1929–2002), kmet, Cven 21.

24 Branko Puconja (1906–1988), kmet, Cven 30.

25 Lizika Babič (1921–2008), gospodinja, Cven 16.

26 Branko Puconja (1906–1988), kmet, Cven 30.

27 Angela Dobrajnščak (1929), gospodinja, Cven 48 B.

28 Drago Novak, navedeno delo, stran 241.

Štajersko na prošnjo deželnega svetnika iz Radgone Witeka von Guggenthala in ljutomerskega župana Hansa Herndla poklicalo v Prlekijo kozake. Drugi namen prihoda kozakov pa naj bi bil "poučne" narave, češ naj ljudje vidijo, kaj so Rusi.²⁹ Na ljutomerskem področju so kozaki kar v nekaj primerih na kmetijah odkrili skrite partizane. Spopadi, ki so temu sledili, so imeli za posledico uboje članov domače družine in požig hiš ter gospodarskih poslopij, kot se je to zgodilo pri Lipovčevih na Podgradju.

Tik pred kapitulacijo Nemčije so se Nemci nekaj dni pred odhodom v začetku maja leta 1945 v vaseh na Murskem polju začeli pripravljati na umik. V ta namen so tudi cvenskim kmetom vzeli kak voz ali konje. Kmetje so se zaradi tega pred takimi posegi ustrezno zavarovali. Kmet Anton Kosi je "špánig" (To je manjši voz, s katerim so si kmetje z njive vsakodnevno pripeljali zeleno deteljo.) obložil s snopi iz koruzne slame in nemški vojak, ki je prišel ponj, ga ni videl. Kmet Matija Makoter pa je bil nekoliko nepreviden; "špánig" je prav tako obložil s koruzno slamo, vendar je iz tako narejene kopice gledalo oje. In nemški vojak je voz izvlekel iz kopice ter ga odpeljal.³⁰

Pri Branku Puconji so nameravali Nemci ponoči ukrasti konja, toda eden od nemških vojakov je gospodarja pravočasno obvestil o nameri. Zato je Branko Puconja konja skril pri sorodnikih. Ponoči so nemški vojaki res prišli po konja, a ga niso našli.³¹ Pri Antonu Kosiju so ukradli žrebico, vendar sta gospodar in njegov sin vztrajala pri nemškem komandantu, da se ukradena žival vrne; to je komandant tudi izpolnil.³²

Nekaj dni pred koncem vojne je neko noč na Cvenu prenočila tudi pred Rdečo armado umikajoča se nemška tankovska enota. Tanke so postavili ob vhodih v kmečka dvorišča, tako da so bile tankovske cevi uperjene proti vzhodu. Nemški vojaki, ki so bili zelo sestradani, so kmetom jemali živež. Pri kmetu Matiji Kolblu so ponoči ukradli najlepšo telico in jo še isto noč pojedli za večerjo.³³

Vzporedno z umikajočimi se nemškimi vojaki so se pomikali tudi Madžari in pripadniki drugih narodov, ki so se borili v sestavu nemške armade (Zlasti so izstopali madžarski njilaši. Imenovali so se tudi streličarji ali puščičasti križi – po njihovem simbolu puščičastem križu. Vodja njilašev je bil Ferenc Szálasi.

29 Drago Novak, *navedeno delo*, stran 240-241.

30 Franc Kosi (1929–2002), kmet, Cven 21.

31 Jožefa Puconja (1908–1989), gospodinja, Cven 30.

32 Franc Kosi, kmet, (1929–2002), Cven 21.

33 Janko Makoter (1929), upokojenec, Cven 30.

Zamenjal je takratnega voditelja madžarske, Horthyja, ki se je po nemški zasedbi Madžarske leta 1944 skušal ločiti od zaveznikov Nemcev in doseči, da bi Madžarska izstopila iz vojne. V Prekmurju so njilaši deportirali nekatere prekmurske Žide. Škof dr. Jožef Smej prav tako sumi, da so bili zelo verjetni likvidatorji polanskega župnika Danijela Halasa.) Na Cvenu so se zadrževali že od meseca februarja 1945, ko so bežali pred bližajočo se Rdečo armado (Pri Branku Puconji je bil Madžar po imenu Balaž.). Nekateri omenjeni posamezniki so želeli po osvoboditvi ostati pri cvenskih kmetih kot hlapci, a jih ti niso upali sprejeti.³⁴

Kot prehodna vojska so skozi Cven šli tudi vojaki enot 12. in 16. divizije bolgarske "1. otečestveno frontovske armade" (1. domovinska frontna armada), ki so zamenjali borce Rdeče armade na ljutomerskem območju.³⁵ Na Cvenu so le prenočili, pri tem pa tudi s krajami niso nikomur prizanesli. Prišli so tudi z bivolskimi in kravjimi vpregami. Pri kmetu Stanku Kukolju so ponoči odgnali konje, na njihovo mesto pa so podtaknili bivole.³⁶ Tudi sicer so s cvenskimi kmeti zamenjali svoje krave z njihovimi, ker so bile mnoge krave Cvenčanov večje vožnje.³⁷ Bolgari so Cvenčanom ostali v spominu kot zanemarjena in nedisciplinirana vojska; bili so zelo ušivi.³⁸

V noči iz 7. na 8. maj leta 1945 so Nemci odšli. Po Cvenu so nekaterim kmetom pobrali vozove, tu in tam tudi konje, v Ljutomeru so razstrelili most čez Globetko. Umikali so se v smeri proti Ptuju in Gornji Radgoni.³⁹ Na ta način se je zgodilo, da je kaka kmetija ostala tudi brez vprege, ustrezne opreme ali voza, vendar kakih katastrofalnih posledic ti zadnji in povsem izjemni koraki v zadnjih trenutkih skrajne stiske niso pustili.

Čez Muro je po posredovanju Mihaela Stojka, mlinarja v Mursovem mlinu, ki je stal na rokavu Mure Sigetu, prišlo na bližnjo Moto kakih dvanajst Rusov, vseh zelo vinjenih. Nekateri od teh so prišli tudi na Cven. Prišli so zato, da bi se prepričali, ali so Nemci že odšli ali pa so še tu. Ko so spoznali, da ni več nobenega Nemca, so spustili v zrak raketo. S tem so menda hoteli svojim kolegom na prekmurski strani sporočiti, da tostran Mure ni več Nemcev. Rusi so se potem vrnili na prekmur-

34 Franc Kosi (1929–2002), kmet, Cven 21.

35 Drago Novak, *Prlekija 1941–1945*, Ljubljana 1987, stran 307.

36 Jožefa Puconja (1908–1989), gospodinja, Cven 30.

37 Jože Kovačič (1932), upokojenec, Cven 67.

38 Angela Dobrajnščak (1929), gospodinja, Cven 48 B.

39 Franc Kosi (1929–2002), kmet, Cven 22. Milika Petrovič, gospodinja, Cven 69.

sko stran in jih ni bilo več nazaj.⁴⁰

Nekako v času, ko je dan po odhodu Nemcev dne 8. maja 1945 vkorakala v Ljutomer partizanska enota – Prleška četa, je korakalo skozi Cven kakih sto pripadnikov Prekmurske brigade, v katero se je pomešalo tudi nekaj domačinov, recimo Stanko Rožman. Na čelu tako formirane enote je stopal zastavonoša, za njim domačin Štefan Kuhar z rusko avtomatsko puško, za tem pa Razkrižanec Elemir Rajnar. Prevladovali so Prekmurci. Nekateri so imeli puške, drugi so šli brez njih. Spotoma so po hišah ljudem na silo jemali kolesa. Kot refren je občasno zadonela pesem: *"Marširala, marširala kralja Petra garda,"* ki dovolj jasno izpričuje stopnjo gotovosti njihove politične orientacije. Za tem so v močnem osvoboditeljskem zanosu krenili proti Ljutomeru.⁴¹

Nekaj dni po osvoboditvi, verjetno 12. maja, je bila na Cvenu svečana povorka, v kateri so stopali ljudje iz različnih krajev, tudi Prekmurci. Na čelu povorke je bil Dušan Rajh, posestnik in gostilničar iz bližnje Mote.

Nemška ideološka in propagandna konfrontacija s partizansko ideologijo in nemška vizija kmetstva

V letu 1944 kot tudi še leta 1945 je v nemški periodiki, namenjeni štajerskemu kmečkemu prebivalstvu, vidna močna kritika zelo razraslega partizanskega gibanja⁴² in organizacije Osvobodilne fronte. Slednji očitajo zavajanje naroda in paktiranje z boljševiskimi metodami.⁴³

Štajerski članki prinašajo imena in priimke likvidiranih Slovencev od Varnostno obveščevalne službe. Objavljeno je tudi poročilo o nekem "strogo zaupnem" (Opomba: Besedno zvezo je dal v narekovaje avtor članka ing. Siegfried Tremml.) oklicu Centralnega odbora komunistične stranke Jugoslavije z dne 10. oktobra 1943 ter v neki hkratni deklaraciji, ki jo je podpisal "neki" Boris Kidrič (Opomba: V narekovaj postavljena zveza je navedena dobesedno, kot stoji v članku.), beremo: *"V svrhu uresničenja teh misli v slučaju komunistične zmage so odrejeni sledeči ukrepi:*

40 Franc Kosi (1929–2002), kmet, Cven 21. Jože Kovačič (1932), upokojenec, Cven 67.

41 Angela Dobrajnščak (1929), gospodinja, Cven 48 B.

42 (Nepodpisano), *Kdo se skriva pod tolovajskim imenom Tito!*, Štajerski gospodar, številka 42, Maribor, 21. oktobra 1944, stran 5.

43 (Nepodpisano), Churchill: *"Vojna se mora končati do jeseni 1944, sicer ..."*, Štajerski gospodar, številka 40, Maribor, 7. oktobra 1944, stran 4.

Vse voditelje OF, ki pripadajo kaki meščanski smeri, je likvidirati! Vse posestnike zemljišč, kapitaliste, industrialce in kulake je likvidirati. Sleherni voditelje in funkcionarje meščanskih strank, ki niso za OF in NOV in niso bili tam likvidirani, je likvidirati! Vse intelektualce, dijake in kavarniške politike je likvidirati! Vse duhovnike, ki so sovražni napram delovnemu ljudstvu, je likvidirati! Vse bivše jugoslovanske oficirje, tudi tiste, ki so pri NOV, je likvidirati! Vse duhovnike je pozapreti. Cerkve ostanejo zaprte!"⁴⁴

Omenjena časopisna pričevanja so lahko delovala izključno kot nemška protipartizanska agitacija. Toda sliši se skoraj paradoksalno, da je vsaj takrat nemški časopis štajerskemu kmetu povedal tisto resnico, na katero so morali ostali Slovenci čakati vsaj pol stoletja, če imamo v mislih dejansko avtentičnost tega dokumenta. Ob tem se ni čuditi, da so individualni pojavi partizanstva, ki so bili na Murskem polju pogostejši, zlasti v letih 1944 in 1945, pri kmetih razumljeni večkrat difuzno. Sicer pa nemški ideologi, ki skušajo usmerjati miselnost štajerskega kmeta, pod pojmom partizanstvo vidijo univerzalnejšega nasprotnika v pojmu boljševizma, v katerem vlada "peščica židovskih trino-gov". In v tem vojnem času je boljševizem dobil zaveznika v tako imenovanem "demokratskem svetu" Anglije in Amerike, kjer vladajo židovsko-plutokratski mogočnejši v okviru parlamentarizma in velekapitala, ki se izživlja na račun ljudstva.⁴⁵ Tako sta se povezali "azijska stepa in ameriška prerija", ki sami nimata zgodovine, z namenom, da uničita, kar je staro in lepo. Zato Nemčija brani Evropo in pridobitve njene civilizacije.⁴⁶ Ob zahvali za opravljene letne pridelke je minister za propagando doktor Goebbels poudaril, da se bo v bodočih mesecih odločalo, ali bo cvetela dežela v kmetijstvu ali pa se bo bohotil boljševizem, in da kmečko ljudstvo predstavlja najzvestejše Hitlerjeve bataljone.⁴⁷

Boljševizem pa po mnenju nemških ideologov ni le besedno strašilo; svoje roge je pokazal v Rusiji in Ukrajini s tem, ko je bila kmetu odvzeta zemlja, kmečke množice pa so ostale osiromašene. Nemčija je napravila konec boljševizmu v osvobojenih krajih bivše "Sovjetije". S solzami v očeh so prejemale ukrajinski kmetje iz rok nemških komisarjev zemljiška pisma, s katerimi jim je v osvobojenih pokrajinah minister za vzhodne pokrajine Alfred Rosenberg vračal njihovo zemljo. Iz opisanega primera sledi za štajerskega kmeta nauk: "Kdor

44 Ing. Siegfried Tremli, Sleparsko podjetje OF, Štajerski gospodar, številka 6, Maribor, 12. februarja 1944, stran 6.

45 (Nepodpisano), Trije svetovni nazori – tri vrste družbenega reda, Štajerski gospodar, številka 32, Maribor, 13. avgusta 1944, stran 1.

46 (Nepodpisano), Za obstoj Evrope, Štajerski gospodar, številka 26, Maribor, 1. julija 1944, stran 1.

47 (Nepodpisano), Govor Reichministra dr. Goebelsa, Štajerski gospodar, številka 40, Maribor, 7. oktobra 1944, stran 5.

*ljubi svojo zemljo in jo hoče pred smrtjo izročiti svojim sinovom in hčeram, mora dvigati sovražstvo do vsega, kar je boljševiško.*⁴⁸

Če je Stalin v svoji Kratki zgodovini VKP(b) (Vsezvezna komunistična partija boljševikov) trdil, da so kmetje sloj, ki propada⁴⁹, in je svojo vizijo komunizma stavil na proletarca, potem je jasno, da kmetu, tudi štajerskemu, boljševiška miselnost ni mogla biti blizu. In tega so se nemški nacistični ideologi dobro zavedali, saj je boljševizem dejansko odpravljal privatno lastnino zemlje, pa tudi kmeta kot samostojnega individualnega proizvajalca. Kmetu je zemlja draga, in to njegova zemlja. Seveda je sporočilo o tem, kako je neka ideologija (boljševiška) nekim kmetom (v Rusiji) jemala zemljo, lahko vzbudilo tudi pri štajerskih kmetih neko samoobrambno držo, pri čemer ne mislimo na takojšnjo lojalnost Hitlerju, temveč bolj na neko abstinenco do sporočene (boljševiške) ideologije. Zato Goebbels lahko vidi v kmetih *"najzvestejše führerjeve bataljone"*, ker bo kmet branil svoje in sebe, nemška država pa mu zaenkrat, če ne dela proti njej, ne jemlje ničesar. Kmet je po naravi največji antipod boljševizma in v tem pojavu vidi tudi Hitler v kmetu zanesljivega zaveznika, ko izjavi: *"Bodoča država bo kmetska ali pa je ne bo."*⁵⁰

V tem smislu je tudi razumljivo, zakaj so Nemci celo v vzgojnem smislu zelo močno poudarjali vlogo kmeta in prebivalstvu svetovali, naj se mladina odloča za poklic kmetovalca in druge kmetijske poklice. Svojih prizadevanj niso utemeljevali le s trenutnim vojnim stanjem, ko je kmet potreben za proizvodnjo velikih količin hrane, temveč predvsem z novimi razmerami, ki da bodo nastale po popolni "osvoboditvi" Rusije in Ukrajine, kjer bo na novo organizirano kmetijstvo potrebovalo ustrezno usposobljene nemške vodstvene kadre.⁵¹

"Razvojna smer, po kateri bo hodilo nemško ljudstvo, je jasno zarisana v dejstvu, da bo kot sad največjih zmag vseh časov imenovalo ogromen življenjski prostor svojo last. Novo pridobljeni prostor zahteva od nemške mladine, da morajo armadam nemških vojakov bodoča leta in desetletja slediti milijonske armade nemških kmetov, ki bodo s pomočjo pluga vso to zemljo napravili nemško ... Od kmeta je tudi odvisen boj zunanje in notranje fronte. Podeželje vabi to mladino z

48 (Nepodpisano), Boljševizem – grob kmetskega človeka, Štajerski gospodar, številka 33, Maribor, 14. avgusta 1943, stran 5.

49 Stalin Josif Visarionovič, Kratka zgodovina VKP(b), Ljubljana 1946, stran 47.

50 (Nepodpisano), Boljševizem – grob kmetskega človeka, Štajerski gospodar, številka 33, Maribor, 14. avgusta 1943, stran 5.

51 (Nepodpisano), Izbirajte si podeželske poklice, Štajerski gospodar, številka 50, Maribor, 12. decembra 1942, stran 8.

raznovrstnimi poklici. Vsem na čelu stoji poklic kmeta, novega kmeta v obsežnih rodovitnih pokrajinah ... Pomeščanjenje, ki se je izvršilo radi pomanjkanja zemlje, predstavlja ravno tako krizo nemške duševnosti, kakor je to kriza nemškega gospodarskega in političnega življenja ... Pot iz te krize je naloga, ki jo lahko uvrstimo k bitkam sedanje vojne."⁵²

Iz povedanega sledi, da je lahko samo kmet, ki na novo osvojenih področjih zemlje požene korenine, dokončni in večni varuh pridobljene zemlje. Zato pa so po mnenju nacističnih mislecev potrebni kmetje, *"ki bodo z mečem pridobljeno zemljo gospodarsko in krvno s plugom uvrstili v veliko nemško življenjsko skupnost"*.⁵³

Doslej je imel možnost kmetovanja samo eden izmed otrok, ponavadi najstarejši sin. Drugi so si morali poiskati delo kje drugje, če niso prek ženitev postali samostojni gospodarji, ali so ostali samo pomočniki pri bratu nasledniku. Odslej pa tudi za drugega, tretjega ali četrtega sina na malem ali srednje velikem nemškem gospodarstvu, ki doslej ni mogel dobiti možnosti za samostojno kmetijsko eksistenco, ne bo težav pri realizaciji slednje, saj bo lahko vodil svoj kmetijski obrat na novo pridobljenih kmetijskih ozemljih vzhodnih pokrajin.⁵⁴

Čisto na začetku vojne so Nemci zapisali, da bo spodnještajerski kmet v marsičem moral spremeniti svojo miselnost in *"se zamisliti v miselnost nemškega kmeta, ki je v nacionalsocialistični državi prestal vse preizkušnje in ki sledi stroki"*.⁵⁵ Verjetno so pri tem imeli v mislih zamudo v gospodarstvu, katere je bil deležen štajerski kmet, ki je v času vključitve v jugoslovansko državo doživljal gospodarsko osamo.

Nemci torej štajerskega kmeta niso svarili pred partizanskim gibanjem toliko iz ideološkega, ampak mnogo bolj iz ekonomskega vidika. Razvidno je, da jim je jasno spoznanje, kako je kmečki duši ideološkost dejansko tuja, da pa je kmečki človek zelo občutljiv za vsakdanje življenjske potrebe, zlasti pa za svojo zemljo. In tu so zadeli v živo, saj so kmetu dokazovali, da se tudi organizacija OF povezuje z boljševidom, ki ima za cilj kmečko zemljo združiti, to pomeni kmeta spraviti ob zemljo. Zato pa so sami ponudili vizijo kmečke perspektive, ki se

52 (Nepodpisano), *Bodoča Nemčija potrebuje kmete, Štajerski gospodar*, številka 9, Maribor, 28. februarja 1942, stran 9.

53 (Nepodpisano), *Najboljša izobrazba v kmetijskem poklicu, Štajerski gospodar*, številka 4, Maribor, 24. januarja 1942, stran 8.

54 *Štajerski gospodar*, na zadnje navedenem mestu.

55 (Nepodpisano), *Umno gospodarstvo sledi stroki, Štajerski gospodar*, številka 3, Maribor, 24. maja 1941, stran 9.

je ta čas odpirala na osvojenih vzhodnih ozemljih, kjer bodo lahko tudi otroci štajerskih kmetov samostojni kmečki gospodarji.

Kmet je bil prepričevan o veličastnem poslanstvu svojega poklica, ki je še po vsebini svoje narave "*Blut und Boden*" vizija (v prevodu: kri in zemlja) praktičen ekvivalent ohranjanja nemškega duha in prav zato je kmečki poklic postavljen pred druge poklice, saj bo njegova ustvarjalna potencia postala smerokaz, ki bo nemško državo varoval pred vsakršno meščansko krizo.

PGD Ljutomer na pragu jubileja 1871–2011

Prostovoljno gasilsko društvo v Ljutomeru, ustanovljeno 31. julija 1871 kot »Prostovoljna požarna bramba« (Freiwilligen Feuerwehr in Luttenberg), v letu 2011 praznuje visok jubilej – 140 let humanitarne dejavnosti na področju požarnega varstva, zaščite in reševanja. Društvo spada med najstarejša slovenska gasilska društva, saj je le nekaj društev nastalo v letih 1869–1871. Njegov pobudnik, ustanovitelj in prvi načelnik je bil tržan Johann Steyer s sodelavci iz Ljutomera in okolice. Društvo je nastalo in se razvijalo ob podpori donatorjev – ustanov in posameznih premožnih tržanov iz Ljutomera in okolice in številnih podpornih članov. Društvo je za kritje stroškov dejavnosti pripravljalo tudi lastne kulturne in zabavne prireditve. Poleg gašenja in varstva pred požari so kmalu nato razširili obseg delovanja tudi na druge oblike humanitarne pomoči ob naravnih nesrečah. Večina članov društva so bili Slovenci (obrniki, delavci in kmetje), ki so sestavljali posamezne operativne oddelke – desetine. Leta 1872 so kupili prvo – prenosno brizgalko. V društvu je bilo preko 60 članov. Njihovo število se je v naslednjih letih postopoma zmanjševalo in se ob koncu 80-ih let celo prepolovilo. Ob 10-letnici, leta 1881, so pripravili poročilo o delovanju društva in pričeli pisati kroniko. Število članov društva se je znova povečalo.

Člani – operativci so bili razdeljeni v desetine: plezalce, škropivce, vodarje in reševalce. Društvo je pred 1. svetovno vojno organiziralo več delovnih srečanj v Ljutomeru kot član okrajne gasilske zveze društev v okviru društev štajerske deželne zveze v Gradcu. Leta 1889 je umrlega prvega načelnika in ustanovitelja društva Johanna Steyerja nasledil Heinrich Sideritsch, dotedanji podnačelnik društva, ki je društvu načeloval do konca 1. svetovne vojne. Leta 1892, ob praznovanju 20-letnice, so kupili prvo motorno brizgalko. Ob 25-letnici društva, leta 1897, so organizirali veliko delovno srečanje društev v okraju – gasilski dan v Ljutomeru s slavnostno povorko, z vajo domačega društva in z družabnim srečanjem z veselico.

Člani društva pred prvo svetovno vojno, 1913.

Po razpadu Avstro-Ogrske so društvo leta 1919 prevzeli Slovenci. Posledica je bila zmanjšanje števila članov zaradi odstopa nemških in nemško usmerjenih članov. Prvi načelnik društva je postal Alojz Rajh, posestnik v Ljutomeru. Leta 1920 so sprejeli nova pravila in pristopili k Zvezi prostovoljnih gasilskih društev za politični okraj Ljutomer, povezani v Jugoslovansko gasilsko zvezo Ljubljana. Leta 1927 so ob 50-letnici delovanja razvili društveni prapor. Prapor se nahaja v Gasilskem muzeju v Metliki in je eden od najstarejših ohranjenih slovenskih gasilskih praporov.

Ob velikem pomanjkanju sredstev za nakup opreme in orodja so že prva leta po vojni organizirali številne lastne kulturne in zabavne prireditve in igre na srečo. V društvu je v prvi polovici tridesetih let v okviru kulturno-prosvetnega oddelka deloval tudi tamburaški zbor. Leta 1923 je postal načelnik Martin Mihalič, ki je vodil društvo do leta 1927, ko je postal načelnik Lovro Kuharič, kasneje župan v Ljutomeru. Tega leta je društvo kupilo prenosno motorno brizgalko in avtomobil Opel, pomembno tehnično pridobitev, prvo te vrste na Murskem polju. Leta 1929 so kupili še eno motorno brizgalko za posredovanje v požarih v okoliških naseljih. Leta 1928 se je pričela izgradnja novega gasilskega doma s prostovoljnim delom članov ob podpori meščanov in prebivalcev iz okoliških vasi v materialu in denarju. Novi dom, ponos društva, katerega slovesno odprtje je bilo leta 1930, je bil velika pridobitev za Ljutomer in okolico. Bil je eden najlepših in najmodernejših gasilskih domov v Pomurju, s katerim so držali korak z večjimi gasilskimi društvi v trgih in mestih na Štajerskem pri zagotavljanju učinkovite požarne varnosti. V tem obdobju je bilo v društvu preko 50 članov.

Pred 2. svetovno vojno se je njihovo število še povečalo. Pričela je delovati tudi desetina mladincev.

Prevzem prvega gasilskega avtomobila Opel in prenosne motorne brizgalke na Glavnem trgu v Ljubotomeru, 1927.

Novi gasilski dom, 1930.

V času 2. svetovne vojne je prišlo društvo pod nemško upravo. Načelnik društva je postal član Kulturbunda Ignac Sinigoj, lastnik tovarne usnja v Ljutomeru, pred vojno član in pomemben podpornik društva. Nekaj zavednih članov – med njimi je bil tudi odstavljeni načelnik Lovro Kuharič – je okupator izgnal. Jedro društva so sestavljali predvojni člani. Med okupacijo je društvo pridobilo nekaj pomembnejše gasilske opreme in orodja, katere del je nemški okupator po umiku odpeljal. Nekaj članov društva, ki so bili prisilno mobilizirani, je padlo v nemški vojski.

Velika večina starih članov se je po osvoboditvi leta 1945 vključila v novo društvo. Za povojni razvoj so bili najbolj zaslužni: Jože Zavratnik (prvi poveljnik društva), Anton Vaupotič, Karel Centrih, Alojz Škrjanec, Alojz Vaupotič in drugi prizadevni člani. V novih družbenih razmerah je društvo prevzelo nalogo varstva splošnega ljudskega, združnega in zasebnega premoženja pred požari in za pomoč ljudem v stiski. V splošnem pomanjkanju dobrin so prva leta po vojni dobivali le skromno družbeno pomoč. Za nakup nujno potrebne opreme in orodja so skrbeli tudi z lastnimi prireditvami in s prostovoljnim delom. Prav tako so se člani vključevali v širše družbeno delo. Leta 1946 so pridobili neuporaben gasilski avto Magirus z motorno brizgalko in nekaj gasilne opreme. Avto so usposobili za intervencije in ob starem avtomobilu Opel iz 30-ih let povečali operativno sposobnost društva. Leta 1951, ob 80-letnici, so razvili nov društveni prapor. Število članov se je podvojilo, bilo jih je preko 70, med njimi tudi članice, desetina mladincev in kmalu nato desetina pionirjev. Največja pridobitev društva leta 1961 je bil avto cisterna GMC, s katerim so podvojili operativno sposobnost. Kmalu za tem so kupili operativni avto TAM-2000 in motorno brizgalko Rosenbauer.

Člani društva pri gasilskem domu, 1948.

Ena od pomembnih nalog društva je bilo načrtno izobraževanje kadrov, ki so mu posvečali od 70-ih let največjo pozornost za učinkovito in varno delo članov – operativcev na terenu, pri vse bolj zahtevnih posegih gašenja požarov in vse večjem obsegu dejavnosti na področju požarne varnosti. Tudi uspehi društva pri usposabljanju na tekmovanjih niso izostali, saj je društvo s posameznimi oddelki dosegalo najboljše rezultate.

Člani društva ob 100-letnici, leta 1971.

Leta 1971 so slavnostno obeležili 100-letnico delovanja. Prejeli so najvišje državno odlikovanje – red zasluge za narod s srebrnimi žarki. V tem času se je prenovil gasilski dom, ni pa društvu uspelo pridobiti najbolj nujno potrebne tehnične opreme in načrtovane avtocisterne TAM-5500, ki so jo dobili v uporabo leta 1974. Kmalu zatem so kupili črpalko GMC za posredovanje v naraslih vodah. Zaradi vse večjih potreb društva se je leta 1982 pričela obnova in razširitev gasilskega doma, ki je potekala v več etapah. Leta 1985 je društvo postalo bogatejše za novo vozilo TAM-80. Gasilski dom so slavnostno predali namenu leta 1988 skupaj s prevzemom gasilskega avtomobila TAM-190. Z obnovo gasilskega doma je društvo pridobilo nujno potrebne prostore za razširitev dejavnosti. V domu so dobili prostor tudi občinska požarna skupnost, občinska gasilska zveza in civilna zaščita. Društvo je pridobilo status osrednjega društva v občini pri upravljanju in financiranju doma, nakupa in vzdrževanja opreme. Ob koncu 80-ih let se je število članov povečalo na okoli 100 članov, mladincev, mlajših

in starejših pionirjev in starejših pionirk. Z načrtno vzgojo, usposabljanjem in izobraževanjem članov, mladincev in pionirjev so dosegali vidne rezultate na različnih ravneh tekmovanj.

Prenovljen in razširjen gasilski dom leta 1988.

Novi zakon o obrambi in zaščiti R. Slovenije iz leta 1991 je razširil naloge društva tudi na nekatere naloge zaščite in reševanja ob poplavih, potresih in nesrečah z nevarnimi snovmi in ob drugih nesrečah. Leta 1994 so s sofinanciranjem ministrstva za obrambo kupili kombi vozilo Mercedes in drugo potrebno opremo za posredovanje ob razlitju nevarnih snovi in za reševanje ob prometnih nesrečah. Društvo je leta 1996 pridobilo status občinskega gasilskega centra pri gašenju požarov in opravljanju potrebnih nalog na področju zaščite in reševanja, tj. posredovanja pri prometnih nesrečah, nesrečah z nevarnimi snovmi ter reševanju na vodi. Istega leta so pridobili tudi državno koncesijo za reševanje v prometnih nesrečah in v nesrečah z nevarnimi snovmi. Ustanovili so posebej usposobljeno operativno enoto.

Razvitje novega društvenega prapora ob 120-letnici, 1991.

Po nastanku novih občin na območju nekdanje občine Ljutomer leta 2000 je bil društvu priznan status medobčinskega centra požarne varnosti. Istega leta so pridobili od ministrstva za obrambo R. Slovenije status društva, ki deluje v javnem interesu na področju obrambe ter varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami. Leta 2001, ob 130-letnici, so prevzeli novo operativno vozilo Mercedes Atego z nadgradnjo, naslednje leto pa vozilo Mercedes Vito za prevoz moštva.

Prevzem novega gasilskega avtomobila ob proslavi 130-letnice, 2001.

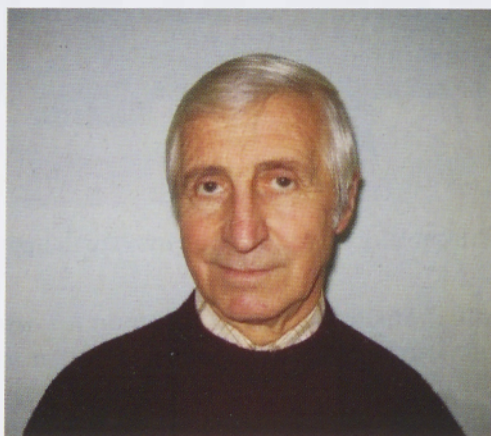
Velika pridobitev za društvo je bil nakup operativnega vozila GVC 24-50 in terenskega vozila Land Rover leta 2009. Do leta 2011, do 140-letnice, društvo načrtuje veliko investicijo v prenovu gasilskega doma. V društvu je bilo leta 2010 skupno 111 članov: poklicnih gasilcev, prostovoljnih gasilcev, rezervistov, mladincev, pionirjev, veteranov in podpornih članov.

Viden pečat v društvu so v zadnjih desetletjih pustili: Jože Zavratnik, Janko Tratnik, Stanislav Hunjadi in Miroslav Hunjadi. Prav tako so za razvoj in delovanje društva zaslužni mnogi posamezniki kot predsedniki in poveljniki društva, tehnični delavci, člani – operativci, nekdanji aktivni člani ... Velik pomen za razvoj društva so mladi člani, ki se zadnja leta vse bolj množično in dejavno vključujejo v društvo.¹

1 Arhiv PGD Ljutomer, 1871-2010.

Človek kraja – Ludvik Rudolf od Male Nedelje

Ludvik Rudolf od Male Nedelje je ljubitelj zgodovine in ima neizmerno rad svoj kraj. Prav tako je človek, ki ga poznajo vsi Malonedeljčani. Pa ne samo zato, ker je z veliko ljubeznijo skrbel za svojo bolno ženo in ga poznajo kot dobrega sosedo, tudi zato, ker je v svojem kraju zelo dejaven na različnih področjih.

Ludvik Rudolf.

Že dolgo načrtno zbira dediščino kraja in tudi zato k njemu hodimo različni posamezniki iz Ljutomera in Murske Sobote (pa domačini in zagotovo šedru-gi) po informacije. Rezultat dolgoletnega zbiranja bo tudi knjiga o Mali Nedelji. Posebna in drugačna bo iz več razlogov. Bistvo Ludvikove knjige so ljudje, ki so akterji zgodovine kraja. V njegovi knjigi so vsi ljudje izjemni in pomembni, ker so del zgodovine in so jo oblikovali. Ni se spomnil samo »velikih« in zgodovinskih imen, veliko pozornost je namenil tudi »vsakdanjim«, »malim« ljudem, ki so prav tako pomemben člen v zgodovini kraja in jih v našem spominu ne bi smeli pozabiti. Pravi, da je »pri vsem tem izhajal iz svoje nesebične narave z namenom prikazati resničnost dogodkov življenja preteklosti, ne glede na nazorsko različnost ljudi«. Malonedeljska zgodovina se v knjigi udejanja v pripovedovanju in spominjanju zgodb. V njej so tudi fotografije in ilustracije domačinke, ki bogatijo vsebino. In nenazadnje so v knjigi Ludvikove pesmi, ki dopolnjujejo poglavja in same zase govorijo o preteklem utripu in vsakdanu kraja. Preteklost Male Nedelje odkrivamo skozi več poglavij in podpoglavij: Splošna zgodovina, Cerkev Svete Trojice, Osebnosti, Prebivalstvo, Društveno življenje, Gospodarski, kmetijski in družbeni razvoj, Domače dejavnosti in (rokodelske) obrti, Dogodki,

Javne stavbe, kmečki domovi, Jezik, narečje, Ljudsko zdravilstvo, Praznično leto, Različni zgodovinski prepisi originalov, Zgodba hiše Brumen.

So ljudje in dogodki, ki jih narod slavi in časti, in so ljudje in dogodki, ki jih narod ceni, vendar le redko časti.¹ Ne mislim, da je potrebno Ludvika častiti, menim pa, da je naša moralna obveza, da ga spoštujemo in cenimo. Knjiga je Ludvikovo življenjsko delo, njegova zgodba in zgodba Male Nedelje. Mi ji moramo dovoliti, da nas nagovori in nauči, kako pomemben je prav vsak, preprost, kmečki človek. Tak je tudi Ludvik.

Pričujoči prispevek je izraz spoštovanja, ki ga namenjam Ludviku – zapisovalcu kulturne dediščine in si želim, da bi imela še več možnosti spoznavati in delati s takšnimi ljubiteljskimi zbiralci kulturne dediščine, kot je Ludvik Rudolf od Male Nedelje.

1 Metka Fujs, *Spremna beseda k Predgovoru, v: Predgovor. Nouvi zakon, Štefan Kuzmič, Murska Sobota 2008, str. 3.*